Пасл050
Х56

ХЛІБОРОБСЬКА УКРАЇНА

Цю книжку подарував
Київо-Могилянській Академії
Юрій Паславський з Чикаго
з вірою у відродження України
1992

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

Бібліотека Юрія Паславського

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

Пе 050
У56

ХЛІБОРОБСЬКА
УКРАЇНА

КНИЖКА ТРЕТЯ

Рік 1921 Збірник V і VI

118
14.05.1996

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ВІДЕНЬ

—

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СОЮЗА ХЛІБОРОБІВ ДЕРЖАВНИКІВ.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

Вячеслав Липинський.

ЛИСТИ ДО БРАТІВ-ХЛІБОРОБІВ.

III.

Про національну аристократію та про три основні методи її орґанізації: класократію, охлократію і демократію.

1. Темою оцих дальших моїх »Листів« мала бути наша політична тактика, отже наша політична самоорґанізація і наші відносини, як до инших політичних ґруп, проявляючих себе внутрі України, так і до вливаючих на Україну політичних сил зовнішніх. Другими словами, я мав намір подати м е т о д и, яких, на мою думку, повинна вживати в політиці для орґанізації і побільшеня своєї с и л и і для здійсненя своїх завданнь та а к т и в н а ч а с т и н а хліборобського класу, що має волю (хотіння) творити і орґанізувати українське національне життя.

Але тут, ще більше ніж в попередніх »Листах«, я зустрів великі труднощі при викладі своїх думок. Думаю, що ці труднощі стають перед кожним українським письменником-публіцистом, для якого писання н е ц і л ь, а т і л ь к и з а с і б; який би хотів своїм писанням п о б і л ь ш и т и т в о р ч у у к р а ї н с ь к у н а ц і о н а л ь н у с и л у, а не тільки дати своїм землякам ще одну »раціональну« пораду на тему »як треба будувати Україну«.

Таких порад і рецептів, більше або менше льоґічних, більше або менше раціональних, можна надавати скільки завгодно. Але яка користь з тих вправ в публіцистичній стилістиці? Що з того, що існуватимуть численні писані рецепти для українських національних політиків, коли на Україні не знайдеться людей, що матимуть волю і силу творити українську національну політику? І чи всі ці численні українські політичні рецепти своїм методом, по якому вони писані, не ослаблюють часом, замість зміцнювати, того стихийного хотіння і тієї ірраціональної сили, без яких не може повстати Україна?

Всяка соціяльно-політична теорія може бути дуже розумною, раціональною і дуже льоґічною в межах тих предпосилок, на яких вона спіраєтся. І між теоріями України інтеліґентської: демократично - республіканської, України пролетарської: комуністично-республіканської і України хліборобської: трудово-монархічної, між всякими рецептами на орієнтацію східну чи західну — нема

ніякої льоґічної, розумової ріжниці. Всі ці ріжно побудовані і ріжно орієнтовані Україні теоретично можливі по стільки, по скільки вони являються зробленими пером на папері — по однаковим для всіх теорій законам льоґіки — висновками з певних прийнятих на віру предпосилок.

Але зо всіх оцих, існуючих в теорії, раціональних і льоґічних »Украін«, в реальнім дійснім життю зможе повстати тільки одна реальна, тільки одна дійсно правдива Україна. Саме та Україна, яку своїм ірраціональним, стихійним хотінням сотворять люде, що, увірувавши в оцю свою Україну, матимуть силу і матимуть уміння, свою волю, своє хотіння тієї України, в яку вони вірять, перевести ділами в життя. Тільки реальні діла оцих живих реальних людей покажуть, котра з українських політичних теорій правдива, а котра при всій своїй раціональности, льоґічности і науковости — брехлива.

Хоч обставини, в яких я тепер живу, а перш за все надломлене здоровля, дають мені змогу тільки ділами пера працювати для здійсненя нашої державно-національної віри, але я не хочу бути тільки літератором, або фабрикантом політичних порад та творів для показчиків української літератури. Я хочу, щоб дійсно була Україна, щоб дійсно, реально, а не тільки на папері існувала Українська Нація. Я хочу, щоб люде, що живуть на моїй рідній землі, де я вродився, виріс і виховався, витворили з себе сильну, розумну, добре зорґанізовану і поважаючу себе Націю, переставши бути темною, од всяких позаукраїнських націй залежною, себе саму ненавидячою, розпорошеною і зрадливою юрбою. Я хочу врешті, щоб найрідніщий мені, і по крови і по духу мені найблизчий український хліборобський земельний клас, сам перш за все зорґанізувавшись і якнайкраще виконуючи свої обовязки супроти Української Нації, зайняв серед неї йому належне місце. І коли я за для цього всього пишу та друкую, то хочу оцим способом передачи своїх думок, оцим якнайбільшим зусиллям думаня, допомогти до здійсненя того стихійного хотіння, яке обеднує всіх нас — всіх, що в одно віруємо і одного хочемо.

В який спосіб друкованим словом — тоб-то працею розуму, теоретичними законами льоґіки і діялектики — допомогти до того, щоб було реально зроблено, щоб здійснилось те, чого ми хочемо, в що ми віруємо? Яка роля письменника в орґанізації перемоги для армії, до якої він належить; для армії, що вся бореться своїм ділом, своїм рухом, за перемогу своєї спільної віри і яка, щоб перемогти, мусить мати в собі найбільше людей діла, людей руху, і можливо менше людей тільки слова, тоб-то якраз письменників? Як писанням, тоб-то

раціоналістичними методами друкованого слова, розвязувати проблеми чисто ірраціональні, якими єсть проблеми волі і сили, тієї волі і тієї сили, од яких залежить здійсненя так само ірраціональної в своїм заложеню і в своїх предпосилках кожної громадської політичної віри? Ось ті великі труднощі, перед якими опинився я, приступаючи до писання своїх »Листів« про нашу тактику. Ось ті питання, які болюче мусять ставати перед совістю кожного, хто хоче чесно служити словом спільному ділу, хто хоче словом »робити«, хто тільки словом може брати участь в процесі дійсної, реальної громадської творчости. І перше чим приступити до самої теми оцих моїх »Листів«, хочу попробувати намітити шляхи, на яких можна знайти на ці всі болючі питання відповідь. Може оці мої думки допоможуть стати на вірний шлях молодшому поколінню наших публіцистів-письменників: тим з посеред наших Братів-Хліборобів, кому доля, як і мені, судила на якийсь час покинути зброю чи плуга, та примусила по таборах, на еміграції і на вигнанню словом продовжувати спільну нашу боротьбу за перемогу нашої спільної віри

---

2. Слово, коли воно має бути творчим, повинно служити життю, а не безплодно намагатись нагинати життя до своїх законів. Раціональні, розумові закони слова: закони льоґіки, закони діялєктики, тільки тоді можуть придбати творчу силу, коли вони служать не самім собі, а тому ірраціональному, нельоґічному, стихийному хотінню, з якого родиться все життя, в тім числі і само слово. Бо коли прийняти, що остаточною метою соціяльної теорії має бути: творити а не сказати, — то льоґічно сказане не завжди значить: зроблене.

Берегтись та уникати мертвої теоретичности, пустопорожньої літературности, льоґічних утопій та інтеліґентського словоблудія, мусять перш за все всі ті, хто словом береться робити своє громадське діло. Спокусу стати на Україні тими »найрозумніщими людьми«, яким тільки »нещасливі обставини« не дали нічого розумного зробити, мусять од себе гнати геть письменники, що долю свою звязали з долей України, що цілим своїм єством хочуть тієї України, і знають, що сотворити її писаними порадами для літературної, метафізичної »сорокамільонної нації« не можливо. Бо оця »сорокамільонна нація« істнує тільки в уяві літераторів і тільки в їх писаннях живе вона по льоґічним, але тільки на папері, законам якогось автоматичного, на оцих законах книжної »науки« побудованого розвитку....

Українська Нація не поза нами, а в нас самих. Вона твориться повсякчасно творчею працею кожного з нас. Од цієї нашої власної праці, од її вартости, залежить наша внутрішня сила, якою кожний

з нас і ми всі вмісті зможемо проявити себе і одстояти себе серед оточуючих нас инших, таких самих як і наша, колєктивних громадських сил, і серед всякої »політичної конюнктури«, тоб-то хвилевої комбінації цих сил. Всякі більше напружені моменти боротьби між собою ріжних громадських ґруп — чи називаються вони війнами чи революціями — проявляють тільки степінь і якість попередньої щоденної внутрішньої праці, яку проробила в собі, в кожній своїй одиниці, кожна з цих ґруп, і по своїм наслідкам являються безмежно правдивим і справедливим показчиком внутрішнього, індивідуального змісту та внутрішньої індивідуальної сили цих ґруп.

Знайти обєктивно правдивий соціяльний закон, який автоматично, без ніякого субєктивного внутрішнього зусилля, зробив би з нас націю — неможливо. Звязувати »українську справу« з перемогою соціяльних теорій, витворених зусиллям і внутрішньою працею инших націй, або думати, що спочиваючі спокійно в бібліотеках ріжні обєктивні »наукові закони розвитку людства« зроблять для України те, чого не в силі зробити для неї своєю субєктивною працею, своїм власним страждaнням, своєю власною посвятою ми самі — це значить прикривати звичайним літературно-словесним шарлатанством свою власну внутрішню нікчемність, трусливість і нездатність.

Ми абсолютно не віримо, щоб найрозумніщі професори якогось соціольоґічного інституту, перечитавши навіть всі міліони істнуючих наукових соціольоґічних творів, могли знайти обєктивний закон, по якому могла би бути сотворена Українська Нація. Бо коли у людей на Україні не буде субєктивного хотіння оцю свою націю творити, то ніякі обєктивні, наукові закони нам стати нацією не поможуть. Ще менше віримо, щоб професори соціольоґії могли, як хіміки, знайти закон, по якому могло би бути зпрепаровано оце хотіння, або, як астрономи, означити час, коли воно на нашій землі зможе появитися. Натомість, коли таке стихийне ірраціональне хотіння вже єсть, то, обсервуючи власне життя і життя инших націй, ми можемо пізнати що помагає і що заважає його розвиткові. І може пізнання тих умов, при яких ірраціональне субєктивне хотіння розвивається і перетворюється в такуж субєктивну, але вже свідому себе волю і в активну силу, буде користніще, ніж шукання раціональних та обєктивних соціяльних законів, які мали-б увільнити нас од всякого зусилля....

---

3. В кожній соціяльній ґрупі, обєднаній однаковими матеріяльними і моральними умовами спільного громадського життя, все може бути, як і у окремої людини, ірраціональне, стихийне хотіння до буття собою, до захованя, проявленя і поширеня себе. Але поки оце сти-

хийне хотіння даної ґрупи не усвідомлене нею, поки ця ґрупа не має свідомости себе і своїх бажанньо, то її хотіння дрімає і ніякими проявами руху, проявами сили не дає про себе знати. Цілі століття може тривати такий стан, аж поки в певний історичний момент певна частина цієї ґрупи не усвідомить собі свого стихийного, досі неусвідомленого хотіння. З того моменту ґрупа, досі пасивна — стає ґрупою активною; її хотіння, досі неусвідомлене, хотіння стихийне, сліпе — стає свідомим хотінням, свідомою волею, здатною творити діла.

Усвідомлювання собі оцього ірраціонального стихийного хотіння і виявленя його в виді прибраного в словесні льоґічні форми образу — стає першим завданням і обовязком праці нервів та розуму тих членів ґрупи, що належать до її думаючої і шпучої, оперуючої словом частини.

Всяка соціяльна теорія мусить бути зразу продуктом індивідуальної творчости. Але мірилом її сили і вартости являється не її »оригінальність«, »обєктивність«, »науковість«, »льоґічність« — а здатність підіймати живих, реальних людей на творчі громадські діла. Для доказу правдивости всякої соціяльної теорії більше варте одно добровільно віддане за неї людське життя, ніж сотні »науково« написаних томів. Але знов, щоб люде віддавали за якусь соціяльну теорію своє життя, вона мусить бути для них усвідомленою, вона мусить захоплювати їх образом, який вона викликає в їх душах і який відповідає їх стихийному ірраціональному хотінню. Вона мусить бути зформульована в живім — усвідомлюючім слові, здатнім порушувати стихийне хотіння людей.

І ось тут в цім способі формулювання ірраціонального хотіння в раціоналістичнім слові проявляється вся чесність, вся моральна вартість письменника. Коли він до ніякої громадської ґрупи орґанічно, всіми фібрами своєї душі не належить, коли в ньому немає безмежної любови до свого колєктиву, коли він не живе сам його життям, то в ньому не може бути громадського інстинкту і тієї ірраціональної інтуіції, яка одна тільки — а не вправи в льоґіці чи стилістиці — дає можність письменникові зформулювати в слові ірраціональне хотіння своєї громади. Тому чесність і моральність вимагала-б од людей, які в собі такої великої любови до своєї громади не мають, од людей позбавлених громадського інстинкту, щоб вони твореням соціяльних теорій і публіцистичним письменством не займались.

Крім того громада має право вимагати і звичайно вимагає від письменника, щоби він, усвідомлюючи і формулюючи заложене в нім

самім, як частині громади, спільне громадське хотіння, не вносив в цю свою працю своїх персональних, еґоістичних інтересів. Мірилом чесности і заразом найбільшою нагородою для чесного письменника-публіциста повинно служити те, що його власна, його розумом, кровю і нервами сотворена теорія, вийшовши на люде, перестає бути його теорією, а стає теорією-вірою всіх людей, що належать до даного колєктиву. Не повинно бути більшої радости для чесного письменника, коли він, зформулювавши в слові своє власне стихийне хотіння, зустріне серед своєї громади радісне признання, що це не його власні думки, що всі вже давно так думали, що вже давно всі того самого хотіли....

Алеж чесність в громадській публіцистичній праці і чесність в політичнім думаню, це одна з найрідших прикмет, особливо тепер, в часах панування »преси«, в часах не виданих ще в історії орґій літературної брехні і літературного шарлатанства.

Бо рідко хто може встояти проти спокусу замінити свою громадську пустопорожність і свій туший анті-громадський еґоізм легкою компіляцією з підручників »політичної економії«. Свою злобну заздрість до розумніщих чи багатших прикрити ідеалістичною теорією якогось »визвольного руху«. Своє особисте стихийне бажання зробити політичну карєру і добратись до державної скарбниці прибрати в словесні форми якоїсь »патріотичної фільософії«. Свою гадючу зненависть до своїх найблизчих подати в якійсь блискучій своїм стилем прозі, або зробити з неї ідеольоґічну »оборону народу«, де може навіть якась справедлива думка затроюється по дорозі між мозком і пером персональною злобою такого гадючого, безчесного письменника. До чого-ж веде оце літературне шарлатанство бачимо добре ми всі, сучасники упадку і руїни европейської культури і цивілізації, що колись була сильна епічною правдою свого громадського життя, а тепер гниє, оплутана брехнею усвідомителів і виразителів того життя.

Та й наша сучасна Україна може служити чи не одним з найбільше яскравих прикладів руйнуючої ролі всякої брехливо-усвідомлюючої літератури. Подумаймо тільки, чи так би закінчився сучасний великий стихийний рух нашого народу, коли-б наші письменники, наша інтеліґенція, ті, що цей стихийний рух усвідомлювали і в слові формулювали, чесно виконували кожний своє завдання, чесно усвідомлювали хотіння тієї соціяльної ґрупи, до якої кожний з них по способу свого життя, по своєму уродженю і вихованю належав. Коли-б ріжні наші наддніпрянські політики-учені з поміщиків, мішан та духовного стану, не писали в своїх публіцистичних творах *неправди*, що вони *так* політично хочуть і *так* політично

думають, як хочуть і як думають безземельні або малоземельні селяне і в той спосіб на селянській біді не робили-б своєї персональної публіцистично-політичної карєри. Коли-б письменники з посеред нашої шляхецько-дворянської верстви — замість усвідомлювати і об'єднувати свій стан для того, щоб він міг виконувати традиційну, по батьках одідичену державну ролю супроти своєї рідної землі — не спекулювали на ріжних екстериторіяльних, не звязаних з рідною землею: »російських«, »польських«, кадетських«, »кресових« і т. п. словесних »політичних програмах«, з яких кожна мала на меті спасти тільки шкуру свого автора, віддаючи одночасно на заріз його-ж власних, менше дотепних, сусідів та братів. Коли-б інтеліґенти, що вийшли з патріярхальної і чесної селянської хліборобської сімї, не соромились і не соромили цієї своєї сімї, в молодости одріжняючись од неї своїми калошами і червоними косоворотками, а в дозрілому віці своєю літературною ріжноманітною есерівщиною і публіцистичним бандитизмом та хуліґанством. Коли-б на пророків комуністичної чи соціялістичної моралі не позували крикливо і брехливо сини священників або статечних міщан домовласників. Коли-б ідейними провідниками українського робітництва, яке, як всякий клас, бажало класової ідеольоґії і класової орґанізації, не ставали люде ні з яким класом орґанічно не звязані: здеклясовані, позбавлені всякого громадського інстинкту, хоч може иноді персонально ідейні політики, що замість обєднати робітничий клас, розбили його на взаємно поборюючі себе політичні партії. Коли-б виховані в »общерусской« безнаціональній і руйнуючій інтеліґентській культурі фразери, що з найбільшим призирством самі ставились до всякої »національно-самостійницької« ідеольоґії, що не вміли самі завести ладу в своїх дрібних балакучих інтеліґентських »партіях« і прожити з кимсь тиждень, щоб не посваритись, не стали раптом творити »европейського, демократичного і республіканського« самостійного державного ладу, національно усвідомлювати народ і формулювати норми співжиття для »сорокаміліонної нації« і т. д. т. д.

І чи не зовсім природним, безконешно правдивим і справедливим було те, що та людська громада, яка живе на Україні, викинула в кінець кінців з поміж себе всіх своїх »усвідомителів«. »Усвідомителів«, що не зуміли чесно усвідомити хотіння тих частин громади, до якої кожний з них належав; »усвідомителів«, що одбившись од своєї громади, не живучи її орґанічним життям, тільки спекулювали словесно, тільки шукали літературних способів, щоб стати політичними вождями«, — »батьками й отаманами народу« і »про-

відниками нації«, з якою вони нічим иншим, крім словесно-політичн спекуляції, не були звязані....

Коли неграмотний солдат, посланий на розвідку, карається смертю за брехливе донесеня, бо брехливе усвідомленя армії моя грозити їй катастрофою — то яка має бути кара грамотним інтеліге там-письменникам, що за для особистих своїх інтересів нечесно ви конують свій обовязок, що брехливо усвідомлюють свою націю і бре ливо формулують оте стихийне хотіння, од якого залежить буття аб небуття нації?

---

4. Зформулований в слові усвідомлюючою працею письменникі образ стихийних соціяльних бажанн даної ґрупи, будить серед неї ці дрімаючі досі в її підсвідомости бажання. Він обєднує досі ро порошену енергію ґрупи для боротьби за здійсненя оних вже усвідом лених, вже всіми уявлених собі бажанн. Ґрупа, перед тим обєднан механічно, орґанізується, її пасивне хотіння перетворюється в свідом себе волю та активну силу.

Чим чесніще усвідомлене і зформуловане в слові оце стихийн хотіння, чим більше в цю працю вложено любови письменника д своєї громади, чим більше виражений ним образ відповідає стихі ним бажанням даної ґрупи і чим більше зі здійсненям цього образ вяжеться в уяві цієї ґрупи її життя, а з нездійсненям її смерть — чим більше, одно слово, в цім образі життєвої правди і ка тастрофічности — тим більша його сила, більша його здат ність підіймати людей на діла. Чи возьмемо ми обявлене Сином Божи християнство, з його зформулованими пізніще в творах отців Церкв образами страшного суду, перемоги добра над злом і вічної муки дл грішників; чи первісний, сотворений фанатиками соціяльної справед ливости, соціялізм з образом соціяльної революції і перемоги т помсти пролєтаріяту над буржуазією, яка на думку соціялістів, по дібно як діявол для середневічних християнських письменників, єст причиною всього зла на землі; чи могутні національні рухи з і образами повної національної свободи, без якої істнувати не можут ці, що репрезентують націю — скрізь у всіх тих великих соціяльни рухах ми бачимо великі, катастрофічні, в слові зформуловані образи які настільки вяжуться з самим істнуванням даної ґрупи, що при мушують її свідомих членів віддавати за здійсненя тих образів сво життя; по вічному прикладу Бога-Людини: »смертю смерть попрат і сущим во гробі живот дарувати«....

Але всяка акція викликає реакцію. Боротьба за здійсненя образу своїх бажанн, свого соціяльного ідеалу, абсорбує

вичерпує енергію даної соціяльної ґрупи. З другого боку занадто великі противорічча між образом-ідеалом і його здійсненням в реальнім життю викликають зневіру, родять моменти слабости. І тут в цих моментах кризисів волі, знов страшно відповідальна роля припадає слову. Його завдання: побороти зневіру, знов усвідомити і знов зформулювати нові напрями стихийного громадського хотіння, знов підготовити нову атаку за здійсненя спільних бажанъ даної соціяльної ґрупи.

Але чи дійсно слово в цих моментах упадку стихийного хотіння, в моментах упадку енічности і правдивости життя, в часах панування літератури, виконує завжди як слід своє завдання?

Моменти зневіри в певні соціяльні ідеали, моменти упадку віри в соціяльні образи все йдуть в парі з ослабленям свідомої волі тих людських громад, які, усвідомивши собі своє стихийне хотіння, ці свої ідеали та цю віру в свої ідеали сотворили. І повний занепад якоїсь соціяльної віри являється або наслідком фізичної смерти тієї громади, перед якої дана віра повстала, або-ж наслідком повного вироджена, повної переміни під впливом ріжних обставин і в результаті повного занепаду того первісного стихийного ірраціонального хотіння, з якого ця віра була народилась.

Наприклад соціяльно-демократична теорія звязана з істнуванням і свідомою волею витвореної капіталістичним ладом здеклясованої інтеліґенції, яка зформулувала в слові стихийне незадоволеня революційні змагання невольодіючого фабриками пролетаріяту. Теорія есерів звязана з істнуванням інтеліґентів з посеред ріжних »кающихся дворян«, які свою індеферентність до посідання землі і свою нелюбов до землі переносять на селян в моменти, коли селянство, бажаючи власне заволодіти в повну свою власність поміщицькою землею, дуже радо годиться на її »соціялізацію«. Національні ідеольоґії звязані тісно з істнуванням певних соціяльних ґруп, які можуть істнувати тільки тоді, коли сотворять на певній території, серед певного етноґрафічного колєктиву свою власну державно-національну орґанізацію. Певні ідеольоґії релиґійні, які не звязані з економічним матеріяльним істнуванням якихось соціяльних ґруп, звязані з істнуванням своїх орґанізацій, своїх церков і істнують доти, доки ці церковні орґанізації здатні піддержувати свою віру. І розуміється неможливо було-б відродити писаними творами соціял-демократію, коли-б зникла здеклясована інтеліґенція, або пролетаріят, заволодівши фабриками, загубив своє первісне »революційне« хотіння; відродити журналами есерів, коли-б зникли »кающіеся дворяне« і селяне заволоділи-б нарешті їхньою землею; словесно відродити якусь націю,

коли-б в її існуванні був заінтересований тільки якийсь клюб літера торів і не було на даній території ані одної міцної соціяльної ґрупи якої існування залежало-б од існування даної нації: відродит якусь релігію, коли-б її церковна орґанізація розвалилась, або сам перестала в свою релігію вірити і т. і т. д.

Думати, що словом можна відродити ідеольоґію ґрупи, що пере стала існувати, або виродившись чи переродившись, загубила те пер вісне стихийне хотіння, з якого дана ідеольоґія повстала, це те сам що ставити, як кажуть Французи, воза поперед волів, або, як це бу вало у нас, збіратись доїхати до »Самостійної України« в »курєрські поїзді російської революції«, забувши, що не од пасажирів-літераторі залежить рух соціяльних »курєрських поїздів« ....

---

5. В двох напрямах звичайно ведеться робота слова в момент зневіри і упадку свідомої волі тих соціяльних ґруп, які ще не вироди лись або не переродились і не загубили ще свого первісного стихий ного хотіння. В напрямі раціоналізації самої соціяльно віри, самого соціяльного образу і в напрямі раціоналізаці методів боротьби за віру, раціоналізації способів здійснен даного соціяльного образу.

Одні письменники намагаються своїм словом відновити сам віру, зробивши її більше раціональною, більше переконуючою; инш знов шукають нових методів, якими-б краще можна було боротись з стару віру. Одні думають, що коли не вдалось здійснити соціяльног ідеалу, то треба словесно поправити сам той ідеал — наприклад зро бити його більше раціональним, науковим, поступовим: инші кажуть що ідеал все мусить оставатись той самий, тільки методи для йог здійсненя мусять бути кращі. Попробуймо розглянути окремо ці дв завдання слова.

Всяка раціоналізація самої віри в моменти зневіри і упадку сві домої волі має на меті: 1. переконати противника в обєк тивній правдивости даної віри і тим захитати його вір в себе та зменшити тим його силу спротиву і 2. переконати са мих стомлених і зневірених борців за віру, щ їхня перемога мусить прийти навіть незалежн од їх ослабленої волі, бо того вимагає сам »обєктивна природа«, »науковість і льоґічність їхньої віри. З оцих двох бажань родиться переважна частин численних наукових соціольоґічних видань, які прикрашують собо бібліотеки письменників і політичних діячів, віруючих, що слово сам

ю собі має силу лікувати недужих, має властивість магічних аклинань.

Треба зазначити, що в часах твореня держав і націй ніколи не ачимо розвитку соціяльної літератури і соціяльних теоретичних топій. Теорії найкращого і найрозумнішого будучого соціяльного аду, оперті на »обективних і наукових даних, взятих з законів роз итку людскости«, появляються все в часах упадку і руїни старих орм людської орґанізації, витворених волею і силою попередніх по олінь. Народи, чи якісь инші соціяльні ґрупи в періоди твореня воїх орґанізацій інтересуються звичайно двома річами: оружжям практикою а не теорією віри. Оружжям, як обороною панцирем для тіла і практикою віри — моралю а не теосо рією — як обороною і панцирем для духа. Натомість появи ріжних еорій віри і раціоналізація вір все знаменують собою часи упадку і озкладу старих орґанізацій.

Розвиток раціоналізму в лоні католицької Церкви йшов у парі таким моральним упадком і внутрішнім розвалом її орґанізації, що икликав Реформацію, яка в початках була рухом протесту проти аціоналізації віри, рухом містиків і фанатиків первісного християн тва. Згодом Реформація, вичерпавши своє стихийне хотіння, витво ила орґанізацію з далеко більшою перевагою раціоналізму ніж у від одженої пізніще католицької Церкви. Раціоналізація соціялізму в ормі »позитивної і наукової соціялістичної теорії« йшла в парі з еґенерацією робітничих орґанізацій в дрібно-буржуазні парлямент ські партії і викликала серед соціялістів комуністичну єресь (III інтер аціонал), яка на наших очах, вичерпуючи в російській революції своє тихийне хотіння, падає і одночасно раціоналізується, творячи »нау ові« комуністичні теорії. Так само раціоналізація в XVIII віці, сотво ена стихийним хотінням наших предків за часів Богдана Хмель ицького ґетьманської національної української ідеї — раціоналі ація, яка прийняла врешті »наукові« форми з одного боку теорії воссоединенія Руси« а з другого теорії »триєдиної Польщи« (Польща, усь і Литва і т. зв. »полянська теорія«) — йшла в парі з фізичним инищенням (засланням найбільше активної ґетьманської старшини в ібір, зведенням зі світу цілої плеяди Виговських і Богунів, яких роз тріляла Польща), сильною політичною деґенерацією і національним падком носителів цієї ідеї: української козацької та шляхецької ерстви і викликала українську демократичну реформацію, яка тільки в народі« стала бачити спасення української національної справи. Ія наша демократична національна реформація — народившись з позиції шляхецьких і козацьких синів до своїх, загубивших первісну

стару національну віру, батьків та перейшовши через літературне романтичне народолюбство, — вичерпала врешті своє стихийне хотіння в твореню ріжних поступових, радикальних, демократичних, есдецьких, есерівських, комуністичних і т. п. »програм«. Але й ці льогічні, наукові і раціоналістичні теорії, як показав досвід послідніх літ, не змогли потягнути за собою »народ«, для якого вони призначались, і йшли в парі з дезорґанізацією і повним моральним упадком української здеклясованої інтеліґенції, якою вони фабрикувались.

З цих прикладів бачимо, що всяка раціоналізація тієї чи иншої соціяльної віри нічого крім шкоди для даної соціяльної ґрупи не приносить. Творити »переконуючі і наукові« утопії такого чи иншого будучого соціяльного ладу, раціоналізувати і условеснювати до безконешности витворені в первісних стадіях стихийного хотіння первісні прості соціяльні образи того хотіння — це значить далі продовжувати діло упадку і руїни. Бо раціоналізація не тільки не відроджує, а навпаки ще більше присипляє стихийне хотіння даної ґрупи; вона родить руйнуючий всяке хотіння квієтизм, опортунізм, тупе та мертве доктринерство і безконешну толєрантність (в надії на »неминучу« перемогу теоретичної »вічної і правдивої науки«) до тієї реальної щоденної моральної гнилі, яка все більше дану соціяльну ґрупу розїдає. З другого боку, вона притягає до даної ґрупи найслабші і найгірші елєменти иншых ґруп, які, давши себе »науково« переконати, приходять зі своїм кволим, але все-ж таки відмінним стихийним хотінням і тим ще більше в самих основах дезорґанізують та розкладають »переконавшу« та прийнявшу їх ґрупу.

Тільки в напрямі реґенерації старої віри, в напрямі відродженя живих і захоплюючих старих ідеольоґічних образів новими методами, відповідаючими зміненим зовнішнім умовам істнування даної ґрупи, може вестися творча робота слова в моменти зневіри і упадку свідомої волі. Бо дійсно переконати противника можна тільки ділом, а не словом, тільки силою, а не теорією. Бо наприклад доказати утопічність теорії диктатури пролєтаріяту зуміло багато краще своїми ділами наше селянство, ніж своїми книжками всі теоретики противо-соціялістичної науки. Бо тільки від субєктивної а не обєктивної вартости залежить здатність даної віри піднімати людей на діла. Бо будуччина твориться ділами, а не »робиться сама« і вона закрита навіть перед тими, хто її творить, але належить вона до них, а не до тих, що її тільки, хочби й науково, предсказують. Бо ніхто не може знати, що єсть за тою темною стіною, перед якою кожної хвилини зупиняється в своїм поході поділене на

тисячі своїх соціяльних вір, працююче і воюючe людство. І не роздумувати перед стіною; вгадуючи ріжними способами, що там буде за нею, а перетворяти, тесати її по образу своїх стихийних ірраціональних хотінь — ось одиноке завдання всіх дійсних соціяльних творців.

Католицьку Церкву спасали у всіх часах від розкладу і упадку не учені диспути з іновірцями, диспути, що були лише раціоналістичною о б о р о н о ю і чисто зверхніми проявами руху, — не запевненя, що перемога католицтва передрішена Богом, а спасли її монаші ордени, що своїм завзяттям і відродженям чернечої моралі, відродженям орґанізованого релиґійного фанатизму, відродили відповідно до змінених умов саму суть католицтва, як воюючої Церкви, як орґанізації того авангарду небесних святих, що на землі бореться за перемогу добра і старих та непорушних Божих законів. Православна українська Церква відродилась в XVII столітті не полемікою з католиками, яка була вже н а с л і д к о м відродженя, а відродженям аскетичного православного монашества і уморальнюючих, воюючих за свою віру Православних Брацтв. Робітничий соціялізм не »наукою і пресою«, а робітничими синдикатами і »прямою акцією« намагається спасти себе з одного боку од деморалізуючого впливу »всякої — кажучи словами синдикалістів — наволочі із інтеліґентських політиків«, а з другого од руйнуючого самі засоби продукції примітивного і варварського комунізму. Український національний рух не спасе себе фабрикацією словесних соціяльних утопій, які-б на стільки мали подобатись »народові«, що він захоплений талантом письменників, зробиться національно свідомим, аби тільки мати приємність взяти участь в будучім предсказанім і змальованім цими письменниками соціяльнім устрої. Не літературою відродиться Україна, а моральним відродженям, зростом і боротьбою тих соціяльних груп, які стихийно хочуть і можуть Націю Українську творити і які без Нації Української не можуть жити ....

Так само наша національна віра, усвідомлена і зформулована в образі українського Гетьманства-Монархії — образі, за який боролись зі своїми республіканцями, з Польщею і Москвою наші предки за Богдана і Юрія Хмельницьких, за Самойловича, за Мазепи, за Розумовського*), буде спасена од упадку не раціоналізацією її і не словесним та льоґічним переконуванням комуністів, соціялістів та республіканських демократів, що наша віра більше наукова і більше раціональна од їхніх вір. Не слова, а діла наші переконають наших

*) Боротьба між українськими монархістами і республіканцями в XVII і XVIII ст. за установленя дідичного, а не виборного Гетьманства і за скріпленя та врятування в той спосіб козацької Української Держави представлена коротко в примітках до моєї праці „Україна на Переломі“. Цю тему маю надію опрацювати незабаром ширше.

супротивників, що віра наша правдива. Тільки відродженням — реґенерацією а не раціоналізацією — самої тієї старої, по предках одідиченої і нашому власному стихийному хотінню відповідаючої віри, відродимо себе ми самі —ці, од кого залежить її здійсненя. І це відродженя нашої старої віри, а з нею і нас самих залежить од того, чи зуміємо ми знайти нові методи, відповідаючі сучасним умовам нашого істнування, які-б допомогли нам наново нашу стару віру оживити, усвідомити і в живім слові зформулувати. А вдруге, чи з у м і є м о ми витворити такі нові р а ц і о н а л ь н і форми нашої орґанізації, які-б знов обєднали нас, які-б морально скріпили нас і які-б дали нам ту саму внутрішню силу, що в колишніх, тепер вже занепавших і загинувших орґанізаціях запевнила перемогу нашим предкам під Жовтими Водами, під Корсунем, під Пилявцями, під Конотопом і у всіх тих їхніх д і л а х, завдяки яким не пропала стара віра в сильну, велику і незалежну Гетьманську Україну ще й досі....

---

6. Методи для зформулування в слові стихийного хотіння даної ґрупи все однакові, чи маємо до діла з новою ґрупою, яка тільки що повстала і допіру вперше усвідомлює собі в словесних образах своє хотіння, чи маємо до діла з ґрупою історичною, старою, яка, знесиливщись і вже раз зуживши в боротьбі свою свідому волю, відроджує наново свої старі образи, наново формулує своє первісне стихийне хотіння, наново орґанізується до нової боротьби за свою стару віру. І залежать ці методи, як вже вище було сказано, од тієї ірраціональної інтуіції письменника, яка дається тільки тим, хто в своїх серцях має великий вогонь любови до своєї громади, хто цілим своїм єством живе її колєктивним, спільним життям і хто чесно, без страху і не для персональних користей виконує своє письменницьке, усвідомлююче завдання....

Натомість не од інтуіції, а власне од науки, од льоґіки, од точної і пильної о б с е р в а ц і ї ф а к т і в ж и т т я і од здатности робити льоґічні висновки з цих фактів залежить здатність письменника-публіциста подавати своїй громаді м е т о д и д л я з д і й с н е н я с п і л ь н о ї с о ц і я л ь н о ї в і р и, м е т о д и найкращої, запевнюючої громаді найбільшу внутрішню силу, г р о м а д с ь к о ї о р ґ а н і з а ц і ї. І тільки тут, в ній сфері громадського життя можливе повне панування раціоналістичних законів науки, діялектики і льоґіки....

»Науковість« якоїсь соціяльної віри або дуже мало, або зовсім не допомагає до її здійснення. Натомість соціяльна ґрупа, що не має розумних, наукових, на даних обсервуючого і критикуючого розуму опертих методів тактики і орґанізації, навряд чи зможе коли-небудь

здійснити свою соціяльну віру. Святого вогню захопленя певними соціяльними образами-ідеалами не можна сотворити наукою, але в боротьбі за здійсненя своїх ідеалів муситься пізнати добро і зло соціяльного життя; і від розумної, раціональної моралі цього соціяльного життя — моралі, якою живе дана людська громада, залежить в першій мірі перемога або упадок її соціяльних ідеалів.

Католицька Церква — найкраща орґанізація, яку знає історія людства — може служити прикладом рівноваги між стихийним хотінням і свідомим себе розумом; між тим, що наукою і критикою руйнується і тим, що наукою і критикою будується. Тільки оця рівновага між непорушністю доґм віри і все більше раціональною моралю — між постійним піддержуванням живучости і творчого напруженя первісних образів первісного стихийного хотіння і постійним зкеровуванням того хотіння (в даному прикладі реліґійного містицизму) в будуючі а не руйнуючі форми все більше раціональної і розумної церковної орґанізації — заборона своїм вірним дискутувати і піддавати розумуючій критиці незмінні доґми віри, а заразом найбільше заохочування цих вірних до практикування своєї віри в рамках раціональної та розумної церковної орґанізації — ось що спасло католицьку церковну орґанізацію на протязі тисячелітть од тих страшних небезпек, через які вона проходила. Тільки раціональна орґанізація ірраціонального стихийного хотіння дала католицькій Церкві перемогу з одного боку над розкладовим, руйнуючим самі доґми віри, а значить і саму віру раціоналізмом, а з другого над взриваючим віру з середини, вибуховим, неорґанізованим фанатизмом та всяким необузданим стихийним реліґійним містицизмом ....

Було-б річчю абсолютно безнадійною намагатись сотворити наукою і письменством хотіння Гетьманської України. Раціоналізація цього хотіння: змагання точно, критично, льоґічно, науково і переконуючо окреслити образ, доґму цього хотіння — породило-б, так як і в соціялізмі чи демократизмі наприклад, ціле множество інтеліґентських словесних гетьманско-монархічних проґрам і ціле множество взаємно себе поборюючих доктринерських гетьманско-монархічних політичних партій. Але так само, коли це хотіння єсть, коли воно в масах жевріє, коли воно вже раз стихийно проявило себе в образі відродженого в 1918 році стихийного і неорґанізованого Гетьманства, то покластися спокійно на саму тільки стихийність цього хотіння, на саму стихийну політичну творчість мас, на те, що здійсненя цього хотіння передріпено, мовляв, »обективними даними« — це значило-б допустити по прикладу демократії до появи ріжної політичної і літературної отаманії та кандидатоманії, що почне бушу-

вати вже не під демократичними, а під гетьманско-монархічними прапорами. Це значило-б допустити до повного виродженя цього хотіння в гарні, стихийні, романтичні ,але заразом руйнуючі своєю неопанованою, незорґанізованою стихийностю всякі »жупани та оселедці«, всякі авантюри ріжних самозванних »претендентів«. Це значило-б допустити, щоб страшна сила стихийного соціяльного хотіння попустому перегоріла так, як в хлистовщині наприклад перегорає і згорає хотіння реліґійне, як скрізь і завжди згорає даремно всяке неопанованє розумною орґанізацією, стихийне хотіння мас....

Пропаща та армія, яку літератори своїми творами і промовами думають повести в бій. Але так само пропаща та людська громада, що хоче боротись, а не може витворити з себе розумної, раціональної, моральної і здисциплінованої орґанізації; громада, що не має свого грамотного і чесного ґенерального штабу, який-би на підставі даних науки, даних обсервації, дав-би їй найбільш раціональні, найбільш розумні методи обєднання і в той спосіб стихийне, неорґанізоване хотіння перетворив-би в свідому волю і активну силу моральної, здисциплінованої, раціонально зорґанізованої і по своїому стихийному хотінню готової до бою армії. Гиґієна нічого не варта для людини, що не хоче жити, але людина, що хоче жити, без знання гиґієни обійтись не може....

Постаратись намітити головні закони політичної гиґієни державно-національних рухів; намітити раціональні методи, які-б допомогли всім нам, посідаючім однакове стихийне державно-національне хотіння, сотворити найбільше раціональні форми орґанізації і в той спосіб покласти перші основи для реальної, — не словесної перемоги оцього нашого стихийного хотіння — ось завдання, яке я поклав собі в цих своїх »Листах«.

Всі ми, як християне, хочемо Царства Небесного, і так само всі ми, як Українці — українські комуністи, соціялісти, демократи і гетьманці-монархісти — хочемо України. Але як християне ми йдемо до Царства Небесного через таку або иншу Церкву; так само як Українці до України ми можемо дійти тільки через таку або иншу громадську політично-національну орґанізацію, якої внутрішня сила і здатність довести своїх вірних до цілн залежатиме од її більшої внутрішньої моралі, од її кращих, розумніщих, більше раціональних та більше моральних методів спільної акції і спільного громадського життя. І може оця чисто письменницька праця над пізнанням методів політичної орґанізації державно-національних рухів, дорогою пильної обсервації і критичної оцінки фактів націо-

нального громадського життя; праця, якої спробу хочу, по мірі скромних сил моїх, дати в оцих »Листах« — допоможе знайти шляхи до перемоги Вам, Брати-Хлібороби, що єдино-творчим і реальним ділом, а не помішним тільки словом, тяжко боретесь в наших ще розпорошених, ще не обєднаних, ще не зорґанізованих українських хліборобських рядах . . . .

---

7. Коли, бажаючи пізнати методи політичної орґанізації державно-національних рухів, приглянемось до життя людських громад то побачимо, що існування якогось колєктиву з певними ознаками окремішности, як відмінна розговірна мова, инший тип, характер, звичаї і т. д., ще не означає його національної індивідуальности. Ця індивідуальність, тоб-то національна а не етноґрафічна чи провінціональна окремішність, це продукт історичного процесу соціяльного життя даного колєктиву — це твір, формація історії, як кажуть одноголосно всі дослідники національного питання.

Алеж творами історії являються всі взагалі форми людського співжиття, яких поза поняттям часу помислити не можна. Твором і формацією історії єсть не тільки нація але й політична партія, професіональна спілька, співоче чи наукове товариство і т. д. Мало того — твором історії єсть однаково як і те, що єднає людей, так і те, що їх розєднує, — однаково, як народженя, життя і розвиток нації, так і її руїна, занепад і смерть.

І коли під поняттям нації розуміти зовсім окремий і індивідуальний, живий і життєздатний, з покоління в покоління переходячий твір людського співжиття, то нація єсть формацією не тільки взагалі історії, а історичного наростання і розвитку серед певного етнічно-відмінного людського колєктиву именно конструктивних а не деструктивних, именно орґанізуючих а не руйнуючих політичних вартостей. Витворювання і здійснювання оцих політичних конструктивних вартостей — починаючи від якоїсь політичної орґанізації, обєднаної одною національно-політичною ідеєю і кінчаючи найвищою формою національної орґанізації: національною державою — має на меті усвідомити і зорґанізувати даний людський колєктив, звязаний механічно певними вродженими йому рисами подібности і одним стихийним ірраціональним хотінням, в одну орґанічну, свідому себе цілість, що вже свідомо бореться за своє істнування, за свій розвиток, за здійсненя свого вже усвідомленого спільного національного хотіння.

Доки такий людський колєктив фізично істнує і доки він на підставі оцієї вродженої йому зовнішньої подібности, на яку складається звичайно розговірна мова, спільна територія, зближений фізичний тип, характер і т. д., розвиває в собі свої власні індивідуальні обєднуючі і орґанізуючі політичні вартости — доти істнує, живе і розвивається нація. Коли-ж колєктив фізично гине, або-ж перестає розвивати і укріпляти в собі оці свої окремі обєднуючі і орґанізуючі його для цілей самозбереженя і розвитку політичні вартости, то нація розкладається, гине, перестає яко нація істнувати.

Хто і як в данім етнічно відміннім колєктиві і на даній території, яку цей колєктив займає, веде перед в процесі його орґанізації і обєднання? Хто і як творить в ньому вищі громадські національно-конструктивні вартости? Хто і як, кажучи образно, відограє в ньому ролю дріжджів, на яких пасивне етноґрафічне тісто того колєктиву росте і перетворюється в активну націю?

Бо що це не робиться автоматично, в силу якогось, обовязуючого всіх людей, »наукового соціяльного закону«, найкращим доказом служить те, що одні етнічно відмінні колєктиви, посідаючи свій окремий характер, тип, територію, окрему розговірну мову (напр. провансальці, ґретонці, шотляндці, ріжні ґерманські племена, кашуби і т. д.), націями не стали, а инші також етнічно відмінні колєктиви в собі прикмети окремої індивідуальної нації розвинули. Значить не етноґрафічна маса, яко така, не тип, не характер, не мова, не окрема територія творять самі по собі, автоматично, націю, а творить націю якась активна ґрупа людей серед цієї етноґрафічної маси, ґрупа, що веде серед неї перед в розвитку обєднуючих, орґанізуючих, будуючих націю політичних вартостей.

Що така ґрупа, чи такі ґрупи людей в кожній нації дійсно істнують, це ми побачимо, коли уважно глянемо на життя націй. В кожній з них є більша або менша, така або — в залежности од історичної епохи та відмінних умов істнування — инша ґрупа людей, що кермує нацією, стоючи на чолі її політичних орґанізацийних установ, що витворює певні культурні, моральні, політичні і цивілізацийні вартости, які потім присвоює собі ціла нація, і якими ця нація живе і держиться. Хто вони ці »Божії люде« нації? Які їх зовнішні і внутрішні прикмети? Яка їх історична еволюція? Яких методів вживають вони для здійсненя своїх цілей? — ось ряд питань, що від них »одмахнутися« не вільно тому, кому дійсно дорога справа буття чи не буття власної нації; тому, хто в поті чола хоче знайти вихід з тієї руїни, в якій його нація опинилась....

Щоб не вживати довгих окреслень, назовім ці ґрупи людей »національною аристократією«. Цей термін я вважаю кращим від инших, бо він в первіснім своїм значінню власне цих, з точки погляду завдань обєднання і орґанізації, найкращих людей означав. Пізніще його стали вживати для означеня родової аристократії, в противележність до аристократії не родової. Але як родова аристократія, тоб-то нащадки аристократії, бувають неподібними до своїх предків і в процесі проводу і орґанізування націй, якому ці предки служили, не відограють иноді ніякої ролі, так знов »безродні« орґанізатори і правителі націй, коли вони дійсно виконують оце вічне аристократичне завдання, стають новою аристократією, предками нової національної аристократії.

Отже підкреслюю, що тут і завжди, вживаю слово аристократія не в тім насмішкуватім значінню, яке надає йому сучасна інтеліґентська демократія, не для означеня нащадків тієї чи иншої посідаючої свою історію верстви (яку зрештою все можна і слід називати її власним іменем: шляхта, козацтво, патриції, лицарство, самураї і т. д.), а в значінню первісному того слова, так би мовити в його значінню ґраматичному, для означеня тієї ґрупи найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент являються орґанізаторами, правителями і керманичами нації.

Рішаючим тут єсть факт, що ці люде стоять в даний момент на чолі нації, що нація їх провід признає і, під їх проводом орґанізована, вона живе, росте і розвивається. Значить ці люде серед своєї нації найкращі, без огляду на це, чи в порівнанні з аристократією инших націй, вони стоять на вищій чи низчій степені цивілізаційного, морального і політичного розвитку. І тому в цім значінню аристократією треба називати і лицарів-феодалів за часів розвитку феодалізму, і двірську французську шляхту за часів абсолютизму, і офіцерів Наполеона, і пруських »юнкерів« часів розвитку Ґерманської Імперії, і фінансову буржуазію, що править сучасною Францією чи Америкою, і російську бюрократію часів Петербурґської Імперії, і анґлійську робітничу аристократію, зорґанізовану в анґлійських робітничих орґанізаціях, яка поруч старої аристократії починає ґрати все більшу роль в національнім житю Анґлії. Так само, як аристократією прийшлось би назвати навіть сучасні російські »совнаркоми«, коли-б вони не пограбували російську націю, а змогли її зорґанізувати і забезпечити їй дальший розвиток, і як предками нової української аристократії стали-б сучасні українські інтеліґентські

соціялісти та демократи, коли-б вони своїми республікансько-демократичними політично-орґанізацийними методами зуміли перетворити і зорґанізувати українську етноґрафічну масу в свідому і незалежну націю, коли-б вони здатні були стати тим, чим вони хочуть бути: провідниками і орґанізаторами нації, тоб-то власне національною аристократією!....

---

8. Одночасно з процесом орґанізації: конструкції і обєднування, в життю кожної нації існує, а в певні історичні моменти з великою силою вибухає, процес деструкції і розєднування. Суть того деструктивного процесу, як я вже вище зазначив, лежить в противенстві еґоістичних, індивідуальних, безпосередніх інтересів одиниці чи ґруни одиниць і інтересу посереднього, загального, спільного цілому національньому колєктивові. І коли це противенство, ця сутичка індивідуальних і спільних інтересів вирішається в користь спільних інтересів нації, ми бачимо перемогу тієї чи иншої аристократії і слідом за тим дальше життя та розвиток нації. Колиж беруть верх індивідуальні, еґоістичні інтереси одиниць чи певних ґруп одиниць і коли ні одна з тих ґруп не в силі в той чи инший спосіб обєднати націю, тоб-то стати національною аристократією, ми бачимо занепад нації, иноді її повну руїну і смерть.

Боротьба поміж собою цих двох течій — будуючої і руйнуючої, обєднуючої і розєднуючої — заповняє собою історію всіх націй. І перемога першої чи другої течії, перемога внутрі нації орґанізаторів чи руйників, витворення національної аристократії чи її винищеня — рішає скрізь і завжди про долю нації.

Які причини викликають боротьбу еґоістичних інтересів внутрі нації і при яких умовах ця загрожуюча істнуванню націй внутрішня боротьба стає для нації нешкідливою? Иншими словами: що лежить в основі деструктивних процесів внутрі націй і в який спосіб нації поборюють ці деструктивні процеси, витворюючи в своїм розвитку все нову — здатну до нового обєднування і до нової орґанізації нації — національну аристократію?

---

9. Візмім який небудь момент в історії, коли процес обєднання і орґанізації нації, відповідаючий тогочасним умовам її істнування, досяг свого апоґею; коли принціп аристократичний святкує перемогу; коли деструктивні течії, загубивши свій руйнуючий і небезпечений розмах, прибрали характер нормального і необхідного внутрішнього ферменту. Візмім наприклад період якогось »золотого віку« в історії

націй, хоч би період »золотого віку« французького феодального лицарства.

Національною аристократією тоді власне єсть воно — феодальне лицарство. Воно править нацією, воно стоїть на чолі політичних орґанізацийних форм її громадського життя. Під охороною сили меча феодального лицарства, селяне займають під плуг нові землі, гуртуючись коло нових оборонних замків; міщане і купці в городських мурах займаються промислом і торговлею; духовенство по монастирях дбає про освіту і культуру нації. І в поняттю законности, — в поняттю громадської моралі тодішньої нації — феодальне лицарство має законне право на провід. Це право воно здобуло собі своєю внутрішньою моральною вартостю і чесним виконуванням свого громадського обовязку оборони і орґанізації нації; сотвореням для своєї нації таких політичних орґанізацийних форм істнування, які дають можність нації жити, працювати, рости і розвиватись.

Оце, для тодішніх розуміється умов, спокійне, нормальне і правильне життя в часах »золотого віку« панування феодального лицарства сприяє інтензивному економічному розвиткові нації. Нація розвиває свої технічні засоби для боротьби з природою: свої технічні засоби продукції, а також технічні засоби для боротьби з сусідами: технічні засоби війни, потрібні їй для займання все нових земель і для оборони своєї власної землі і продукції від чужих націй.

Під впливом розвитку тих матеріяльних чинників — розвитку техніки і засобів продукції: отже інтензифікації хліборобства і промислу, поширеня торговлі; далі розвитку техніки і засобів війни: отже зросту державної та військової орґанізації; врешті під впливом нагромадженя в процесі продукції великих багатств — глибоко міняється внутрішнє взаємовідношеня громадських сил внутрі нації. Під охороною феодального меча зросло число селянства; зорґанізувались в своїх цехах і ґільдіях ремісники і багаті купці; винахід пороху перемінив і ускладнив цілу оборонну систему краю.

В результаті принціп законности і моральности панування феодальної національної аристократії, який був витворився при попередніх технічно низчих умовах матеріяльного істнування нації, падає в поняттях нації тоді, коли вона під цим пануванням зросла, збагатилась і перейшла в нові, технічно вищі умови свого матеріяльного істнування. Одночасно зменшується внутрішня сила цієї феодальної аристократії. Її методи політичної орґанізації, вироблені при низчій техніці війни і праці, при більше примітивній формі державного і економічного життя, не вистачають вже для зорґанізування і опанування

вищої техніки і більше складних форм цього життя. Крім того загальне збогачення і більша легкість існування нищать серед значної частини феодального лицарства його первістну войовничість, невибагливість, витріваліст, розвиваючи натомість нахил до ліні, неробства, до пацифізму і мягкотілости. Дальше панування і дальша провідна роля в нації феодального лицарства, в його старих політично-орґанізацийних формах, стають неможливими.

І тут в певний момент зароджується гостра суперечність між дотеперішніми політичними формами обєднання націй, витвореними феодальною національною аристократією, і між тими новими громадськими силами нації, які під пануванням цієї аристократії народились і розвинулись. Стара феодальна аристократія, колись сильна і поважана, тепер, стративши силу і авторітет, стає предметом зненависти і гострих обвинувачень. Зовнішні прояви її сили, які колись вважались зовсім моральними і законними і які служили для обєднання нації, тепер, при її внутрішньої безсилости, стають гріхами, що в розумінню опозиціоністів кличуть помсти у Бога; стають актами, що руйнують націю. Еґоістичний інтерес новонароджених і окріпших під пануванням феодальної аристократії соціяльних ґруп пхає їх на боротьбу зі старою аристократією. Так само еґоістичний інтерес примушує цю стару аристократію захищати свої устарівші методи орґанізації нації, свої, вже для нікого не зрозумілі, привілеї. І боротьба між нездатною в ж е до орґанізації нації старою арістократією і нездатними щ е до цієї орґанізації кандидатами на аристократію нову — загрожує в такі моменти самому існуванню нації, загрожує перемогою внутрішніх руїнників, а значить знищенням і упадком нації.

У тих щасливих націй — як скажім, в данім випадку у Франції, де в той момент переміг принціп обєднуючий, аристократичний — цей конфлікт вирішився в той спосіб, що частина старої феодальної аристократії, морально відродившись у внутрішній боротьбі з новими претендентами до влади, пожертвувала во імя своїх традиційних обовязків перед нацією своїми устарілими феодальними правами та привілеями і признала над собою владу, піддержаного новою аристократією, єдиного абсолютного Монарха. Супроти персоніфікованого в особі того Монарха маєстату нації і держави, ці відроджені останки старої національної аристократії признали себе рівними новій, витвореній з визволеного селянства, міщанства і т. д., новій аристократії чиновній. Злившись з цею новою аристократією, вони передали їй свій старий традиційний орґанізаторський досвід і свою стару національну культуру та спричинились до зформування того чиновного дворянства, що в часах »золотого віку« абсолютизму стало, після упадку феода-

лізму, новою французською національною аристократією. Інші нації, які від здеґенерованої феодальної оліґархії до відповідаючої тодішнім матеріяльним умовам свого існування такої або иншої монархії перейти не змогли — нації, серед яких в цей критичний момент переміг принціп антігромадський, еґоістичний, руйнуючий, і які не здатні були витворити нової національної аристократії — заплатили за це своїм упадком і довголітньою руїною, як це сталось наприклад з нацією польською, українською і багатьма иншими.

Те саме бачимо пізніше, коли під впливом централістичних орґанізацийних форм національної аристократії часів французького абсолютизму, виросли під панованням оцієї нової чиновної аристократії міста, розвинувся промисел і торговля і народилась нова сильна верства промислового і фінансового міщанства та численна верства всякої »разночинної« інтеліґенції, яка вже в бюрократичних державних установах абсолютизму не вміщалась. Деґенерація національної аристократії часів абсолютизму, великий зріст сили міщанства та порив оцієї здеклясованої і безробітної інтеліґенції до захопленя політичної влади — привели в кінці до нової »весни народів« і панування цієї нової аристократії міщанської. І знов деґенерація міщанської аристократії та внутрішній розвал витворених нею ріжних демократичних і парляментарних політично-орґанізацийних форм; заміна »весни народів« різнею народів, а одночасно відродженя під впливом війни прибитого було містами села і поява під впливом розвитку промислу нової верстви орґанізованого робітництва — викликали новий кризіс національної аристократії, який оце тепер в тій чи иншій формі переживає весь цивілізований світ.

Взагалі, який би історичний момент в життю якої небудь нації ми не взяли, все бачимо, що в часах панування тієї чи иншої національної аристократії, матеріяльний розвиток нації — розвиток її технічних засобів війни і праці — завжди переростає розвиток політичних орґанізацийних форм цієї аристократії. Це значить, що всяка добра політична орґанізація нації, яка дійсно сприяє матеріяльному розвиткові нації, все остається позаду того розвитку. В добрім політично-орґанізацийнім устрої відбувається інтензивний розвиток матеріяльного життя, продукцийної та воєнної техніки; і під впливом матеріяльного розвитку, політично-орґанізацийний устрій, при якому відбувся цей розвиток, стає недобрим. Разом з тим недоброю стає і стара національна аристократія, що цей старий добрий

політично-орґанізацийний устрій була сотворила, і нація для опанування та зорґанізування вищих форм свого матеріяльного життя, мусить творити аристократію нову. Оце єсть вічне »perpetuum mobile« людського, громадського, політичного життя; вічна причина деструктивного процесу і боротьби ріжних еґоістичних інтересів внутрі націй.

---

10. Перше ніж шукати відповіді на питання, в який спосіб нації борються з цим деструктивним внутрішнім політичним процесом, що неминуче слідує за процесом їх економічного розвитку, і в який спосіб витворюють вони все нову, більше здатну аристократію — мусимо окреслити ті матеріяльні і моральні прикмети, що характеризують всяку національну аристократію, без огляду на історичний момент і без огляду на методи, завдяки яким вона повстала.

В постійному рухові громадського життя, в цій людській лявині, що поділена на ріжні нації, котиться, в часі, борючись між собою за шматок хліба і добуваючи його тяжкою працею в боротьбі з природою — кожночасна національна аристократія мусить так обєднувати і так орґанізувати свою націю, щоб під її проводом нація мала якнайкращі матеріяльні і моральні умови для перемоги в тяжкій боротьбі за істнування.

І тому коли-б якась ґрупа людей в нації, претендуючи стати національною аристократією, поставила свою націю в умови боротьби за істнування гірші в порівнанні з иншими націями, то така ґрупа людей або згине разом зі своєю нацією, або буде усунена від проводу иншою, більше до проводу здатною ґрупою серед нації, або-ж, коли вона одна тільки серед даного етнічно-відмінного колєктиву репрезентує національну ідеольоґію, то її змете якась чужа національна аристократія, яка оцьому етнічно-відмінному колєктивові забезпечить необхідні кращі матеріяльні і моральні умови в боротьбі за істнування і одночасно дасть йому свою національну ідеольоґію, перетворить його на свою націю.

З цієї простої аксіоми, виведеної з очевидних фактів всякого соціяльного життя, ясно, що повсякчасна національна аристократія, для того, щоб змогти виконати як слід і не на жарти свою надзвичайно небезпешну і надзвичайно тяжку орґанізацийну ролю в нації, в умовах повсякчасної і повсюдешної тяжкої боротьби за матеріяльне істнування, мусить сама мати матеріяльну силу і то силу більшу, ніж яка небудь инша ґрупа в нації. Це перше.

Друге: використовування кожночасною національною аристократією своєї більшої матеріяльної сили для виконування своїх орґані-

заційних національних завдань, мусить мати в розумінню цілої нації законну підставу, мусить відповідати тим поняттям законности і громадської моралі, якими живе в даний історичний момент ціла нація. Иншими словами, кожночасна національна аристократія мусить мати крім матеріяльної сили, ще й моральний авторітет в очах своєї нації.

Без цих двох основних прикмет: матеріяльної сили і морального авторітету — немає і не може бути національної аристократії. А без національної аристократії — без сильних і авторітетних провідників та орґанізаторів нації в її тяжкій боротьбі за істнування — немає і не може бути нації.

---

11. Звідки черпає національна аристократія свою силу?

Перш за все зі свого власного стихийного ірраціонального хотіння. І тут, як часто при студіюванню ріжних фактів громадського життя, стаємо перед чимось непояснимим. Чому у одних людей єсть ота воля до орґанізування, до громадської творчости, до проводу, до звязаного з ним риску, до жертви для громади, до влади і до сили — а у инших цієї волі нема? Чому у одних людей оця стихийна воля до влади »ставить нівощо роскоші, покой, користи, інтрати і всі привати« — як каже відома характеристика Богдана Хмельницького — а знов инші бажають тільки особистого спокою, бажають тільки, щоб ними добре правили, дали їм добру соціяльно-політичну орґанізацію, в якій вони могли-б собі спокійно жити і працювати? Відповіді на ці питання знайти не можна. Отже констатуймо лише самі факти.

Перший факт: в кожній нації єсть елєменти політично пасивні і елєменти політично активні, або кажучи иншими словами: єсть люде вдачі войовничої, лицарської і люде вдачі пацифістичної, обивательської.*) Другий факт: без стихийної волі до влади, до сили, до риску, до саможертви, до панування — не може повстати серед нації національна аристократія. Тому між иншим, такі етнічно відмінні колєк-

*) Ці останні теж часто, не зважаючи на свою пацифістичну вдачу, простягають руки до політичного панування. Але це буває тільки в таких історичних моментах, коли до влади і панування можна дійти не рискуючи своїм життям, і коли для »політики« не тільки не треба жертвувати, але можна з неї прожити і на ній добре заробити. Цілий демократичний метод орґанізації національної аристократії за допомогою виборів і преси — словесної аґітації і анонімних писанів — власне збудований на цьому бажанню таких пацифістичних елєментів, які за ліниві до економічної продукційної творчої праці, зробити »політичну карєру«, тоб-то без праці, без потрібної для инших занять технічної підготовки і без всякого риску, пролізти в правителі нації та, плещучи язиком на тій чи иншій публічній трибуні і прикриваючись »посольською недоторканістю«, вдавати лицаря, що ділом і риском бореться за свої ідеали.

тиви, серед яких активні войовничі, лицарські елєменти — зі стихійною волею до влади і здатностю до саможертви для своїх політичних ідеалів — слабі, не добре зорґанізовані і нечисленні, все мусять опинитись в залежности од чужих національних аристократій. І чесні та патріотичні, але пацифістичні обиватєлі, які серед таких етнічно відмінних колєктивів навіть щиро захоплюються справами рідного краю, не спасуть своїх земляків од підданчої долі національно недорозвинених »провінціялів« доти, доки серед них не появляться оці войовничі лицарські елєменти, здатні конкурувати і боротись за владу з пануючою чужою національною аристократією....

Отже без такої стихийної волі до влади і сили, без політичної активности, без психольоґії і моралі войовників-лицарів, не може бути національної аристократії. І мабуть тільки сама оця стихийна, ірраціональна воля рішала про факт повстання аристократії серед тих примітивних людських громад, які живилися тільки тим, що знайшли, і у яких одинокими технічними засобами для боротьби з природою і для боротьби з иншими людьми були лише такі палиці і таке каміння, які кожний, хто тільки хотів, міг взяти і ними користуватись.

Але вже від моменту, коли люде навчились гострити палицю і обробляти камінь, одна лише воля до влади і сили не вистарчали. Той хто хотів людьми правити і людей орґанізувати, щоб придбати потрібну для цього матеріяльну силу, мусів не тільки хотіти правити, але ще й заволодіти і уміти володіти загостреною палицею і ошліфованим камінем, або-ж мусів уступити своє місце тому, в чиїх руках ця палиця і цей камінь опинились. І хоч потім, через сотні тисяч літ, ця палиця і цей камінь сильно переміннились, хоч прибрали вони всі ріжноманітні могутні форми сучасної техніки продукції і техніки війни, але суть матеріяльної сили національної аристократії осталась та сама, що тоді що й тепер.

Як тоді, так і тепер, національна аристократія, щоб мати потрібну для виконання своїх орґанізаційних завдань матеріяльну силу, мусить: 1. хотіти правити, орґанізувати та за для цього уміти жертвувати і рискувати своїм життям, 2. мусить володіти технічними засобами війни та оборони: державою, зброєю та армією, і 3. мусить володіти технічними засобами економічної продукції: землею, фабриками та

машинами.*) При чім мусить вона володіти такими технічними засобами війни і продукції, які в даний момент матеріяльного розвитку людства являються необхідними для економічного життя і для матеріяльної оборони нації в її тяжкій боротьбі за істнування. Ця вічна істина стверджується фактами з історії всіх націй у всіх історичних добах; вона освітлює і дає ключ до зрозуміння численних, на перший погляд незрозумілих проявів сучасного громадського життя.

Наприклад група людей, що на даній національній території володіла-б землею і фабриками і тому вважала-б себе аристократією, може стати дійсно національною аристократією тільки тоді, коли вона захоче сотворити ще й власну державу, тоб-то крім засобів продукції, якими вона вже володіє, ще схоче заволодіти засобами оборони своєї продукції і разом з тим засобами оборони своєї нації, якими володіла досі якась чужа аристократія. До того часу назву аристократії присвоює вона собі зовсім неслушно, бо вона есть в дійсности тільки смирною і пасивною юрбою, якої працю та продукцію завоювала і зорганізувала своєю державою, своєю армією, своїм риском, своїми жертвами якась чужа національна аристократія. Тому теж всяка нація, коли вона дійсно хоче стати нацією, не може зупинитись на пів дороги і вдовольнитись якоюсь »автономією«, бо без власної держави вона не

*) Для читача, який серіозно ставиться до питань громадського життя і який сам для себе хоче знайти правду цього життя, особливо підкреслюю, що ози кою матеріяльної сили кожночасної націон льної аристократії есть во одіння засобами (знарядям) продукції: землею, фабриками, машинами, а не володіння грошима, тоб-то попередньою проду цією, скапіталізованою в формі умовних грошових знаків, які посідають тільки номінальну, а не реальну м терія ьну силу. Грошове бага тство навпаки нищ ть, ос аблює і розкладає кожну національну аристократію, бо звільняє її од дальшої жертви, од дальшого риску і од дальшої праці. Найкращі аристократії світа: напр. земельна аристократія англійська і німецька римські патриції, японські самураї, в добах свого розцвіту не були багаті, але володіли землею, при чім напр. японські самураї дуже неведичкими клаптиками землі. Дегенерація льордів, юнкерів, патриціїв і самураїв все йшла в парі з їх непомірним грошовим збагаченям. Так само період розвитку міщанської аристократії припадає на часи »героїчної промисловости«, коли п омисловці будували свої фабрики і заводили свої м шини з небезпекою для свого життя і самі ними персонально володіли. Перемінна промисловця в обрізуючого спокійно купони і спекулюючого на біржі багатого бан іра, йде в парі з дегене ацією міщанської аристократії. Отже напр. матеріяльну силу для того, щоб стати національною аристократією мають однаково як в-ликоземельні так і малоземельні хлібороби. І одні і другі, володіючи персонально землею і продукуючи хліб власною працею, можуть, коли того схочуть, стати аристократією, сотворивши власним риском і власними жертвами для своєї нації таку відповідну політичну організацію, яка їм дасть змогу правити нацією. Але правління багатого земельника-рентіра, тоб-то капіталіста, володіючого землею за допомогою гроша і найманих управителів, звязан з не-персональним правлінням всього фінансового капіталістичного міщанства і залежить од долі того міщанства та од вічно змінливої долі і умовної вартости гроша. Анонімне, оперте на умовній силі гроша правління багатого фінансового міщанства не має нічого спільного з правлінням персонально володіючих основним реальним і незмінним засобом хліборобської продукції — землею — великоземельних чи малоземельних хліборобів-продуцентів.

матиме власної національної аристократії, а не маючи власної аристократії вона ніколи не стане нацією і лишиться по віки балакаючим на иншій мові племенем, підлягаючим державно-національній орґанізації чужої аристократії.

Але знов таке балакаюче на иншій мові племя не перетвориться в націю і не сотворить своєї національної держави тоді, коли серед нього появляться володіючі тільки пером, хочби при тім найзавзятіщі »самостійники«. Бо доки свою власну державу не захочуть своєю волею, своїм риском, своїми жертвами творити ті, що серед такого племени володіють землею, фабриками і зброєю, доти всяке »самостійництво« буде в цій країні тільки словесною політичною спекуляцією, тільки книжним чи газетним державно-політичним ґаслом, пустопорожнім доти, доки в нього не віллється реальний зміст якоїсь реальної м а т е р і я л ь н о ї с и л и.

---

12. Як відомо в Сполучених Штатах Північної Америки живуть ще й досі, в одведених для них американським урядом загородах, нещасні, вимираючі червоношкурі Індийці. Між ними ще й сьогодня єсть багато хоробрих і войовничих з великою волею до влади вождів, що правлять своїми націями і мають в їх очах великий авторітет як по числу убитих на ловах звірів, так по числу здобутих у всяких сутичках скальпів. Але-ж як би ця індийська національна аристократія захотіла була навіть в часах, коли число Індийців було ще більше або рівне числу білих Американців, зайняти місце національної аристократії Сполучених Штатів, то це могло-би статися тільки тоді, коли-б: або біла американська нація сама знищила у себе всю свою рільничу, промислову і військову техніку та вернулась до стану, коли про силу людини рішало її володіння та уміння користуватись томагавком, — або коли-б Індийці завоювали Сполучені Штати, тоб-то витворили самі у себе таку воєнну техніку, таку державну та військову орґанізацію, яка-б перевисшила воєнну техніку і державну та військову орґанізацію білої американської аристократії. До того часу, поки такий переворот неможливий, хоробрі, лицарські і по деяким рисам свого характеру морально дуже цінні індийські вожді не можуть правити Сполученими Штатами.

Концепція »світової революції«, якою орудують московські большовики, пояснюється в першій мірі тим, що російська большовицька аристократія може удержатись при владі тільки тоді, коли весь світ знищить у себе свою рільничу, промислову і військову техніку, тоб-то дійде до такого стану, при якому зможуть ним, як і в Росії, правити хоробрі і войовничі червоноармійці. І хоч ця концепція не має нічого

спільного з теорією Маркса, яку ісповідують большовицькі вожді — бо ця теорія вчить, що пролєтаріят, усунувши від влади буржуазію і заволодівши сам технічними засобами продукції, знищить засоби війни, тоб-то держави і армії — але проте ця концепція вповні відповідає стихийним бажанням войовничої — захопившої зброю від своєї і чужої »буржуазії« — російської червоної армії поширити своє панування, грабуючи та винищуючи скрізь на своїм шляху засоби економічної продукції і економічної техніки. І відповідає ця концепція матеріяльному та моральному розвиткові тих численних елєментів сучасної російської нації, яких виразом єсть большовицьке панування і крім того відповідає вона тим вимогам, які ці елєменти ставлять до своєї аристократії. До цього питання ще поверну, коли говоритиму про методи зміни аристократії.

---

13. Сучасний державно-політичний стан на нашій Україні трохи нагадує часи народженя феодалізму в Західній Европі. Наші повстанчі отамани, як тодішні войовники-лицарі з часів упадку останніх державних слідів старої Римської Імперії, мають підлеглі їхньому мечу округи і ведуть постійну війну як з чужоземцями, так і самі поміж собою. І коли-б весь цивілізований світ міг повернути свій технічний та економічний розвиток назад до часів феодалізму, то ми мали-б дані, що наші повстанчі отамани нас зорґанізують в націю. В постійній боротьбі поміж собою вони мабуть вкінці натрапили-б на одного найздатнішого і найсильнішого, цей підчинив-би собі всю решту, став »першим серед рівних« Монархом і його династія-сімя своєю традиційною, династичною упертою і розумною політикою могла-б зібрати до купи всі українські землі, так, як наприклад династія Капетів зібрала землі французські і сотворила французську націю та державу.

Але коли весь цивілізований світ не зробить у себе »російської соціяльної революції«, коли він задержить свою техніку рільничу, промислову і воєнну, то нація наша, щоб вижити в цьому цивілізованому світі і щоб не попасти в ярмо до якоїсь чужої нації, не зможе собі позволити на середновічну боротьбу отаманів між собою. Вона мусітиме витворити у себе таку державну орґанізацію, при якій можна було-б знов відновити наше зруйноване хліборобство і знов почати працювати не сохами а нашими-ж власними кількалемешними плугами, косарками і молотилками; знов пустити в рух наші-ж власні зруйновані цукроварні; відбудувати наші-ж власні розторощені залізниці, телеґрафи і телефони; закласти »Хліборобські Банки« і ріжні инші економічні орґанізації, і врешті побудувати фабрики зброї та зорґанізувати армію, якою можна-би було продукцію фабрик і плугів

нації од всяких напасників оборонити. Одно слово, мусітиме вона зробити те, що нашим отаманам, добрим орґанізаторам нації в добі переложної системи рільництва, общинного володіння землею і при великих незаселених степах — тепер, при сучасній цивілізації, не під силу.

І тільки коли за державну орґанізацію нації візьмуться ті, що володіють її засобами продукції: землею і фабриками — тоб-то хлібороби, промисловці і робітники — тоді ті, що володіють її засобами війни: зброєю і орґанізаціями озброєних людей — тоб-то отамани і їх повстанчі відділи — зможуть повернути свою лицарську войовничу вдачу на оборону, а не на нищеня та руйнування нації. Державно-національна орґанізація України не може бути ділом тільки військового стану тому, що технічний і матеріяльний розвиток Української Нації переріс вже ті орґанізаційні державно-національні форми, які може витворювати сам із себе оцей військовий лицарський стан. Тільки в рамах державно-національної орґанізації, опертої на продукуючих класах: хліборобах, промисловцях, робітниках — не змарнується той величезний і надзвичайно цінний запас стихийної національної енерґії, який виділяє з себе наша нація в формі свого найкращого військового лицарського елєменту: своїх повстанчих, воюючих (а не політикуючих) отаманів.

Тільки при міцно зорґанізованих продукуючих класах, заінтересованих в збереженю національної матеріяльної продукції, *од якої залежить само істнування цих класів*, зможе наш лицарський стан із розпорошених войовничих банд перетворитись в орґанізовану національну армію, захищаючу продукцію і матеріяльну працю нації. В противному разі лицарська енерґія наших отаманів пропаде для нації безслідно так само, як вже раз в нашій історії надаремне пропала, як попустому перегоріла енерґія лицарів старого Запоріжжа, що зі своїми »киями« і нерозораними »широкими степами«, але без власного плуга і без мушкетів — роблених на власних фабриках — встояти проти завойовників чужинців не могли....

14. Коли нація, що стоїть на досить вже високім щаблі хліборобської та промислової техніки, не може управлятись і не може бути зорґанізована виключно шаблями войовничих отаманів, то ще менше можуть нею правити та її орґанізувати фільольоґи, поети, оратори, белєтристи, професори, учителі, адвокати, бугальтери, фелєтоністи, коректори і т. п. представники т. зв. свобідних — тоб-то не володіючих і не звязаних засобами продукції і війни — *інтеліґентських професій*.

Але-ж дозвольте — може тут сказати читач: а професор Вільсон, а доктор Клемансо, а оратор Бріян, а всі видатні державні мужі і правителі сучасних демократичних, тоб-то народоправних націй — хіба вони всі не належать до інтеліґенції, хіба володіють вони якими небудь засобами матеріяльної продукції — а проте правлять націями.*)

Чи дійсно вони правлять? Чи дійсно вони сотворили той державний апарат нації, при допомозі якого вони ніби-то правлять? Чи методи, якими вони доходять до своєї нібито влади, скріпляють той орґанізаційний апарат нації, тоб-то сприяють дальшому розвиткові і дальшому істнуванню нації, чи може вони його руйнують і тим самим ведуть націю до загибелі? Ось ряд дуже складних питаннь, на які проте мусіла-б знайти відповідь така нація, серед якої най-

*) Знов таки для тих, хто хоче зрозуміти факти громадського життя, підкреслюю, що інтеліґентами можна назвати тільки ту категорію людей в нації, які: 1. зовсім загубили орґанічний звязок з яким небудь матеріяльно продукуючим класом, тоб-то здеклясувались, і по способу свого життя і по способу свого думаня не можуть бути зараховані ані до хліборобів, ані до промисловців, ані до працюючих фізично робітників; 2. які не володіючи ані зброєю, ані засобами матеріяльної продукції: землею, фабриками, машинами — не мають власної реальної, матеріяльної сили; 3. які живуть по інтеліґентськи тому, що посідають більшу суму освіти, науки, і тому, що ця здобута в школах більша освіта забезпечує їм необхідний дохід за їхню інтеліґентську, розумову працю та звільняє їх од необхідности жити або з продукції хліба чи товарів, або жити з війни, тоб-то з жертви і риску свого життя. Отже, щоб не заблудити в лябіринті складних шляхів сучасного громадського життя і щоб уміти розріжняти основні движущі сили цього життя: його ріжні колєктивні хотіння — не можна до інтеліґентів зараховувати фахового вояка, який, не дивлючись на степень своєї освіти, живе з однакового для всіх вояків риску життя і який володіє реальною, матеріяльною силою: зброєю. Так само не належать до інтеліґенції більше освічені, »інтеліґентні« хлібороби, промисловці, робітники, які не здеклясувались, тоб-то не перестали орґанічно належати до своїх класів, не перестали персонально володіти засобами своєї класової продукції і не перестали жити спільними і однаковими, не дивлячись на степень освіти, громадськими хотіннями свого класу.

Здеклясовані і більше або менше учені спеціялісти в ріжних свобідних професіях, якими есть по суті інтеліґенти, діляться по своїм громадським хотінням на дві зовсім відмінні ґрупи. Одна, яка себе, свою більшу освіту, використовує на службу для громади (нації, держави, класу) і друга, яка при допомозі своєї більшої освіти використовує громаду (націю, державу, клас) для себе. Перша живе зі своєї фахової служби для громади, а друга живе з громади, яку використовує при допомозі свого фаху. Перша віддає свої більші знання або на удосконаленя продукції і орґанізації того чи иншого класу (техніки, що служать в хліборобстві і промислі, в класових політичних і економічних орґанізаціях), або на громадську службу цілій нації (священики, педагоґи, учителі, судї, адвокати, лікарі, сторожі порядку, служачі в шляхах сполученя, державні урядовці, що виконують накази влади і т. д) і виконує тим самим одну з найбільше почесних і найбільше тяжких громадських ролей в житю націй. Друга використовує свої більші знання для політики, тоб-то на підставі свого більшого знання претендує не на службу, а на провідну ролю в громаді (нації, державі, класі). В своїх »Листах« говоритиму тільки про оцю другу категорію інтеліґенції, отже тільки про здеклясовану інтеліґенцію, яка живе з політики і яка при допомозі своєї освіти преться до політичної влади, а не про інтеліґенцію, яка свій тяжкий шматок хліба заробляє своєю чесною, потрібною, фаховою службою громаді (нації, державі, класові).

більш рухливими кандидатами до влади єсть власне неволодіючі засобами продукції і війни інтеліґенти і яка з такими кандидатами ніяк не може сотворити своєї власної державно-національної влади, ніяк не може стати дійсною, реальною, пануючою на своїй землі нацією.

Бо уявім собі наприклад, що у Франції, якою сьогодня в літі (бо в осени вже може бути инший) править бувший лівий соціяліст і оратор, бувший гарячий пропаґандист антідержавного ґенерального страйку і найзавзятіщий ворог постійної державної армії — Бріян, — що у тій Франції всі засоби хліборобської і промислової продукції, отже земля, фабрики, машини, а також засоби воєнної і оборонної техніки, отже державний апарат і армія, знаходяться в руках якихось національно-індеферентних, скажім поіспанщених Французів і що національно свідомою єсть тільки антідержавна і антімілітаристична ліво-соціялістична партія Бріяна, до якої належить дуже багато інтеліґентів і яку иноді піддержують в моменти незадоволеня правлінням поіспанщених Французів ті з них, що не володіють ще засобами війни і продукції, отже скажім ще безфабричні і ще не допущені до влади робітники, і ще безземельні і так само ще не допущені до влади селяне.

Ясно, що при таких умовах, уряд і вся політична влада Бріяна (коли-б такий уряд випадково при якійсь катастрофі міг повстати) не маючи ані власної поліції, ані власної армії, ані власної — збіраної при допомозі державного апарату з продукуючих класів — державної скарбниці, сидів-би десь у приймах, скажім у Бельґії, позичав-би гроші у Бельґійців, і вся державна, національно-орґанізуюча діяльність правителя Бріяна обмежувалася-б, як і давніще, за часів його ідейної ліво-соціялістичної молодости, тільки руйнуванням державно-національної орґанізації на території Франції і тільки підбунтовуванням тих її мешканців, які не володіють засобами продукції і війни проти тих, що, володіючи цими засобами, дійсно правили-б такою поіспанщеною французською нацією.

Отже коли оратор Бріян раптом, переставши бути соціялістом, опинився на чолі уряду Франції, на чолі тієї самої держави і армії, яку він намагався колись руйнувати, то це могло статися тільки тому, бо: 1. ці, що володіють землею і фабриками та вносять податки на державу і армію, і ті, з кого складається державний та військовий апарат у Франції, почували себе вже давно такими французькими патріотами, яким тепер раптом рішив стати Бріян, і тому, що цей патріотизм вони винесли кожний зі своєї власної сімейної та класової традиції і у всякому разі не з тих соціялістичних і антіпатріотичних ґазет, які ви-

давала партія Бріяна; 2. що ця національна традиція, якою живе більшість французької нації, була сотворена в часах панування не ворогів традиції, ліво-соціялістичних ораторів Бріянів, а за панування французьких лицарів і продуцентів — володіючих тодішніми засобами хліборобської національної продукції (отже в першій мірі землею) озброєних хліборобів-землевласників — на чолі яких стояв в ті часи перший лицарь і перший власник землі — Король; 3. що так само за цих Королів був сотворений військово-оборонний апарат французької нації, отже французька держава і французька армія, які по інерції і по патріотичній традиції слухають ще й досі того, хто стоїть на чолі уряду нації, хочби навіть цей хтось, як в даному випадку Бріян, прославився в молодих літах тим, що хотів знищити державу і армію;*) 4. що ці люде, які тепер володіють у Франції засобами економічної продукції і військової техніки: — землями, фабриками, машинами, державним апаратом і армією — за для ріжних політично-парляментарних причин годяться на те, щоб нацією правив хоч не володіючий засобами ані економічної продукції, ані військової техніки, але зате популярний інтеліґент Бріян.

Значить: Бріян і подібні йому, не володіючі засобами продукції і війни, інтеліґентські правителі правлять Францією на підставі часових мандатів, тоб-то лише по дорученю тих, хто дійсно володіє у Франції землею, фабриками і зброєю. Иншими словами: матеріяльно непродукуючі здеклясовані інтеліґенти правлять націями не як національні аристократи — дійсно володіючі матеріяльною силою правителі і орґанізатори націй — а як комісіонери такої здеґенерованої вже національної аристократії, що з ріжних причин — про які мова низче — сама персонально своїми особами боїться правити націями і тому заміщає себе відповідними комісіонерами — здеклясованими інтеліґентами — яким вона це правління на підставі часових мандатів доручає.

---

15. Волхви, жреці, знахарі, астрольоґи, маґіки, ворожбити, кудесники і т. п. матеріяльно непродукуюча інтеліґенція примітивних націй могла дійсно правити націями, водити їх на війни і походи тільки доти, доки ці нації, кочуючи, не сіяли та не жали і вірили, що боротись з природою та з иншими людьми можна перш за все закли-

*) »Ми мусимо покинути часткові страйки і за допомогою генерального страйку враз заатакувати державу, бо щоб знищити буржувазію треба знищити державу« — так казав Бріян, коли він ще не правив Францією. Гарно-б виглядала Франція, коли-б ті, що служать у французькій армії і державі і при допомозі яких тепер править Бріян, ставились серіозно до слів і намірів інтеліґентів, що стоять часово на чолі сучасних урядів Франції.

наннями та доступним лише ученим інтеліґентам умінням здобути собі допомогу ріжних надприродних сил.

І правління цієї тодішньої інтеліґенції трівало лише доти, доки не появився перший плуг, перша найпримітивніща фабрика зброї і доки перший озброєний цією кращою фабричною зброєю хлібороб не розігнав і не розторощив підюджені своїми маґами, але не добре озброєні, не звязані з землею та не зорґанізовані своєю хліборобською працею на землі, ріжні кочові або напів-кочові народи. З того часу, коли ці народи самі перейшли до осілого хліборобського життя, волхви, жреці, маґи, заклинателі перестали правити ними, а замість того стали вони виконувати єдино їм належну і доступну ролю: морального і духовного проводу тодішніх примітивних, але вже осілих, хліборобських націй. І цею своєю дійсно інтеліґентською, духовною працею стали вони допомагати правити тим, хто своїм мечем і своїм плугом здобув собі реальну матеріяльну силу для правління націями. Скрізь на цілім світі, державний орґанізацийний апарат осілих хліборобських націй був сотворений не словесностю таких чи инших здеклясованих інтеліґентів, а кровю, працею і розумом тих, що володіючи мечем і плугом, володіли реальною матеріяльною силою серед своїх націй.

Але боротьба за світську політичну владу між матеріяльно непродукуючими інтеліґентами і озброєними продуцентами все від часу до часу вибухає з великою силою і пізніще в історії осілих хліборобських націй. Основна причина цієї боротьби завжди одна і та сама: велике матеріяльне збагачення націй під проводом і правлінням, володіючої засобами війни та продукції, дійсної національної аристократії.

Число здеклясованої інтеліґенції, тоб-то число людей в нації, не зайнятих війною та обороною нації і не зайнятих витворюванням матеріяльних, необхідних для життя цінностей, зростає сильно в націях всякий раз тоді, коли ці нації багатіють, тоб-то під проводом своєї продукуючої і воюючої національної аристократії нагромаджують таку силу багацтв, що ці нагромаджені багацтва звільняють велику частину людей в нації од обовязку війни і матеріяльної праці, та дають їм змогу віддатись всяким свобідним, не звязаним ані з війною, ані з продукцією професіям.

І доки ці, звільнені від обовязку війни і матеріяльно-продуктивної праці, інтеліґенти творять не матеріяльні а духові цінности націй, доки вони служать нації чи то словом (як інтеліґенція духовна) чи то ділом (як вишколені фаховці: адміністратори, лікарі, техніки, толкователі законів і т. д.) — доти вони допомагають пану-

ючим воякам і продуцентам, тоб-то дійсній національній аристократії, найкраще виконувати своє завдання орґанізації нації, доти роля інтеліґенції це одна з найбільше почесних ролей в нації: роля духовників і фахово-освічених помішників національної аристократії.

Крім того в постійнім процесі боротьби між конструктивними і деструктивними течіями в нації — процесі, якого суть ми вже вище заналізували — тій здеклясованій інтеліґенції, що рветься до проводу в політичнім житю нації, припадає роля ідейних вождів опозиції; вождів тих нових, витворених економічним життям нації, громадських сил, які незадоволені методами правління і орґанізації дотеперішньої національної аристократії. Така здеклясована, не володіюча засобами війни і продукції, не звязана своїм способом життя ні з яким класом, а через те не маюча нічого до страченя і тому більше вражлива на всякі несправедливости громадського життя, інтеліґенція, що рветься до влади, все зосередковує свою політичну діяльність на найбільше покривджених і найбільше незадоволених правлінням тієї чи иншої національної аристократії частинах нації. І там, де в своїх методах правління і орґанізації національна аристократія робить помилки і зловживання, там де ці методи не доростають вже до нових потреб матеріяльного життя нації, там — одно слово — де з правління національної аристократії росте незадоволеня витворених під панованням цієї аристократії нових громадських сил, там зараз появляється здеклясована інтеліґенція в ролі вождів і орґанізаторів оцих незадоволених елєментів нації. І коли її опозиційна і критикуюча роля, завдяки добрій орґанізації національної аристократії, викликає лише потрібні реформи з боку тієї правлячої аристократії і коли інтеліґенція своєю політичною орґанізацією опозиційних елєментів допомагає до народженя нових верстов аристократії з посеред незадоволених було правлінням старої аристократії нових продукційних класів, то тоді ця ідейна політична праця інтеліґенції не приносить шкоди нації, навпаки, вона дає той необхідний і нормальний фермент, який підтримує життя і розвиток націй.*)

Словесне шарлатанство і руйнуюча політична роля здеклясованої інтеліґенції в житю націй починається допіру з хвилиною, коли ця інтеліґенція — замість критикувати старих правителів або вчити і орґанізувати нових — намагається сама правити націями; коли вона

*) Між иншим варто зазначити цікаву увагу відомого письменника професора Роберта Міхельса, що в правових західно-европейських монархіях, де міністри призначались Монархом, а не вибірались із парляментської більшости, ідейний рівень провідників соціялістичних партій був значно більший і зрадництво та корупція між ними були розвинені значно менше ніж в краях, де ці провідники могли ставати міністрами, завдяки своїй зручній парляментській політиці.

в цім правлінні займає місце заляканих нею вояків і продуцентів; коли вона сама, не маючи потрібної за для цього матеріяльної сили, намагається стати національною аристократією.

В корінні цього політичного руїнництва здеклясованої інтеліґенції лежить звичайна людська хиба перемішування причин з наслідками. Будучи твором і наслідком збагаченя націй та інтензивного економічного життя, сотвореного мечем, плугом і фабрикою національної аристократії, інтеліґенція думає, що це вона і видумані нею всякі словесні »наукові теорії поступу« являються творцями того життя і що тому їй, посідаючій секрети »соціяльної науки«, належиться провідна, керуюча роля в житю націй. І коли стара національна аристократія даної нації — старі вояки і продуценти — настільки вже отупіли, ослабли, здеморалізувались і вже настільки здеґенерувались, що вони здатні вірити і піддаватись словесним теревеням кандидуючих до політичної влади інтеліґентських магів — а з другого боку, коли цими теревенями захоплюється так само нова аристократія, яка допіру народжується з нових заволодіваючих засобами продукції класів і яка ще проходить наївний період дитинства та прорізування перших зубів — то на чоло націй в таких історичних моментах висуваються політики і орґанізатори з посеред непродукуючої і невоюючої зброєю, але зате воюючої словом, пишучої і балакаючої інтеліґенції. З тієї хвилини і до часу возмужання нової аристократії, починається період остаточної деморалізації старої національної аристократії, деморалізації правлячої інтеліґенції і деморалізації цілої нації, період деморалізуючого правління тих, що — не маючи необхідної для всякого правління своєї власної матеріяльної сили — тільки підступом, дурисвітством і брехнею можуть правити націями.

Страшний моральний упадок і руїна західно-европейських націй в середніх віках ішли в парі з бажаннями тодішньої інтеліґенції, зорґанізованої в релиґійній орґанізації католицької Церкви, захопити в свої руки світську владу і, усунувши здеґенероване феодальне лицарство, стати скрізь на його місце правлячою національною аристократією. Але довга боротьба між Папами та Імператорами, хоч мала свої Каносси, всеж-таки закінчилась перемогою Імператорів в світі реальному і великим моральним відродженям католицької Церкви та перемогою тодішньої інтеліґенції в світі духовному. Імператори — вожді відроджених вояків і продуцентів — стали знов правити націями, а духовна інтеліґенція, переконавшись, що її влада »не от мира сего«, стала знов творити ті найвищі людські духовні і моральні цінности, які одні, поруч машин, одріжняють людину од звіря і здержують Імператорів, вояків і продуцентів, щоб вони зі своєю матеріяль-

ною силою, забувши мораль, не повернули людства назад до стану, в якому жили колись в пещерах наші предки. Чесні і моральні, очищені од бажання захопити світську матеріяльну владу, духовники та моральні цензори Імператорів, вояків і продуцентів принесли своїм націям добро, тоді, коли воїнствуючі єпископи, які при допомозі ними збунтованої, ними зфанатизованої і ними обдуреної середневічної черні хотіли зайняти місце правителів націй, нічого крім зла і крім руїни по своїх безплодних змаганнях захопити світську владу не лишили.

Позитивістична утопія Огюста Конта, яка каже, що націями повинні правити виборні найбільш освічені інтеліґенти, останеться певне на віки неосягненою мрією тому, що од початку світа і мабуть до його кінця, націями правили, правлять і будуть правити *найсильнішi*.

Своєї власної матеріяльної сили у здеклясованої інтеліґенції, яка ані не завойовує ані не продукує хліба та товарів, бути не може. Хтось в нації мусить її своєю зброєю, своїм риском та своїми жертвами од инших націй і од внутрішніх руїнників захищати, своєю матеріяльною продукуючою працею годувати і зодягати. Її правління все залежатиме од иншої матеріяльної сили, все залежатиме од волі тих, хто маючи ту матеріяльну силу, правити-б інтеліґентам дозволяв. Правлячі інтеліґенти, щоб правити, мусять запобігати ласки, мусять підлещуватись і підроблюватись під тих, хто їм дає можливість правити. Правителі, що не мають в собі самих матеріяльної сили, щоб правити; правителі, що правлять з чужої ласки; правителі, що своїм облесливим підхлібством деморалізують тих, ким вони правлять — це моральна хороба а не здоровля націй, це перша ознака упадку і виродженя, а не відродженя, розвитку і зросту сили націй.*)

*) Кому доводилось брати участь в наших військових, селянських і т. п. зїздах в початках російської революції, той напевно пригадує собі, як поводились на цих зїздах інтеліґенти, що хотіли бути вибрані до всяких комітетів, що *хотіли захопити в свої руки політичну владу*. Гасло »йти з народом«, що проголосили оці інтеліґенти, було доказом не їх »народолюбства«, а присущого всім політикуючим здеклясованим інтеліґентам *матеріяльного безсилля*, яке примушує їх підлещуватись до своїх мандатодавців навіть тоді, коли хвилеві, навіяні тим чи иншим масовим гіпнозом, бажання »мандатодатного і суверенного народу« грозять йому самому найбільшою катастрофою. Цим самим матеріяльним безсиллям пояснюється пізніще лівіння (»вплоть до самоотрицанія« — яке замінило початкове »самоопредѣленіе«) оцих інтеліґентів і їх безконешне політичне зрадництво та перебігання в одної »партії« в другу. Ті що правлять, маючи потрібну для цього власну матеріяльну силу, можуть *бути собою*, можуть здержувати ворожі їх ідеям сили, можуть врешті, коли треба, вернутись до своєї продуктивної праці і одмовитись на якийсь час од політичної влади. Але ці, що не маючи власної матеріяльної сили, *живуть з політики*, мусять руками і ногами держатись за політичну владу, приміняючи свої »політичні ідеали« до потреб »політичного моменту«. Чим *більше політично неморальна політикуюча здеклясована інтеліґенція, тим більше вона має даних удержатись при владі*. Але думати, що деклясовані інтеліґенти можуть *виборотн* владу, наприклад можуть »здобути самостійність« для своєї нації, це те саме, що вірити в можливість збудування дому тільки самими проєктами-плянами — будування без цегли, без заліза, без дерева, і будування без тих, що володіючи і орудуючи цеглою, деревом, залізом, одні тільки можуть, коли схочуть, свій власний дім для себе збудувати...

І те, що у відродженій по війнах Пап з Імператорами Західній Європі, найбільше освічені і найбільше моральні тодішні інтеліґенти покинули світські оборонні замки, якими вони не уміли і не могли правити, та вернулись до убогих монастирів, де вони сотворили найбільші духові цінности, що лягли в основу буйного розвитку дальшої культури Европи — це повчаюча наука не словесних теорій, а наука найглибшої мудрости: мудрости фактів життя....

---

16. Сучасний новий період старої боротьби за світську політичну владу вояків та продуцентів — хліборобів, промисловців, робітників — з матеріяльно непродукуючою і не володіючою засобами продукції інтеліґенцією — звязаний тісно з народженям і розвитком так званої демократії. Про демократію, як про один із методів орґанізації національної аристократії, буду говорити низче. Тут тільки для ілюстрації попереднього кілька слів про те, звідки повстало оте нове сучасне світське панування інтеліґенції, що тепер прибрало назву демократії.

Як світська політична влада інтеліґенції в середніх віках повстала там, де здеґенерована і здеморалізована стара феодальна аристократія, щоб удержати свої матеріяльні привілеї, уступила провід духовній інтеліґенції і заховалась сама за авторитет Пап і католицької Церкви — так світська влада інтеліґенції сучасної явилась там, де здеґенерована і здеморалізована сучасна стара національна аристократія, щоб не рискувати і не жертвувати, щоб спокійно користуватись своїми багацтвами, не править особисто, а ховається за авторитет інтеліґентських »заступників народу«, популярних »народніх вибранців і представителів«.

Крім того, як завжди так і тепер, сучасна світська влада інтеліґенції могла повстати тільки там, де нації в часах свого попереднього розвитку нагромадили такі великі запаси багацтв, що ці нагромаджені запаси дали змогу цілим масам інтеліґенції не працювати, не творити нові багацтва, а займатись виключно політикою, яка в демократіях стає спеціяльною інтеліґентською »штукою« виборів і словесної аґітації, парляментарного та пресового обдурювання націй.

Процес деґенерації старої національної аристократії і повстання світської влади інтеліґенції в сучасних демократіях представляється схематично так:

Період перший: під пануванням чиновної і земельної аристократії часів абсолютистичних і конституційних монархій зростають міста і росте в силу промислове, а головним чином купецьке та фінансове міщанство. Запаси багацтв, нагромаджені в попередніх часах, тепер капіталізуються, прибірають все більше

форму мобільного грошового капіталу, при допомозі якого можна купувати працю і жертви вояків та продуцентів, і в той спосіб їхнею працею та їхніми жертвами творити нові цінности для властителів капіталу — оцього збагаченого грошового купецького і фінансового міщанства. Одночасно, як все під пануванням кожної аристократії, витворюється за часів монархій серед широких мас працюючого і продукуючого селянства та працюючого і продукуючого робітництва елєменти незадоволені з істнуючих орґанізацийних форм правління старої аристократії і на чоло цих незадоволених працюючих елєментів висувається поки-що ідейна інтеліґенція, що починає ідейно боротись за порушену під пануванням старої аристократії соціяльну мораль і справедливість.

Період другий: фінансове і купецьке міщанство, придбавши велику фінансову силу, бажає відсунути від влади стару національну, чиновну і земельну, монархічну аристократію, яка — переважно володіючи іммобільним добром: землею — скільки може здержує швидкий зріст експанзивної сили ворожого їй, мобільного, інтернаціонального, переважно жидівського капіталу. Але це фінансове міщанство, володіюче засобами продукції не безпосередно, не персонально, а тільки посередно за допомогою свого капіталу, за допомогою номінальної, умовної сили гроша, може усунути стару національну аристократію не своєю власною реальною матеріяльною силою, якої у нього нема, а тільки матеріяльною силою тих, чию працю і жертви, чию реальну матеріяльну силу воно купує за свій капітал. Ліберальна фінансова і купецька буржуазія піддержує скрізь в боротьбі проти старої чиновної і земельної монархічної аристократії ідейну демократичну інтеліґенцію, яка веде до бою незадоволені, матеріяльно продукуючі, селянські і робітничі маси. І стара національна, чиновна та земельна, аристократія в цій боротьбі падає скрізь там, де вона вже настільки здеґенерована і вже настільки розложена та здеморалізована впливом нової сили гроша та капіталу, що сама вона лібералізується, сама піддається розкладовим впливам ліберального фінансового міщанства і демократичної інтеліґенції. Через те ця стара здемократизована і побуржуазнена аристократія вже не в силі сама заристократизувати селянські та робітничі маси, збільшивши їх долю володіння засобами війни (державою і армією) і засобами продукції (землею і фабриками), і не в силі сама вирвати в той спосіб ці маси з під деструктивного впливу фінансового міщанства та інтеліґентської демократії. В результаті політично-орґанізацийні монархічні форми правління старої земельної і чиновної націо-

пальної аристократії завалюються і настає час правління фінансової буржуазії при посередництві інтеліґентської республіканської демократії.

Період третій: Правління своє інтеліґентська демократія завдячує: 1. деґенерації і безсиллю старої земельної і чиновної монархічної аристократії, 2. допомозі та згоді на це фінансового міщанства і 3. матеріяльній, фізичній піддержці незадоволених старою аристократією продукуючих селянських та робітничих мас. І тому дальше її правління можливе тільки там де: 1. здеґенерована стара чиновна і земельна аристократія, щоб задержати рештки своїх посад і рештки свого багацтва, передає остаточно під провід революційної демократичної інтеліґенції витворений цею аристократією старий державно-національний орґанізаційний апарат (державну адміністрацію і армію); 2. де фінансове і купецьке міщанство може більше заробляти при республікансько-демократичній інтеліґентській формі правління ніж воно заробляло при формі правління конституційно-монархічній і де воно може ще збільшувати свій капітал, спекулюючи, обрізуючи купони та все більше безсоромно купуючи працю і жертви вояків та продуцентів; 3. де незадоволені продукуючі та працюючі селянські і робітничі маси на стільки вже міцно оплутані сіткою куплених фінансовим капіталістичним міщанством інтеліґентських політиків і дрібних економічних аґентів капіталу, що вони сліпо вірять запевненням цих політиків і аґентів про можливість здобути для себе засоби продукції: землю і фабрики — тоб-то про можливість стати самім національною аристократією при допомозі виборів цих інтеліґентських політиків в правителі нації; 4. де, завдяки витвореній в попередніх століттях традиційній моралі праці, маси, не зважаючи на всю цю демократичну політичну і моральну руїну, всежтаки далі працюють і продукують, даючи змогу капіталістам спокійно спекулювати і обрізувати свої купони, а інтеліґенції займатись своєю політикою і далі правити націями.

Метод правління цієї інтеліґенції єсть очевидно продовженням методу, який довів її до влади. В боротьбі проти »старого режиму« вона здобула собі довіря покривджених і бідніщих, які думають, що це власне учені інтеліґенти — за допомогою своїх словесних заклинань, своєї науки, своїх промов та писань — зуміли не тільки знищити старий лад — усунувши від влади Монархів, »поміщиків, фабрикантів та ґенералів« — але зуміють так само сотворити лад новий. Система виборів, яка єсть основним способом правління демократичної інтеліґенції, вся приладжена до того, щоб цю віру в масах піддержати. Підбунтовуючи й далі »народ« проти »багачів«, інтеліґентські канди-

дати до влади все обіцюють йому при тім ріжні матеріяльні блага. Але позаяк інтеліґенція сама в процесі твореня цих матеріяльних благ не бере ніякої участи і позаяк ці блага підчас її правління знаходяться не в її руках, а в завідуванню капіталістів, то за ціну спокою оних капіталістів, захованих за спиною правлячої інтеліґенції, за ціну удержаня бідних од погрому багатих, од дійсної соціяльної, а не тільки виборчої і парляментарної перманентної словесної революції — інтеліґенція видирає подачки з рук капіталістів і цими подачками живе сама та заспокоює ними найбільш подражнені апетити своїх найбільше революційних виборців.

Вся ця демократична система інтеліґентського правління може держатися доти, доки істнує державний орґанізацийний апарат і армія, витворені колись під панованням вояків і продуцентів, і доки істнує ще в масах витворена старою національною аристократією громадська мораль, свідомість права і поняття нації. Во імя нації, під примусом громадської моралі і під фізичним примусом державного апарату, демократичний »невідомий солдат« складає свою голову за демократичного »невідомого капіталіста-спекулянта«. Во імя нації, во імя збереженя громадської продукції і праці і при допомозі права та державного апарату, демократичний правитель-інтеліґент здержує своїх виборців од занадто сильного напору на багатих, а од багатих видирає якусь подачку для себе і для своїх виборців. Інтересом нації, патріотизмом, націоналізмом, національною моралю і т. д. оперують весь час інтеліґентські патріотичні шарлатани, які при допомозі грошового, рухомого, мобільного, отже незвязаного ані з даною територією ані з даною нацією, інтернаціонального анонімного капіталу усунули і усувають від влади дійсну територіяльну національну аристократію — тих, що володіють землею, фабриками, зброєю, що володіють засобами продукції і засобами оборони нації. Державно-орґанізацийний національний апарат і національна продукція — саме ядро і підстава нації — а з ними національна мораль і сама нація нищаться в корінь під панованням інтеліґентської »патріотичної і націоналістичної« демократії.

Коли на чолі національної армії, на чолі національного державного орґанізацийного апарату і на чолі національної продукції не стоять п е р с о н а л ь н о ті, що самі володіють зброєю, що самі продукують хліб і товари, що володіючи засобами продукції (землею і фабриками), мають матеріяльну силу для правління і д л я о д п о в і д а л ь н о с т и з а п р а в л і н н я націями; коли капіталісти та їхні інтеліґентські політичні та економічні аґенти (всякі »виборні« демократичні президенти, виборні міністри, посли, парляменти, всякі ано-

німні комерційні і фінансові спекулянти) не несуть персональної — своїми особами і своїм матеріяльним добром: землями і фабриками — одповідальности за свою владу, за своє правління; коли сама влада стає врешті на зразок грошей і грошових банків номінальною і анонімною; коли вкінці невідомо, хто дійсно править націями — то все трудніше стає знайти серед нації такого »невідомого солдата«, який би хотів умірати за невідому владу і такого анонімного »пролєтарія«, який би хотів продукувати під проводом анонімного безвідповідального хазяїна. Фінансовий грошовий капітал і його рідна дитина: правляча по його дорученю демократична інтеліґенція, мусять шукати для своєї оборони нових кондотєрів: ріжних »чорношкурих« та нечорношкурих найманих кольоніяльних військ; мусять спроваджувати для »національної продукції« ріжних »хунхузів і китайців«; мусять озброювати національною економічною та військовою технікою юрби варварів, які тільки ждуть моменту, щоб можна було захопити продукцію нації, щоб можна було найнявшу їх демократичну націю зруйнувати.

Розуміється ця нова сучасна світська влада безземельної і безфабричної інтеліґенції упаде від тих самих причин, від яких падала світська влада такої самої матеріяльно непродукуючої і здеклясованої інтеліґенції в попередніх століттях. Моральне відродженя старої земельної аристократії та її визволення з тієї ліберально-капіталістичної гнилі, якою її заразило панування гроша і капіталу; народженя нової аристократії з посеред заволодівшого вже засобами хліборобської продукції — землею — селянства і з посеред заволодіваючого вже засобами промислової продукції — фабриками — робітництва; переродженя змобілізованого селянина кондотєра, оцього »невідомого солдата« в свідомого свого імени, своєї чести і своєї ідеї лицаря; і врешті упадок національної продукції під пануванням демократії, а разом з тим сконсумованя продукції попередніх поколінь і як наслідок цього повне обезціненя гроша і винищеня капіталу — ось знамена упадку нової світської влади безсилої здеклясованої інтеліґенції. Знамена упадку оцеї новочасної »симонії«, при якій тепер, як і тоді підчас світського панування Пап, за гроші, за капітал можна було купувати все, отже і духовну а разом з нею і політичну владу правлячої духовної інтеліґенції.*)

*) Слово »симонія«, яким означали в середніх віках продажу духовного, священничого стану, походить од Симона Маґа, що хотів купити від Апостолів с и л у робити чудеса. Між иншим варто тут зацитувати слова Сореля: »Досвід учить, що надужиття влади, роблені дідичною аристократією, менше загалом небезпечні для правової свідомости мас, ніж надужиття, викликані режимом плютократії. Зовсім певно, що ніщо так не нищить поваги до права, як видовище злочинів, роблених всякими вискочками, які на стільки забагатіли, що можуть купувати правителів держави.« (Les illusions du progrès, ст. 297.)

Сучасні інтеліґентські правителі, як і попередники їх, мусітимуть скоритись грядучим Імператорам, вождям відроджених і новонароджених вояків та продуцентів. Вони мусітимуть вернутись в свої теперішні монастирі — в ті ріжні аполітичні культурно-національні установи — і до тієї ідейної, вказуючої тільки на соціяльні несправедливости, але не захоплюючої владу політичної діяльности, яка одна достойна інтеліґенції і яка єдине відповідає її позбавленому матеріяльної сили станові. І ці культурні, уморальнюючі, педаґоґічні, духовні завдання, до яких мусітиме вернутись інтеліґенція, такі безмежно великі, що в порівнанні з ними сучасні демократичні опереткові президентури та й загалом все парляментське і пресове інтеліґентське політичне шарлатанство перейде до історії таким дрібним і мізерним, як дрібним і мізерним у величній історії морально відродженої католицької Церкви здається нам сьогодня період світської влади Пап.

---

17. Одною з найбільше яскравих прояв сучасного бажання матеріяльно непродукуючої інтеліґенції захопити в свої руки світську владу на цілім світі єсть так звана »найбільше послідовна демократія«: інтернаціональний революційний і політичний соціялізм.

В політичнім соціялізмі зійшлись часово дві діяметрально собі протилежні течії сучасного громадського життя. З одного боку, з гори: це бажання найбільше властолюбивої непродукуючої інтеліґенції — інтеліґенції найбільше незадоволеної своєю політично-фінансовою залежностю від капіталістів в сучасних »буржуазних демократіях« — визволитись з під цієї залежности, знищити владу капіталістів і неподільно правити світом, використавши для цього революційну, переворотову енерґію пролєтаріяту. З другого боку, з долини: стихійне хотіння новонародженої продукуючої громадської сили — промислово-фабричного робітництва — заволодіти тим, чим хоче володіти всяка продукуюча громадська сила: — засобами продукції і війни — в данім випадку фабриками і державою, та стати в той спосіб національною аристократією, усунувши від влади сучасних правителів нації, отже в першій мірі всяких правлячих тепер, демократичних, в тім числі і соціялістичних інтеліґентів. І гостра протилежність між цими двома течіями зарисовується що разу більше в міру того, як зростає реальна матеріяльна сила робітництва, як воно чим раз більше свідомо і орґанізовано (а не тільки по найму, механічно) починає брати участь в національній продукції, як збільшується його уділ у володінню національними фабриками і національною державою.

Інтеліґентському інтернаціональному революційному соціялізмові в мірі зросту матеріяльної сили продукуючого робітництва усувається ґрунт під ногами. Соціялістичні інтеліґенти бачать чим раз виразніше, що їх жде доля їхніх демократичних побратимів. Як ці, »зробивши демократичну революцію«, опинились в результаті в наймах у фінансового капіталу, так ті, »зробивши пролетарську революцію«, мусять опинитись в наймах у заволодіваючого фабриками і держабою продукуючого пролетаріяту. І бороняться від тієї політично-комісіонерської ролі властолюбні соціялістичні інтеліґенти так само, як боронились від неї у всіх часах і у всіх націй всякі інтеліґенти, що покинули єдине їм доступний ідейно-політичний, духовний або технічно-аполітичний світ і, замість чесно служити своїм націям, хотіли захопити непосильну для них світську політичну владу. Одинокою зброєю позбавлених матеріяльної сили, але бажаючих влади людей єсть скрізь і завжди словесне політичне обманство.

Для прикладу наведу тут тільки кілька найбільше яскравих зразків оцієї відміни інтеліґентського словесного і політичного обманства, яке зветься »науковим« інтернаціональним революційним соціялізмом.

Коли вірити основній тезі тієї науки, яка спірається на даних, ствердженних історією розвитку людства — тієї науки, яку зрештою визнають і самі соціялістичні інтеліґенти і яка каже, що »спосіб матеріяльного життя править світом ідей і предопределяє хотіння« — то з факту, що ідею інтернаціонального соціялізму і світової диктатури пролетаріяту сотворили люде, що жили по інтеліґентському, не звязаному з матеріяльною продукцією с пособу життя, треба зробити льоґічний висновок, що ця ідея єсть ідеєю оцих інтеліґентів, а не живучого по иншому способу матеріяльного життя, працюючого біля засобів матеріяльної продукції — біля фабрик та машин — матеріяльно продукуючого робітництва.*) І дійсно образ, який викликає в уяві ідея

*) За вийнятком двох дійсних робітників, Августа Бебеля і Бенуа Мальона і то зрештою дуже добрих організаторів-політиків, але дуже слабих соціялістичних теоретиків, вся решта теоретиків (тоб-то людей усвідомлюючих в раціоналістичнім слові своє ірраціональне хотіння), як »утопійного«, так і т. зв. »наукового« соціялізму були інтеліґенти буржуазного походження. Отже інтеліґентами-міщанами були теоретики соціялізму фільософічного: Сен-Сімон, Фуріє, Овен — далі теоретики соціялізму політичного: Люї Блян, Блянкі, Лассаль, врешті теоретики соціялізму наукового: Маркс, Енґельс, Родбертус. Так само до інтеліґентів міщан належить професор Едвард Давід, доктор фільософії Франц Меріні, адвокат Карл Лібкнехт, скінчивший університет Карл

інтернаціонального соціялізму — образ одної світової держави, що реґулює цілу світову соціялізовану продукцію — єсть образом, що неминуче вяжеться з панованням касти, яка сама участи в матеріяльній продукції не братиме, а тільки, сидячи в своїх кабінетах серед всяких статистичних і наукових книг, буде »реґулювати« і правити продукцією соціялізованою, тоб-то такою, якої засоби — земля, фабрики, машини — будуть відібрані від продуцентів і, по скасованю приватної власности на них, будуть передані в завіду-

---

Кавтський і взагалі всі ті, що творять сучасну величезну соціялістичну літературу і пресу і що зроду віку самі матеріяльно продукуючою працею не займались і нічого спільного з засобами матеріяльної продукції — з землею, фабриками, машинами — не мали. При тім треба згадати давно всім відомий, але замало усвідомлений факт, що більшість творців і провідників інтернаціонального соціялізму, почавши од самого Маркса, належали до екстериторіяльної, звязаної міцно своєю інтернаціональною конфесійно-купецькою організацією і не звязаної з землею, полукочової жидівської раси, і що в хотіннях інтернаціонального соціялізму, усвідомлених і зформулованих його інтеліґентськими теоретиками — Жидами, захована значна доля ірраціонального стихийного хотіння оцієї інтернаціональної жидівської раси: захопити знов, все од віків утікаючу ім з рук і все для них недосяжну політичну владу над цивілізованим, осілим, хліборобським, технічно-промисловим світом. Як сильний єсть вплив Жидів в інтернаціональнім соціялізмі свідчить факт, що бажання напр. соціялістів Німців, як доцента університету Евґена Дюрінґа в 70-х роках минулого століття, далі спроба бувшого теольога, потім соціяліста, Ріхарда Кальбера в 90-х роках, захистити соціялізм від жидівських впливів — скінчились повним крахом і соціялістичний конґрес в Кольонії в жовтні 1893 р. раз на завжди »предав анафемі« всякі антисеміткські течії в соціялізмі. Факт цей стане зрештою зрозумілим, коли згадати, що перший основоположений для дальшої соціялістичної преси соціялістичний орґан в Німеччині був видаваний за гроші Карла Гохберґа, багатого жидівського купця з Франкфурту на Майні; що акціонерами найбільшого соціялістичного французького дневника L'Humanité були жидівські капіталісти; що перший соціялістичний організаційний конґрес в 1879 р. у Франції був фінансований Жидом Ісааком-Адольфом Кремє, який був алжирським губернатором за часів правління французького патріота-республіканця Жида Ґамбетти і т. д. і т. д.

Врешті для зрозуміння інтеліґентські здекласованого — отже не класового не традиційного, не органічного — характеру інтернаціонального революційного соціялізму, не без значіння також факт, підмічений таким видатним знавцем соціялістичного руху, як проф. Роберт Міхельс (в його книжці: »Політичні партії — спроба аналізу олігархічних тенденцій демократії«, зібраний надзвичайно багатий фактичний матеріял до історії соціялізму), що діти соціялістичних діячів і провідирів майже ніколи не ісповідують соціялістичної віри своїх батьків. Цей факт бачимо скрізь, де якась ідеольоґія виросла на ґрунті таких цілей і таких бажань (в даному разі інтеліґентського бажання правити світом очевидно во ім'я »добра« цього світу), які не звязані з органічними потребами матеріяльного життя даної ґрупи і од нездійснення яких ніяка матеріяльна катастрофа даній ґрупі не ґрозить. Матеріяльне життя непродукуючої інтеліґенції зовсім не залежить од того, чи здійсниться інтеліґентська ідея інтернаціонального соціялізму, чи не здійсниться, і тому діти і семї провідників цієї ідеї, а часто і самі провідники, можуть спокійно, без ніякого риску для себе, од цієї ідеї одмовитись, знайшовши якийсь инший, більше моральний і більше відповідний для них від інтернаціонального соціялізму — інтеліґентський фах. І тому наприклад, коли соціялізм хліборобських дітей єсть проявою морального спантеличеня і класового вироженя хліборобської дитини, над яким страшно болїють душею і на який иноді дуже гостро реаґують батьки, бо в цім вони слушно бачать загрозу для істнування хліборобської сім'ї, то »буржуазний світоґляд« дітей соціялістичних інтеліґентів не тільки не турбує, а дуже часто своєю більшою практичністю тішить навіть їхніх батьків. Не диво отже, що соціялісти хліборобського походженя це загалом рідкі виняткы, а інтеліґентська »буржуазія« соціялістичного походженя це щоденне зявище.

вання оцієї пануючої касти. Цею кастою, виконуючою інтелектуальну працю правління по дорученю одного анонімного, інперсонального, соціялізованого економічного підприємства, може бути розуміється тільки »освічена«, сама матеріяльно непродукуюча інтеліґенція.

Але ця інтеліґентська »наукова« утопія, випливаюча з нездійснимого інтеліґентського хотіння влади, з бажання захопити цю владу над соціялізованими (тоб-то відібраними від дійсних продуцентів) засобами продукції при допомозі диктатури пролєтаріяту, що в дійсности мусить бути диктатурою інтеліґентських вождів пролєтарських політичних партій, — оця інтеліґентська нездійснима утопія розбивається і нищиться образом здійснимого хотіння робітництва: заволодіти в своє — робітниче — посідання власною національною фабрикою; мати право, усунувши посередника капіталіста, одержувати од инших класів нації (хліборобів, купців, інтеліґентів) повну плату засвою працю, і охоронити власною зброєю та власною державою свою власну національну працю і свою власну національну фабрику так, щоб її не захопив часом і не підчинив собі якийсь »інтернаціональний«, добре озброєний, але ледачий і до праці нездатний инший пролєтарій.

Реальне життя все більше поглиблює широку безодню, що лежить між тими двома, зовсім відмінними хотіннями. Коли на Дрезденськім соціялістичнім конґресі інтеліґент Göhre розсказав, як він »з любови до соціялізму« зрікся карєри, майна, відрікся навіть власної »буржуазної« сімї, то йому відповіли, що все це дуже гарний сентименталізм, але робітникам нема до цього діла, бо інтеліґенти, коли і роблять жертви, то думають все-ж таки про себе, а не про робітництво. В країнах найбільше промислових, з найбільше розвиненим і найбільше здатним до участи в продукції робітництвом, це робітництво скидає з себе чим раз більше словесний ґіпноз політичного соціялістичного інтернаціоналу, всяких кермованих інтеліґентами большовицьких і меншевицьких, комуністичних і напівкомуністичних партій. Провідну ролю здобувають там собі не ці партії з їх утопічними максимальними програмами і вульґарним виборчим утилітаризмом: програм мінімальних, а могутні професіональні орґанізації, споживчі та витворчі (консумційні і продукційні) робітничі кооперативи, що під проводом найкращих орґанізаторів з посеред самих-же робітників найкраще підготовляють робітництво до заволодіння фабриками, до заволодіння засобами їхньої промислової продукції. Ці професіональні економічні робітничі орґанізації, збудовані звичайно на монархічнім і аристократичнім принципі твердої влади своїх персонально автори-

тетних і персонально відповідальних та здатних провідників, — організації дуже далекі од інтеліґентської словесности, демаґоґії і республіканства — чим раз більше витворюють з робітництва ту нову частину національної аристократії, що, володіючи матеріяльною силою, в правлінню і організації своєї нації виконуватиме таку ролю і займатиме таке місце, які припадають фабричному промислу в загальному матеріяльному житті, в національній продукції цілої даної нації.

Розвиток наприклад найбільше культурного і працьовитого анґлійського робітництва — розвиток так несимпатичний всяким інтеліґентським соціялістичним партийним політикам — показує, яка велика нова національна сила родиться серед здатного до володіння засобами своєї промислової продукції робітничого класу. Робітнича анґлійська аристократія, обєднана в свої сильні, дійсно класові організації, чим раз більше забірає провід цілого робітничого руху в свої руки. І як всяка дійсна (а не словесна) аристократія, що дійсно володіє, або заволодіває засобами продукції, вона так береже ці свої засоби продукції, так шанує і береже цю свою частину національного добра, що для найбільше навіть консервативного анґлійського хлібороба можливість правління Анґлією робітничого міністерського кабінету не виявляє вже сьогодня небезпеки знищеня національної продукції і небезпеки для самого істнування нації. Бо робітничий клас, здобуваючи собі своєю активною і свідомою участю в національній продукції реальну матеріяльну силу для влади, і одночасно скидаючи з себе гіпноз словесних інтеліґентських політичних інтернаціональних утопій, вступає тим самим в ряди старої національної аристократії і разом з силою здобуває собі моральний авторітет в очах цілої нації....

Знов з другого боку приклад Америки — де інтернаціональний соціялістичний рух був досі дуже слабо розвинений тому, що тамошне робітництво, завдяки непочатому багацтву краю, легко переходило в ряди власників промислових підприємств — показує, що дійсне, реальне володіння засобами продукції скрізь нищить серед робітництва інтернаціональний соціялізм. Він держиться міцно тільки ще в таких країнах, де соціяль-демократичні політичні партії дають надію робітникам увільнитись при допомозі політики від обовязку продукційної економічної праці і зробити в рядах цих партій інтеліґентську політичну карєру — так само, як були часи, коли орґанізація католицької Церкви давала можність селянам і дрібним міщанам позбутись своєї праці, вирватись зі свого класу і дістатись в характері священників в найвищі ряди тодішньої інтеліґенції. Але

там, де робітник стає чим раз більше собою, де росте його самоповага, де він аристократизується, де він любить і уміє працювати і де завдяки тому росте його участь у володінню засобами промислової продукції і в правлінню нацією, там панування інтернаціональної соціялістичної інтеліґенції приходить швидкий кінець . . . .

І як всяка інтеліґенція у всіх історичних добах, так і сучасна інтеліґенція соціялістична спасає своє панування суґґестією, що вона одна тільки в процесі боротьби володіє секретом використовування допомоги надприродніх сил і одна володіє їй тільки доступним умінням скермовувати в бажаному напрямку ділання цих сил. В даному разі оцей секрет називається »науковим соціялізмом«, який, спіраючись на науковім аналізі економічної продукції, дає наукові підстави для боротьби пролєтаріяту з буржуазією і науково предопреділяє будучий кінцевий результат цієї боротьби. Але й тут позбавлені власної матеріяльної сили інтеліґенти плутаються самі в своїй словесній »науці«.

Бо коли наприклад Ленін і Троцький, думаючи, що соціялізм есть дійсною, непереможною науковою істиною, рішили його просто прикласти до життя (а це можуть зробити очевидно тільки люде освічені, спеціялісти від соціялістичної науки, отже тільки вони: — інтеліґентські вожді диктатури пролєтаріяту), то знов инші такіж наукові соціялісти, і то в країнах більше розвинених промислово, отже більше підготовлених, як каже соціялістична наука, до диктатури пролєтаріяту, рішили, що ця наукова істина вимагає ще підтвердженя в образі тайного, безпосереднього, рівного і т. д. демократичного голосування. І коли одні інтеліґентські соціялістичні маґи, стоючи на ґрунті відомої їм »істини«, думають зовсім слушно, що вона, як всяка істина, не потрібує підтвердженя, та ще підтвердженя анонімного, зі страхом, в одиночній камері виборчих льокалів, і на тій підставі заводять свою диктатуру, відкидаючи всякі демократичні »конституанти« — то знов инші такі самі маґи кажуть, що по відомим тільки їм »науковим законам« ще не настали »наукові обєктивні дані« для здійсненя чуда соціялістичної істини. Обидві-ж ці маґії означають на ділі: в першім випадку, в країні здійсненя соціялістичної істини, повне знищеня технічних засобів продукції, які нібито мав під диктатурою своїх інтеліґентських вождів удосконалити пролєтаріят; а у випадку другім збереженя всіх найтемніщих сторін — отже спекуляції, визиску, брехні, моральної руїни — того міщанського капіталістичного ладу, якого неминучий кінець »науково« предсказує інтеліґентська соція-

лістична наука, але який заразом в о н а з б е р і г а є, щоб мати можність весь час його »науково« підривати.

Розуміється робітництво, яке »не добре« розбірається в законах інтеліґентської соціялістичної маґії, рішає зовсім слушно, що для соціялістичної інтеліґенції потрібний мабуть настільки сильний капіталістичний лад, щоб пролєтаріят його не міг знищити до часу, поки того не забажають самі інтеліґенти, які самі, як астрольоґи по ріжним небесним знакам, рішать на підставі своєї науки, що вже цей лад »дозрів« до знищеня. А позаяк інтеліґентські соціялістичні вожді разом з тим дуже люблять при ріжних нагодах запевняти »буржуазію«, що якби не їх мудра політика та не їх мудре кермування робітничими масами, то ці маси давно-б уже знищили капіталістичний лад, буржуазію і зробили соціяльну революцію, — і позаяк отой міщанський капіталістичний лад цілим своїм тягарем лягає власне на продукуюче робітництво, а не на матеріяльно непродуктивну інтеліґенцію, то нічого дивного, що робітничий клас все більше одвертається од своїх інтеліґентських проводирів і все менше вірить тим, хто во імя словесних »наукових даних революцийного соціялізму« не дозволяє робітникам цей капіталістичний лад своєю дійсною реальною матеріяльною силою або »передчасно« усунути, або в бажанім для себе напрямку реформувати.

Найсильніщий арґумент, який висувають проти »російської комуністичної єреси« оці представники »більше наукової« соціялістичної науки гласить, що пролєтаріят тільки тоді переможе, коли зуміє сам власними силами зорґанізувати продукцію. Але на те, щоб перемогти — вчать ці самі люде науки — він мусить бути зорґанізований в соціялістично-демократичні політичні партії, на чолі яких, як вже слушно зауважив було навіть сам Маркс, стають »адвокати без справ, лікарі без хворих і без науки, студенти від біліярду, комівояжери та инші комісіонери торговлі, а головним чином журналісти маленької преси .... які в Інтернаціоналі знаходять для себе вихід і карєру«.*) Що спільного мають оці провідники соціялістичних політичних партій з »продукцією« і як під їх проводом робітництво н а в ч и т ь с я к р а щ е в о л о д і т и з а с о б а м и п р о д у к ц і ї, це знов один з секретів інтеліґентської соціялістичної наукової маґії.

Такий самий зрештою секрет, як і те, чому н е п о т р і б н а д л я і н т е р н а ц і о н а л ь н о ї і н т е л і ґ е н ц і ї боротьба націй за охорону і збільшеня п о т р і б н о ї і р о б і т н и к а м своєї власної національної продукції єсть »реакцією і злом«, а п о т р і б н а д л я

*) L'Alliance de la démocratie — цитую за Сорелем: La décomposition du marxisme, ст. 56.

інтернаціональної інтеліґенції руйнуюча національну продукцію боротьба класів есть »поступом і добром«.

Чому сучасна держава, як вчать теоретики соціялізму, есть »насильством і виразом панування буржуазного класу«, а будуча соціялістична держава, де мають панувати (як напр. тепер в Росії) соціялістичні інтеліґенти, буде філянтропійною установою і формою панування добра.

Чому досі розвиток людства — на думку тих-же соціялістичних теоретиків — все витворював незадоволені з істнуючої форми політичного ладу »революційні класи«, а той самий розвиток людства, який відбуватиметься вже під проводом соціялістичних маґів, буде йти »по науковому пляну«, по якому очевидно не предвидиться творити нові, незадоволені з соціялістичного політичного панування, »революційні класи«.

Чому інтернаціональний соціялізм, як гласить його теорія, есть рухом класовим, і чому соціялістичні проводирі на практиці підчас виборів звертаються, як і всяка инша інтеліґентська демократія, не до свого класу, а до »цілого народу«, якому вони обіцюють так само ріжні виборчі чудеса. І чому в результаті такої соціялістичної практики появляються серед »класового руху пролєтарів« такі орґанізації »Parteibudiger-ів«, як напр. »берлінська ліґа соціялістичних власників готелів і ресторацій«—орґанізації настільки сильні серед »пролєтаріяту«, що під їх впливом на кількох соціялістичних конґресах падали внески про боротьбу з алькоголізмом, бо соціялістичні проводирі боялись порушити інтереси тих, в чиїх руках були »алькогольні« осередки соціялістичної пропаґанди серед вибіраючого до парляментів »народу«.

Чому мілітаризм есть »найгіршою формою класового насильства«, яку так завзято поборювали в парляментах опозиційні пацифістичні інтеліґентські соціялістичні посли, і чому червона соціялістична армія це тільки »озброєний народ«, що бореться »за найвище добро людства« — це така армія, за яку не гріх держатися руками і ногами соціялістам, що поставали на якийсь час республіканськими правителями або совітськими комісарами.

Чому, коли соціялісти ще не правлять і тільки добиваються влади — повинна істнувати »воля преси«. А коли вони вже дійшли до влади, то можуть, як напр. в Росії, виходити тільки урядові газети, або-ж, як пропонував на випадок перемоги соціялізму ще Бебель: »повинна бути призначена компетентна комісія, яка рішатиме тоді, що можна і чого не можна друкувати«.*)

*) Цитую за Р. Міхельсом: Політичні партії, французське видання, ст. 290.

Чому »знищеня панування буржуазії« можливе тільки »шляхом революції«, а знищеня панування соціялістичних комісарів відбудеться шляхом лагідної симпатичної еволюції, бо як що вірити соціялістичним маґам, їх »держава сама одмірає«, її правителі-янголи, самі добровільно зречуться свого панування і т. д. і т. д. . . . .

Розуміється було-б річчу безнадійною словом боротись з оцим словесним шарлатанством. Воно зникне само собою тоді, коли зникне можливість політичного правління інтеліґенції, яка, щоб правити, оцього шарлатанства вживає. Доля »інтернаціонального революційного соціялізму« звязана з долею всеї — однаково як »буржуазної« так і »соціялістичної« — інтеліґентської демократії. І, як ціла інтеліґентська демократія, зчезне він тоді, коли народні продукуючі маси, ставши віч-навіч з голодом, перестануть вірити в »науково доказану« перемогу »соціялістичних програм«; тоді, коли вони самі переконаються, що »новий і кращий лад« твориться новою і краще зорґанізованою працею, а не заклинанням і ворожінням соціялістичних маґів; коли нації, зруйновані пануванням безсилої інтеліґенції, мусітимуть так інтензивно і тяжко працювати, що харчування цілої хмари інтеліґентських політиків стане для них неможливим; і коли в наслідок цього всього сучасний інтеліґент-правитель, подібно як його предок з часів середновіччя, перетвориться із зітхаючого до всесвітньої »інтернаціональної« влади політичного властолюбивого діяча, або в чесного фаховця: помішника правлячого нацією озброєного продуцента, — або в дійсно ідейного, своїм власним життям стверджуючого свою укохану істину — новочасного убогого пустельника-монаха: працюючого для культури, духовного учителя і просвітителя своєї нації . . . .

А поки що інтеліґентський інтернаціональний соціялізм мусить далі руйнувати нації. І то тим більше, чим більше дана нація темна, неграмотна, — чим більше вона не любить і не вміє працювати, — чим більше вірить вона в спасательну і чудодійну силу партийних »соціяльних програм«, — чим більше вона наближається до тієї стадії розвитку націй, коли замість добре горати та інтензивно обробляти поле, кликали згахорів, які своїми словесними заклинаннями повинні були спровадити добрий урожай . . . .

І у нас нічого, крім повної руїни, не лишиться од тієї політичної боротьби, яку ведуть проміж собою за владу, при допомозі розагітованих інтеліґентською словесностю наших темних мас, соціялісти II-го, II½ і соціялісти III-го інтернаціоналу. Всі ці українські інтеліґенти, що під проводом соціяліста Петлюри, при піддержці соціяліста Пілсудського, намагаються ницити тих українських інтеліґентів, що при піддержці соціяліста Леніна і під проводом соціяліста Раков-

ського розстрілюють соціялістів, які піддержують Петлюру. Бо світська політична влада непродукуючої, не володіючої засобами продукції і через те матеріяльно безсилої інтеліґенції, спіраючись скрізь і завжди на словеснім обманстві і брехні, кінчилась скрізь і завжди »перемішанням всіх язиків«, »стовпотворінням вавилонським«, — кінчилась для всіх націй руїною моральною, а вслід за тим і повною руїною матеріяльною.

---

18. Оцим же самим змаганням безсилої здеклясованої інтеліґенції захопити в свої руки політичну владу і провід в нації не городській, а в нації сільський, хліборобській, — пояснюється такий на перший погляд дивовижний факт, як поява на Україні есеровщини.

Будучі історики російської революції будуть колись голову ламати над питанням: в який спосіб на Україні, що вже в XVII-ім столітті, навіть у своїй степовій частині, стала під впливом зросту хліборобської культури переходити від спільного володіння землею до володіння приватного, — на Україні, яка за повне приватне і дідичне по лицарському праву меча, »козацькою шаблею« здобуте право до землі, вела вікову боротьбу з Польщею, з Москвою, з Татарами і врешті зі своїми внутрішніми общинниками, репрезентованими в часах великої Руїни півкочовою уходницькою Січю Запорожською*) — на Україні, яка в кінці кінців, не зважаючи на дальші повсякчасні перешкоди з боку общинницького петербурґського російського уряду, що насильно заводив в ній аракчеївські общини, що нарочито піддержував скрізь спільність і замкнутість »крестьянскихъ обществъ«, виграла цю вікову боротьбу і закріпила скрізь на своїй території перевагу приватного (чи то хуторського, чи то »подворного«) землеволодіння — в який спосіб в цій хліборобській Україні, в XX-ім столітті, в самім вже кінці многостолітнього процесу інтензифікації хліборобства і під впливом цієї інтензифікації закріпленя землі в повну приватну власність, раптом на чоло селянських мас вибилась на якийсь час партія, що в своїх

*) В історії Січи Запорожської треба розріжняти виразно два зовсім відмінні періоди: Перший до часів Гетьманування Богдана Хмельницького, коли Січ була висунутим найдалі в Дикі Степи аванпостом хліборобської культури, козацькою лицарською школою для боротьби з кочовниками — і період другий по смерти Хмельницького, коли Січ, злигавшись з Татарами, стала аванпостом кочовників в їх боротьбі з хліборобами, стала пристановищем і опорою всіх тих півкочовних (уходницьких, рибальських, ловецьких і т. д.) українських елементів, які стояли за неподільність козацьких військових земель і які були страшно незадоволені з заведеня на »городовій« Гетьманській Україні приватного козацького землеволодіння. Але позаяк ця перемога приватного землеволодіння була наслідком стихийного процесу інтензифікації та поширеня хліборобства і перемоги плуга над нерозораним степом то нова Січ, заступниця степу, мусіла в цій боротьбі з плугом упасти.

писаннях пропонувала »соціялізацію землі«, тоб-то знищеня приватної власности на землю, иншими словами поворот до давно пройдених низчих форм хліборобства і до звязаної з примітивним хліборобством примітивної земельної общини.

І коли ці історики не звернуть уваги на факт, що перед війною, а особливо підчас війни, здеґенерований російсько-петербурґський уряд наплодив по своїх бюрократичних, не даючих ніякої технічної освіти школах, цілі юрби здеклясованої інтеліґенції і півінтеліґенції — то вони відповіді на це питання не знайдуть. Тільки появою оцієї здеклясованої, до ніякої продукційної праці непідготовленої і нездатної інтеліґенції і півінтеліґенції — появою її в таких страшних масах, які в своїй десятиміліонній армії, в своїм державнім апараті, в своїх »земсоюзах«, »земгорах« і т. д. здатна була прогодувати тільки змобілізована дореволюцийна Росія — пояснюється той факт, що ця інтеліґенція і півінтеліґенція, не знайшовши для себе бюрократичних посад в Галичині, в Костянтинополі та инших краях, що їх мала завоювати стара Росія, кинулась підчас революції на українське село і там, по розпаді російської армії, бюрократії, »земсоюзів« і »земгорів«, стала шукати виходу для своєї звички до командування, для своєї волі до матеріяльно непродукуючого, за сором для себе матеріяльну працю вважаючого, інтеліґентського способу життя.

Знищеня приватної власности на землю це ідея-образ, що захопив оцю здеклясовану інтеліґенцію, яка по розвалі петербурґської Росії лишилась без посад і стала шукати собі політичної роботи на селі. Цей образ-ідея вповні відповідав її стихийним хотінням політичного проводу над позбавленим в її уяві приватно-власницького права до землі, отже над позбавленим своєї матеріяльної сили, »поінтеліґентщеним«, коли так можна сказати, селянством.

Селянин землевласник, селянин володіючий основним засобом хліборобської продукції і підставою своєї матеріяльної сили: землею — це, як зовсім слушно кажуть есеровські теоретики, »монополіст« — це сам собі пан, який сам має матеріяльну силу для влади; який може правити сам, і який до політичної влади над собою інтеліґента — по скільки цей інтеліґент не стероризує його якоюсь чужою найнятою армією, або не оплутає сіткою демократичного анонімного інтернаціонального фінансового капіталу — не допустить.

Вирвати у селянства, як багатшого так і бідніщого, оцей »монополь« сили: вирвати у нього землю, оцю матеріяльну

підставу всякої хліборобської політичної сили: перетворити гордих селян-хазяїв, що з посмішкою ставляться до всякої міської інтеліґентщини, в незвязану тисячними нитками приватної власности з землею, покірливу, рабську, тремтячу перед всяким інтеліґентом (будь це петербурґський чиновник, український соціяль-революціонер, чи большовицький комісар) общинницьку череду; дати такий общинний стадний земельний устрій селянству, щоб воно в цім стаднім земельнім устрої не могло витворити само з себе своїх-же власних сильніщих правителів і тому не могло сбійтись без інтеліґентських проводирів — ось стихийне бажання, як старих петербурґських »мировых посередников« і »земських начальників«, так і їх духовних спадкоємців: всяких українських і неукраїнських есерів. Бажання всіх тих, кого старий петербурґський, общинницький і по духу кочовий, не хліборобський, російський уряд підготовляв по своїх школах на більших або менших бюрократів, на більших або менших доглядачів і погоничів »благоденствуючого« під панованням тієї чи иншої інтеліґентської бюрократії »хліборобського народу«.

»На село, на орґанізацийну роботу між селянством, повинні піти всі трудово-інтеліґентські елєменти ,які не мають якоїсь конкретної цінної роботи по містах« — пише провідник українських есерів і ніколи нічого спільного з селом не мавший професор. Грушевський.*)

А що міст на Україні дуже мало і що вся »конкретна і цінна робота по містах« була вже у нас зайнята інтеліґенцією російською, польською і жидівською, то інтеліґенція українська вся дійсно кину-

*) »Борітеся-поборете« — закордонний орґан У. П. С. Р., ч. 4. Там же подана проф. Груш»вським така зворушлива ідилічна картина соціялізованого села, яка хіба тільки в золотому сні могла приснитись якомусь старому російському бюрократові. Уявім собі таку волость — пише він — де есть громадська цегельня, тартаки, бровар, винокурня, одна або дві цукроварні і всякі инші заводи. Працюють в них місцеві селяне під проводом місцевих механіків і інструкторів в часах, коли робота в полі не вимагає всеї енергії. Викопавши і звізши буряки, ячмінь (?!) і бараболю, селяне зварили собі за шість місяців цукор на цукроварні, накурили пива, горівки, скільки треба для спожитку (»согласно табели о винокуреніи« додав-би тут старий бюрократ), виткали полотно з льну і коноплі, нашили обувя і всякого иншого реміння з шкіри. Робочий день при сім був невеликий. шість годинний що найбільше, працьовано по дві, три, чотирі переміни... Коли на оранку, косовицю і жнива вийде вся трудова людність громади, коли являться до помочи ще й машини, 16 годинна робота на полі теж спаде може до 8—10 годин в середнім рахунку. Селянин тепер прогодує не тільки своїх, він прийме охоче чимало всякої сторонньої людности, перед усім кваліфікованих робітників, всякого рода техників, а також і культурних робітників. Він може обставити їх зовсім прилично з матеріяльної сторони. Потяг з міста на село піде на зустріч запотребованя села-громади у всякого рода спеціялістах професіоністах і т. д. і т. д. Найбільше сумним одначе, а заразом найбільше характерним являться те, що ці милі есеровськ'і фантазії про ідилію соціялізованого села не перешкодили проф. Грушевському в літі 1921 р. предлагати свої реальні послуги большовикам. які реально і на ділі винищують те саме українське село, за долю якого так ніби турбувався есерствующий інтеліґент Грушевський.

лась »на орґанізацийну роботу« на село. І як захопленя влади над міським пролетаріятом, під гаслом інтернаціонального соціялізму, стало політичною »конкретною і цінною роботою« інтеліґенції по містах — так захопленя влади над селянством, під гаслом соціялізації землі і знищеня »панів та куркулів« землевласників, стало політичною »конкретною і цінною роботою« інтеліґенції по селах.

Теорію спільного володіння землею, на якій можна було-б оперти »українську соціялізацію землі« оці інтеліґенти і півінтеліґенти застали вже готову. В єдино доступній їм російській літературі, ця теорія була зформульована: з одного боку ріжними нездатними і залінивими до хліборобської праці, романтичними »кающимися россійскими дворянами«, а з другого — ідеольоґами офіціяльної бюрократії, для якої община, тримаюча мілілони російського селянства в одній слінній, темній, примітивній юрбі, здавалась зовсім слушно підставою і опорою петербурґського самодержавія. Треба було тільки оцю мертву раціоналістичну теорію оживити силою свого ірраціонального стихийного хотіння політичної влади і проводу над українським селом. І подібно тому, як утопійний ідейний соціялізм, під впливом зросту властолюбивого хотіння міщанської політикуючої інтеліґенції, перетворився у всякі політичні, бажаючі влади, соціяль-демократичні партії — так само старе, з одного боку ідейно-утопійне, а з другого мертвоказьонне російське »общинництво« перетворилось раптом, під впливом хотіння державних посад здемобілізованої в 1917 році інтеліґенції, в величезну політичну українську партію соціялістів-революціонерів.

І так само, як в політичнім городськім соціялізмі зустрілись часово дві діяметрально собі протилежні — міщансько-інтеліґентська і пролетарсько-робітнича — громадські течії, так і в українській політичній сільській есеровщині, здеклясовані, до продукційної праці нездатні, бюрократичною російською школою покалічені інтеліґенти, в своїх бажанняхъ захопити політичну владу, зустрілись зі стихийним бажанням безземельного і малоземельного селянства не дати нізащо в руки заможнішим сільським хазяям пустуючої хвилево, під впливом розбоїв і погромів, сусідньої поміщицької землі.

Розуміється не есеровської соціялізації хотіли оці, голосувавші за есеровські виборчі списки, безземельні та малоземельні селяне. Розуміється ніхто з них не збірався віддавати в общинне і соціялізоване володіння свого города, чи своєї одної або двох десятин. Розуміється нікому з них не спадало на думку вимагати од багатшого сусіда, щоб він пожертвував »обчеству« в »громадське користуваня« свою власну, по батьках одідичену землю. Вони хотіли тільки, щоб поміщицька — як у нас на Правобережжі кажуть: »скарбова« —

земля, що віками давала їм прожиток і заробіток, не дісталась на власність в руки посідаючих інвентар заможніщих селян, у яких, при сучасній системі їх хазяйства, це бідне селянство прожитку і заробітку вже не мало-б. І як давніще, при касуванню напр. сервітутів, за удержаня цих сервітутів, тоб-то за удержаня старих, пережитих, реакційних форм землеволодіння, стояли завжди оці бідні малоземельні селяне, бо, маючи небагато землі, вони випасали свою худобу в поміщицькому лісі і на спільній з поміщиком толоці — так тепер за удержаня неподільности і непродажности »скарбової« землі, за право користування (а не за право общинного володіння!) цією поміщицькою землею, иншими словами за своє старинне право сервітута до цієї землі, стали, як один, всі ті селяне, які, не маючи своїх коней, волів, возів і плугів, не могли мати надії, що їм, як багатіям, вдасться цю землю на власність купити....

Але крім цієї категорії »есерів« була ще багато небезпешніща категорія инша. Ті самі, що вже в XVII століттю (при тодішніх земельних просторах!) скаржились на »дуків«, що за ними »всі луги і луки« і що »козаку-нетязі нема де коня попасти«. Ті самі сучасні козаки-нетяги, що, як тоді так і тепер, з найбільшою погордою ставлячись до тяжкої хліборобської праці, ненавидять всею душею той плуг, що займає все нові землі і все урізає пасовиська, де можна було так легко, свобідно, без тяжкої праці табуни коней та овець випасати. Це весь той, на жаль ще численний у нас, нашою нацією на протязі віків ще не вповні засимільований східний кочовий елемент, який хоч мусів з бідою пристосуватись до нових умов істнування, але своєї дідичної расової зненависти до осілого хлібороба не позбувся.

Він все орґанічно потрібує коло себе пустих, порожніх земель. Йому завжди, чи в XVII-ім чи в XX-ім століттю все треба »прирізки« і то прирізки розуміється »без викупа«, бо-ж він цієї прирізки не хоче так як хлібороб: для збільшеня, для інтензифікації своєї хліборобської праці — а для того, щоб власне менше працювати, менше горати, а більше випасати, щоб вільніще, свободніще, безробітніще можна було жити. Земля на власність йому не потрібна; він її не любить, бо він з неї не живе. Коли йому стає »тісно« він не добуває, як західний европеєць, як український хлібороб, як китаєць, з тієї самої землі замість одного — два пуди зерна. Він просто оцю »бісову тісноту« кидає і шукає нових порожніх земель. Або-ж.... в рядах тієї чи иншої »красної армії«

йде він огнем і мечем на сусідні хліборобські культури, йде на захід »ширити ідеї Карла Маркса«.

Велике відродженя оцих східних кочових елєментів, їх страшна радість, їх безконешне щастя, що вони можуть поторощити косарки, порозвинчувати трактори і молотилки, поламати плуги, попалити »економії«, заводи і фабрики, позіймати рельси і шпали, порізати телєґрафні дроти — це одна з найбільше характерних рис російської так званої революції. Не на пасивному, прибитому бідному малоземельному і безземельному але працьовитому хліборобові, який тільки і мріє, щоб десь доробитись земельки, — а ось на цьому активному войовничому, скрізь на мітінґах виступаючому »свідомому соціялістичному сільському елємснті« будували свої пляни захопленя на Україні політичної влади всі есерствующі інтеліґенти. Однаково як старі: хоч розумні та енерґійні, але еґоістичні, політично криводушні, хитрі і лукаві амбітники, духові спадкоємці наших колишних прототопів Максимів Філімонових*), — так і молоді: в своїх бажаннях »будувати соціялістичну Україну« щирі та ідейні, але наївні, недоучені і збаламучені по школах »воєннаго времени«, наші гарні здемобілізовані хлопчаки.....

Багато більше практичні в ділах політичної влади і адміністрації, посідаючі вікову традицію панування кочовників над хліборобами, російські большовики багато швидше ніж наші старі і молоді есери зрозуміли дійсний стан річей на українському селі. Знаючи, як і есери, що головний і найнебезпешніщий ворог панування всякої інтеліґентської бюрократії — однаково чи петербурґської, чи есеровської, чи большовицької — це селянин-хазяїн землевласник, вони рішили його вкрай знищити і обезсилити, але знищити не утопійною есеровською соціялізацією, з якої цей селянин-хазяїн сміявся, а реальною »Вохрою« (воєнною внутрішньою комуністичною охраною, складеною з надійних, переважно інородних елєментів) і так само реальними, як стара петербурґська поліція і »охранка«, місцевими сільськими »комбєдами«.

Політично розбитий »Вохрою« і »комбєдами«, перед тим опльований, осмішений і в той спосіб морально обезсилений своїми »рідними« есерами, український селянин-хазяїн, оцей есеровською і боль-

*) Яка шкода, що проф. Грушевський не довів своєї великої історії до часів »великої Руїни«. Ми-б напевне більше знали про оцього протопопа Філімонова, одного з найбільше освічених і енерґійних людей свого часу, який »з ненависти і заздрости до людей значних« кликав на Україну московських воєвод; який був ідейним вдохновителем тодішньої, теж посвоєму есеровської Пушкарівщини та Брюховеччини; якого Москва вживала скрізь, де тільки треба було розбити небезпешну для неї українську козацько-старшинську національну силу і якого, використавши для своїх цілей, вона кинула врешті в тюрму, поводячись з ним жорстоко і з погордою.

шовицькою »Україною« побитий »куркуль«, був, як економічна сила, проте використаний большовиками. Але як старий петербурґський уряд в залежність од »крестьянскаго общества« — так само і большовики поставили того небезпешного »куркуля« в залежність од »Комбєда«; в таку залежність од темної і ледачої, ненавидячої всяку більшу інтензивність праці — юрби, щоб він не міг визволитись з під панування тієї юрби, щоб він не міг удосконалити свого хазяйства, щоб він не міг порости в силу, щоб він не міг ніколи стати тим хліборобом, якого поява розторощує скрізь і завжди всяке панування півкочових, однаково чи петербурґських, чи большовицьких, чи есеровських, інтеліґентських баскаків.

Економічна необхідність примусила большовиків оддати »куркулю« пустуючі поміщицькі землі. Але віддали вони їх тільки в оренду*) і при тім так, що скрізь задержана неподільність і непорушність цих поміщицьких земель тому, що »комбєди« дістали на ці землі право сервітута, тоб-то право одержувати з »куркулів«, орендаторів поміщицької землі, ріжні економічні користи, які вилились тепер переважно в форму натуральної повинности-дані. І так само, як перед століттями, мусить український хлібороб і тепер цю дань в натурі зі своєї праці всяким баскакам, всяким ледачим але озброєним кочовникам, всяким ідеалізованим нашими есерами »людям татарським« платити . . . .

Розуміється оцей реально пристосований до визиску хліборобської праці большовицький кочовничий державний апарат знищив зразу ефемерну словесну популярність есерів. »Комбєди« примусили хлібороба працювати на себе, не »прапануючи« йому, як есери, якусь утопійну соціялізацію, а вживаючи до цього озброєну реальну військову силу. Вони задержали скрізь непорушно витворені хліборобським економічним життям на України всі форми приватного землеволодіння, як »крестьянскаго« так і »дворянскаго«, але політично пристосували їх до панування над ними нехліборобських: кочових та інтеліґентських елементів. І одночасно . . . . викинули зразу »за шиворотъ« скрізь наших соціялізаторів есерів.

Бо виїзжаючи по владу з міста на село, забули наші есери, що влада не твориться словесним шарлатанством: що в супереч відомій приказці, трудніще »на селі дурити«; що інтеліґент, який хоче панувати над хліборобом і тому береться соціялізувати йому землю, крім

*) По большовицьким законам поміщицька земля віддається селянам в оренду на девять літ, отже так, щоб орендатори не могли придбати до неї десятилітнього права давности і в той спосіб землю за собою закріпити. Це один з численних прикладів, як часто закони життя нещадно нищать закони теоретичної льоґіки і як часто дійсність готує гіркі розчарування для її словесних фальсифікаторів.

своїх газеток, промов і брошурок, мусить ще мати за собою: або набрану з Калмиків, Інґушів і Текінців »Вохру«, або-ж демократичний інтернаціональний фінасовий капітал....

Але шкоду своєю словесностю принесли есери нашому селу не меншу, чим приносить її скрізь всяка здеклясована інтеліґенція, що пхається до політичної влади. Розуміється шкоду не безпосередню, бо навіть на це не стало сили та ідейности у наших більше хитрих чим завзятих інтеліґентських демаґоґів, а шкоду посередню тим, що вони, як їх духові попередники з часів Руїни, прочистили тільки своєю аґітацією шлях для російсько-большовицького панування в Україні.

Есери своєю »політичною діяльностю« підрізали морально єдину українську національну силу, яка могла була встояти проти большовизму: вони підрізали хазяйовите, хліборобське, більше чи менше земельне українське землевласницьке селянство. І ослабивши українського »пана і куркуля«, вони підготовили на Україні панування »Вохри« і »комбєдів«. Замість явити світу »нове слово« української соціялізації, вони розвиток хліборобської культури на Україні повернули на цілі століття назад.

Бо підготовлене есерами панування большовиків на Україні означає збереженя і законсервування всеї поміщицької землі, без огляду на її культурну, національну і економічну вартість; без огляду на те, чи той, хто володів нею, був дійсно необхідним для України творцем її національного багацтва, господарем-хліборобом, чи це був якийсь »городський аґрарій«, який хотів лише ренту за свою землю діставати.

Бо панування большовиків зупинило на довгі часи економічно і національно корисний процес парцеляції т а к и х лятифундій, які ані культурностю свого господарства, ані патріотизмом свого хазяїна і його любовю до рідної землі — не були з Україною звязані і на місці яких став уже було появлятись скрізь скуповуючий і прибіраючий ці лятифундії до своїх міцних рук новий український земельний аристократ: дійсно тілом і душею з рідною землею звязаний хлібороб-селянин землевласник.

Бо панування большовиків, знищивши культурні інтензивні хліборобські господарства і знищивши хліборобський промисел, зменшило »трудовміщаємість« України, зменшило верстак праці для малоземельних і безземельних селян і взагалі для цілої Української Нації. Воно найбільше скривдить власне це найбідніще селянство, бо примусить його, шукаючи праці, цілими масами (так як це було в XVII ст. за часів першої Руїни) тікати світ за очі з України. Воно найбільше ослабить національну силу України, бо знищивши її хліборобську

культуру і розганяючи по світі селянство, воно відчинить на розтіж двері для чужої національно і крайне ворожої Україні західно-европейської як капіталістичної так і хліборобської кольонізації.

Бо врешті панування большовиків зупинило на Україні той найважніщий і рішаючий для будуччини Української Нації процес, який вже розпочався було за Гетьманщини: процес національного обєднання в один міцний український хліборобський клас найбільше культурних, найбільше звязаних з рідною предківською землею старих (помосковлених було і зпольщених) хліборобів-дворян з тим новим, молодим, сильним і енерґійним хліборобським аристократичним елементом, що його почала вже у великому числі витворювати з себе наша працьовита і хазяйовита крестянська маса.

Підготовлене українськими есерствующими інтеліґентами панування большовиків стало впоперек шляху національного відродженя України. Воно задержало національне відродженя і політичну орґанізацію того єдиного, володіючого матеріяльною силою на Україні, хліборобського класу, який один тільки в стані, маючи для цього ту матеріяльну силу, сотворити Українську Державу; який один тільки в стані дати державну орґанізацію своїй нації і тим задержати як навалу руїнників-кочовників зі Сходу, так і ще небезпешніщу навалу хижацького демократичного інтернаціонального фінансового капіталу і ворожої чуженаціональної хліборобської кольонізації з Заходу. Інтеліґентські безсилі есерствующі патріоти, як властолюбиві інтеліґентські патріоти всіх націй і всіх країв, своїм непосильним для них бажанням захопити політичну владу, принесли найбільшу шкоду своїй нації. Вони перешкодили тільки наростанню тієї єдиної реальної національної сили, без якої Україна — це поетично-публіцистична інтеліґентська літературна утопія, — тієї єдиної реальної політичної хліборобської сили, без якої істнування Держави, а значить і Нації Української неможливе....

---

19. Чи може без приватної власности на землю істнувати нація?

Чи в стані така нація, що не звязана з землею міліонами своїх хліборобів, які вросли в цю землю корінням дідичної приватної власности — витворити в собі поняття »батьківщини«, поняття рідної своєї землі?

Чи така »соціялізована« нація в момент небезпеки не перекочувала-б собі просто на инші пасовиська, на »нові вольности«, так як це зробили в XVIII віці ідеалізовані нашими есерами общинницькі

і не звязані приватною власностю зі своєю землею запорожські січовики ?

Чи інстинкт оборони од чужинця своєї землі (іменно інтсинкт, бо, як знаємо, неможна нікого »уговорити« покласти свою голову за вітчину) може зародитись і вирости у нації, якої ядро не тільки не матиме інстинкту земельної власности, а навпаки буде лише придумувати ріжні способи, якби »найкраще« роздавати землю?

Чи для нації хлібороб, що поляже а не поступиться своєю межею, не більше цінний, ніж якийсь демократичний »кающійся дворянин«, що готов всіх »для святого спокою« своєю землею наділяти? І якби на Україні колись прийшли до влади селяне-хлібороби, то по своїй психольогії чи здатні вони були-б робити т а к і територіяльні уступки сусідам, які роблять наші демократичні інтеліґенти?

Чи може виробитись національна традиція (без якої не буває націй) там, де земля не держиться століттями в одній сімї, там, де не переходить вона, а з нею її історія і любов до неї, з батька на сина? І чому наше національне відродженя не почалось на землях общинницького Запоріжжа, або серед нащадків Запорожців, скажім десь на общинницьких станицях Кубані, а почалось воно власне на так ненавистній нашим соціялізаторам городовій, приватно власницькій, Гетьманській Україні серед осілого земельного козацтва і в Україні Західній серед осілої земельної правобічної шляхти?

Чи основна ріжниця між нами і тими, кого ми називаємо Москалями, не полягає часом у тому, що в Московщині, в процесі твореня нації, реліґійно і язиково засимільовані елєменти кочові монґольські одержали рішучу політичну перевагу над елєментами осілими, хліборобськими, над нашими рідними братами по крови, духу і культурі — над Великорусами? І чи не близьким та співзгучним нашому власному бажанню являється бажання оних великоруських осілих хліборобських елєментів відродитись національно, перестати бути »общероссами«, а стати »великороссами« і скинути той безнаціональний, кочовий, монґольсько-інородний державний прес, який висить над потатарщеною від століть, а потім петербурщеною Москвою так само, як оце над нами висить тепер Ганджа Андибер-Раковський? І чи в національнім відродженю як московських, як білоруських, так і наших українських хліборобських осілих елєментів не лежить часом єдиний шлях до великої будуччини нашого Европейського Сходу; і чи ці три братні нації не зможуть жити кожна в своїй власній національній державі, в тіснім союзі і згоді між собою тоді, коли це будуть держави хліборобські, а не — як дотеперішня Росія — держави кочові, завойовницькі? Бо чи укладається наприклад в думці україн-

ського хліборобa назвати Архангельськ або Москву Україною, коли-б Архангельськ і Москва навіть були в якійсь політичній залежности від України? І як зовсім нормально згучить те, що на Карпатах, як і на Камчатці, в Манджурії, як і в Київі і в Костянтинополі скрізь може бути »Россія«? Бо чи стара бюрократична та й нова большовицька общинницька Росія не була скрізь там, де станула російська армія, де став урядувати комісар чи ісправник і де зупинились російські кочові кібітки ? І чи Україна можлива там, де нема вже українського плуга, де нема вже того »хохла, что пришел и степь распахал«, як кажуть надволжські Татари. Та й чи не такою самою земельною, а не кочово-експанзивною, отже не ворожою, не небезпешною нам, стане відроджена Великорусь хліборобська?

Чи одною з головних причин упадку Мазепи, і взагалі всього нашого політичного безсилля супроти Москви по смерти Хмельницького, не було те, що, під впливом перемоги общинницьких елєментів на Лівобережжі, старі тамошні маґнацькі латифундії не були закріплені в повне приватне володіння, яке-б дало заволодівшій ними новій козацькій аристократії матеріяльну силу для боротьби за свою державну незалежність, а були обернуті в напівприватні, залежні од кожночасної політичної влади »маєтности ранґові«? І чи ці »напівсоціялізовані«, коли так можна сказати, маєтности ранґові не поставили тодішню нову українську національну аристократію в таку саму страшну залежність од »розпреділяючого« українську землю московського уряду, в якій опинились тепер селяне »куркулі«, що од большовицького уряду одержують »розпределену« їм в оренду стару поміщицьку землю? І чи теперішні поміщики не зможуть, як і тодішня шляхта підчас Руїни*), вертатись назад до своїх маєтків під умовою, що вони вповні визнають большовицьку владу і стануть послушними їй »ранґовими« орендаторами своєї бувшої власної землі?

І чи врешті наша многострадницька історія, од початку і по сьогодняшній день, не обертається вся коло одного-єдиного фатального питання: хто — кочовник чи хлібороб — переможе у нас? І чи не найбільшою нашою національною траґедією єсть те, що досі не зміг фактично перемогти у нас ані один, ані другий; що ми не стали міцною державою кочовників, державою юрби, державою

*) Именно за Руїни, а не при Гетьмані Хмельницькім. Цей останній сам старий дідичний землевласник, властитель Суботова, розумів все державне і національне значіння приватної земельної власности і повертаючій шляхті дозволяв »маєтностями дідичними, де-б вони не находились у тих, хто склав присягу вірности, володіти вільно зо всіма доходами« (Про це ширші подробиці читач може знайти в моїй книжці »Україна на Переломі« 1657—1659, Відень 1920).

охлократичною, якою стала заполонена своїми кочовниками великоруська Московщина, але й не стали ми державою хліборобською, бо все-ж таки кочовників серед нас була велика сила. І чому в результаті на цьому фатальному пограниччу між цивілізацією плуга і цивілізацією степу, всі свої войовничі державні елементи ми досі віддавали кочовій Москві, а найбільше культурні верхи елементів хліборобських ми віддавали Польщі?....

Все це питання, коло яких той, хто не хоче безрадно блукати по тяжких шляхах нашого громадського життя, спокійно і без ясної, правдивої, як це життя, відповіді пройти не може....

---

20. Вище я старався показати, якою, на тлі нашого стихийного ірраціонального процесу боротьби хлібороба з кочовником, була роля тієї свідомої інтеліґенції, що, не маючи сама матеріяльної сили, не володіючи ані землею, ані зброєю, хотіла захопити владу на селі, хотіла стати селянською національною українською аристократією. Перемога над українським хліборобом кочової охлократії — тоб-то большовицької озброєної аристократії юрби — була підготовлена властолюбивими українськими інтеліґентами есерами. Але, коли український хлібороб не зміг противопоставити залізній орґанізації большовицькій такої-ж залізної орґанізації своєї; коли, оперта на розумнім раціональнім умінню правити ледачою і хижацькою юрбою, прекрасно зорґанізована большовицька аристократія охлократична не зустріла на Україні такої-ж прекрасно зорґанізованої, опертої на розумнім і раціональнім умінню правити продукуючими класами, аристократії класократичної*) хліборобської — то в цьому винна теж і наша інтеліґентська демократія, яка деморалізувала, дурила і розкладала український хліборобський клас з гори — тоді, коли інтеліґентські есери його підривали знизу....

---

*) Сово »класократія«, вжите вперше М. В. Кочубеєм в його статті в попередній книжці »Хліборобської України«, на мою думку найкраще відповідає тому поняттю, яке ми мусимо в образі панування і правління аристократії продукуючих класів, класів володіючих засобами продукції і засобами війни. Бо коли слово охлократія все означало панування такої аристократії, яка уміє захопити в свої руки правління незорганізованою — в процесі матеріяльної продукції ще не здиференціованою на класи — юрбою (охлос = юрба); коли слово демократія означає панування виборної аристократії, при чім такої аристократії, яка для виконування спеціяльно політичних завдань вибірається не поодинокими класами, а цілим перемішаним в одну купу виборців »народом« (демос = народ) — то слово класократія найкраще означає панування такої аристократії, яку виділяють із себе органічно, в процесі орґанізації свого економічного і політичного життя, здиференціовані вже по способу матеріяльної продукції, але ще демократичною виборчою механікою не перемішані, продукуючі класи, класи, що володіють самі засобами продукції (землею і фабриками) і засобами війни та оборони (державою та армією) своєї нації. Про основні характерні прикмети охлократичного, демократичного і класократичного методу орґанізації національної аристократії буде мова в другій частині цих »Листів« у слідуючій книжці »Хліборобської України«.

Наша здеклясована інтеліґентська демократія — в протилежність до наших всеж таки оригінальних і »самобитних« інтеліґентських есерів — нічим від такої-ж інтеліґентської демократії всесвітньої не різниться.

Як скрізь так і у нас, в добі політичної деґенерації і упадку нашої старої — володіючої землею — національної аристократії, наша здеклясована інтеліґенція відограла ролю того необхідного в життю нації ферменту, ролю тих ідейних провідників опозиції, які своєю революційною діяльностю вказують старій національній аристократії на її хиби, і які прискорюють серед безправних досі і недопущених до влади, але працьовитих і продукуючих класів процес народженя аристократії нової.

Роля нашої інтеліґенції в процесі еманципації селянства; її роля в літературнім відроджені Української Нації, в сотворенню тієї національної реформації, що відновила первісну стихийну національну віру, після того, як стара наша аристократія, знайшовши в помосковлені та попольщені р а ц і о н а л ь н и й в и х і д з української траґедії, цю стару ірраціональну віру своїх батьків-Хмельничан була загубила; врешті політична опозиція синів проти зневірених в »державну здатність Української Нації« і перейшовших на »культурництво« батьків — все це факти настільки відомі, що говорити про них не приходиться. Оцей п е р і о д о п о з и ц и й н о ї і д е й н о ї б о р о т ь б и української здеклясованої інтеліґенції останеться єдиною гарною і світлою сторінкою її історії. Підчас того опозиційного періоду, як скрізь так і у нас, здобула собі інтеліґентська українська демократія той м о р а л ь н и й а в т о р і т е т серед свідомої частини Української Нації, який згодом вона повернула необачно в свій »виборчий політичний каптал«.

І знов, як скрізь так і у нас, хвилева прострація і хвилева непідготовленість нашої старої національної аристократії до політичної влади підчас революції, спокусила нашу здеклясовану інтеліґенцію захопити тоді цю політичну владу в свої руки. З того часу, як завжди і скрізь, починається період інтеліґентського удавання із себе правителів; період політичного обманства тих, хто, не посідаючи матеріяльної сили для політичної влади, не володіючи засобами війни і засобами продукції, хоче проте за всяку ціну ту владу для себе здобути.

Специфічною траґедією української інтеліґенції було те, що вона прийшла до влади не так як в Европі, в ж е у г о т о в и х, в ж е з о р ґ а н і з о в а н и х і д о з р і л и х н а ц і й, а у нації, що в тяжких борюканнях з внутрішніми і зовнішніми руйниками, доніру

орґанізується, допіру формується, допіру народжується до національного життя. Вона прийшла до влади в нації, яка ще не витворила в собі навіть того основного земельного хліборобського класу, коло якого скрізь і завжди починається допіру процес наростання і зросту в гору кожної нації.

Отже наша здеклясована інтеліґенція приступаючи до влади не застала: 1. ані сотвореного старою монархічною земельною аристократією українського державного і військового апарату, який-би можна було, скинувши Монарха і цю аристократію, перебрати для користування в свої руки, 2. ані здобувшого собі силу під панованням старої аристократії свого власного українського, чи зукраїнізованого жидівського, фінансового міщанства, яке за ціну поваленя Монарха і земельної аристократії, піддержувало-б і фінансувало українську революційну інтеліґентську демократію, 3. ані витвореного, як у инших націй під панованням єдиного національного Монарха і єдиної національної земельної аристократії, єдиного поняття нації і моралі нації, які дозволили-б здеклясованій інтеліґенції словесними ґаслами патріотизму і словесними ґаслами добра нації прикривати і піддержувати своє політичне панування.

А не застала вона того всього для одної дуже простої і ясної, але, як звичайно з простими і ясними річами буває, непомітної зразу причини: тому, що основа і початок кожної нації: земельна українська аристократія ще ніколи — на Україні не правила і не панувала. Бо пануюча колись у нас за Київських Князів варяжська охлократія, сама збіраючи дань, не володіла землею*); а пізніща, по смерти Богдана, втеча недорізаних власними українськими руїнниками, хоч і заволодівших нарешті землею українських козацьких і шляхецьких »панів« під опіку польської і московської держави — означала довгий період панування знов таки не цих земельних панів, а власне нове пану-

*) Цей факт для зрозуміння нашої ґіркої історичної долі вартий особливої уваги. Про нього і про три, все незакінчені, періоди народженя нашої земельної аристократії (перший: перебитий навалою кочовників, власними »татарськими людьми« і вмішанням Литви та Польщи, коли Варяги за Галицько-Волинської Держави стали нарешті осідати на землі в Галичині, Волині, Поліссю і Черниґівщині; другий: перебитий власними запорожськими січовиками вмішанням Москви та Польщи, коли за Гетьмана Богдана стало осідати на землі козацтво; врешті період третій сучасний: перебитий власними есерами, большовицьким наїздом і вмішанням Москви та Польщи під проводом їх соціялістичних правителів, Пілсудського і Леніна, коли за Гетьманщини розпочався процес формування українського хліборобського класу) говоритиму ширше в другій частині цих »Листів«.

вання на Україні, в тій чи иншій формі, не хліборобської, не земельної, а чиновної, озброєної охлократії....

Недостача власного старого державного апарату спричинила нерішучість наших інтеліґентських правителів в справі, для всякої інтеліґентської демократії так ясної, як справа національно-державної самостійности власної нації. І тільки завдяки большовикам, які рішуче нашу демократію од старого »сфедерованого« російського державного апарату прогнали, пояснюється оце завзяте самостійництво на еміґрації тих, що на території України, в період свого розцвіту, вважали самостійність за »контрреволюцію« і національну зраду.*) Але що прийшло зовні, так само од зовнішніх причин може легко загинути. Думаю, що гірко мусіли-б розчаруватись прихильники державної незалежности України тоді, коли-б одинокими оборонцями цієї незалежности залишились ріжні »народні республіканці«, які, допомігши зруйнувати єдино реально істнуючу Гетьманську Державу, тепер так завзято по своїх ґазетах за »самостійність« розпинаються....

Відсутність власного фінансового міщанства, примусила нашу здеклясовану інтеліґенцію завзято шукати по цілім світі отієї маґічної сили, що держить на президентурах, посольствах і в парляментах всесвітню інтеліґентську демократію. Звідси її віра в надприродні сили Антанти; звідси її по суті безплодні, а по своїй формі принижуючі, політичні союзи з Польщею; звідси її поклони перед всемогущим Сіоном; звідси її смішні масонські льожи; звідси врешті продаж »Дніпровських Порогів« — одно слово все, що могло-б притягнути на Україну отого вірного союзника демократії: інтернаціональний фінансовий капітал. Капітал, який би »признав Україну«, який схотів би мати Україну і який »позичив-би нашій інтеліґенції свою грошеву силу з умовою, щоб вона цю демократичну і республіканську Україну своїми словесно-патріотичними заклинаннями збудувала, а потім, своєю »популярностю« в народі, властителів капіталу од соціяльної революції і од того народа захищала.

Але інтернаціональний капітал не йде, бо він, досвідчений, знає, що національний патріотизм на Україні не такий вже »дозрілий«, щоб на нім можна було заробляти і, обрізуючи купони, через інтеліґентських демократичних політиків »добро народу і нації« захищати.

Отже остається нашій безсилій але властолюбивій інтеліґентській демократії одно. Піддержати принаймні свій старий опозиційний моральний авторітет в очах народу: вдавати, що вона і далі бореться з »ворогами« того »народу«; що вона і далі »захищає народ перед

*) Напр заява Ґенерального Секретаріяту з д. 3 падолиста 1917 р. т. д.

КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ

зажерливими панами«. Бо коли-б з очей того народу спала ця остання полуда, коли-б і він перестав нарешті вірити, що демагогічні інтеліґенти своєю політикою виборюють для нього новий лад, то розуміється од всіх республік, а од нашої »народньої« тим паче, не залишилось-би ніякогісінького сліда.

Піддержуванням всіма засобами оцієї суґґестії брехні пояснюється її безглузде повстання проти Гетьмана; повстання, яке в результаті їй же найбільше, не тільки фізично, але й морально пошкодило, бо навряд чи вдасться тепер народ переконати, що перебування в приймах у Маршалка Пілсудського більш почесне і більш патріотичне для українського інтеліґента демократа, чим праця для Нації і Держави під проводом свого власного Українського Гетьмана. Тим самим пояснюється і той дивний факт, що, сидячи на еміґрації, наша інтеліґентська демократія, замість просто дати прилюдний доказ своїх державних талантів і орґанізацийних змагань, тільки лає на всі лади »хліборобів« і то з таким завзяттям, з такою пасією, що для стороннього глядача здавалось би, що це власне ці хлібороби її з України вигнали, що за Гетьманщини їй життя не було, що не тоді власне вона написала найбільше ґазет і книжок, що не тоді власне вона здобула собі найбільшу »популярність« і т. д.

Тим самим пояснюється її »соціялізм«, з яким по суті вона вже давним давно розпращалася і з яким нічого спільного не має, але держить його в своїх політичних псевдонімах про запас, тому, щоб колись при нагоді, як що знов прийдеться »народ« підбунтовувати, можна було ним покористуватись. Тим самим врешті пояснюється її найбільше злочинна робота: розбивання єдности українського хліборобського класу в той спосіб, що вони — всі оці вчорашні соціялісти і розпределителі землі — сьогодня проголошують себе оборонцями »куркуля« .... очевидно знов таки оборонцями перед »зажерливими панами«. І коли наші есери, роблячи свою політичну ставку на українського кочовника, принаймні були послідовні в своїй політиці; коли »соціялізуючи землю«, вони своє хотіння політичної влади прибрали хоч в реально безглузду, але теоретично льоґічну ідею, — то наші збанкрутовані демократи, роблячи свою останню політичну ставку на українського »куркуля«, дають ще тільки лишній доказ свого ідейного безголовя та політичного обманства.

Бо де справді кінчиться оцей милий »народньо-республіканський куркуль« і починається поганий »гетьмансько-хліборобський пан«? Скільки десятин треба мати в Республіці для того, щоб зватись »українським патріотом« і скільки десятин, щоб бути »царським ґенералом«, або »московським чи польським поміщиком«? І хто повірить, що на-

ціональні інтереси «хліборобського селянства« будуть якраз захищати ті, що бігають по цілій Европі, шукаючи інтернаціонального капіталіста. Капіталіста, який би захотів і зумів оплутати того самого селянина-хлібороба так, щоб він, як наприклад селянин французський, не зміг ніяк вже визволитись від нього, і від панування інтеліґентської демократії; щоб кожний наш будучий народній республіканський посол репрезентував не тільки національну ідею, але одночасно ще й якусь капіталістичну »фірму«; і щоб економічна залежність нашого селянина од цієї »фірми« була настільки сильна, щоб вела вона неодмінно за собою і політичну залежність од її репрезентанта . . . .

Та й чи повірить оцей »куркуль« або »середняк« нашим інтеліґентським бувшим соціялістичним, а тепер аґрарізованим демократам, що якби знайшлись настільки наївні, ледачі і грошево багаті українські »пани«, які-б змогли дати владу в руки оцим нашим демократам, то ті демократи »во ім'я оборони інтересів селянина« відсунули-б від себе таких панів і не робили-б любісенько геть чисто все, що цим »панам« було-б треба так само, як наприклад »ліві соціялісти« Бріяни у Франції роблять геть чисто все, що треба скромній, тихій, патріотичній, республіканській, тільки торгуючій і спекулюючій, тільки з »представниками народу«, а не з самим народом балакаючій — французькій фінансовій буржуазії . . . .

Але небезпека для нас від демократії все-ж таки не в тім всім. Небезпека в тім, що якби навіть нашій інтеліґентській демократії вдалось зі всіх »куркулів« і »селян« поробити »народніх республіканців«, якби вдалось їй вмовити в них, що во ім'я свого патріотизму вони повинні пристати на такий лад, при якому правлять »найбільше щирі патріоти« — тоб-то на Народню Республіку — то чи оця Республіка, оцей інтеліґентський демократично-республіканський метод орґанізації нації, дасть українському »куркулеві«, дасть взагалі українському хліборобові т у р е а л ь н у о р ґ а н і з о в а н у с и л у, якою-б він міг скинути реальну орґанізовану силу большовицького кочовника. І ось тут, в повній нездатности інтеліґентської демократії до цього діла, за яке вона береться, весь її деморалізуючий вплив, вся велика небезпека від неї для українських хліборобів і для цілої Української Нації.

Бо в цім смертельнім українськім поєдинку між кочовником і хліборобом — залізній охлократичній орґанізації кочовників, щоб перемогти, треба протиставити залізну класократичну орґанізацію хліборобів. Кажучи образно: масовим нальотам степової юрби, яку жене на хліборобів голод і жадоба здобичі; нальотам юрби, яку в

залізних кліщах держить дротяна нагайка її фанатичних, спаяних страхом смерти в одно тіло провідників — треба протипоставити спаяну моральною залізною дисципліною хліборобську фаланґу: таку спартанську фаланґу, що повільно, крок за кроком, людина при людині, невідступно і нещадно розторощує орду; що непорушною стіною своїх штиків, опертих на власну силу свого плуга і на почуттю моральної лицарської дисципліни, нищить запал кочового нальоту, розбиває найстрашнішу зброю кочовників: масовий гіпноз, який веде юрби до бою.

Єдина можлива орґанізація для такої фаланґи це — класократична Трудова Монархія. Люде звязані однаковим способом праці і однаковим способом думаня, люде володіючі однаковими засобами продукції і люде, яким знищеня цих засобів продукції — в даному разі землі і господарства — грозить неминучою смертю, мусять бути зорґанізовані так, щоб ніхто не важився покинути братні ряди; щоб не було між ними зрадників; щоб ніхто на власну руку, навіть в найкращих намірах, не посмів вийти з рядів, бо на його місці робиться брешь, через яку може вскочити в середину бушуюча кругом ворожа кочова юрба. На лицарській чести; на послуху вождям і на відповідальности вождів; на обєднанню всіх в особі Одного, Того, хто цю єдність ,цю нерозривність всіх персоніфікує — одно слово: на принціпі монархічнім — спіраєтся класократична орґанізація хліборобів.

Чи зможуть дати таку залізну орґанізацію хліборобам інтеліґентські демократи, які для своїх політичних цілей поділять їх на мало-, середне- і велико-земельні партії. Які, предлагаючи себе на провідників, будуть ці партії одну на одну цькувати. Які поставлять десятки »кандидатів« у верховні правителі нації і будуть всіми силами старатись, щоб переміг не такий кандидат, що своїм власним авторітетом, своєю власною невсипущою працею, своїм завзяттям і своєю віддяностю загальній справі, завів-би дійсну дисципліну, примусив-би всіх себе поважати і слухати, і примусив-би всіх, рівняючись на нього, якнайкраще і з якнайбільшим зусиллям працювати, — а такий, що буде найбільше »демократичний« і »популярний«, що буде найбільше приємний своїм виборцям, що пообіцює всім все, кому чого тільки треба; такий врешті, що за ціну патріотичної словесности позвільняє патріотичних балакунів од дійсної патріотичної роботи....

Не інтеліґентським демократам повести хліборобів всіх — і великих і середних і малих — в той страшний бій з кочовниками, од якого залежать їх власні, кожного з цих хліборобів, або смерть або життя. Бо демократія — яка всіма силами преться до влади, яка за всяку ціну хоче стати національною аристократією, а при тім вдає перед

»народом«, що вона не хоче влади, що вона не єсть аристократією — творить власне найгірший тип аристократії. Вона дає нації таких провідників, які замість досконалити с е б е, намагаються »усвідомлювати« своїх виборців і які всю відповідальність за свої помилки, за своє безсилля і за свою нікчемність переносять із себе на вибравший їх »суверенний народ« . . . .

Цю істину своїм інстинктом добре розумів отой невчений і неграмотний »куркуль«, який вже за Центральної Ради гнав од себе геть тих всіх, що й тепер предлагають йому »заступати його інтереси«. І деморалізуючий вплив інтеліґентської демократії фатально відбився не на цих здорових і сильних »низах« українського хліборобського класу, а власне на його ослаблених своєю історичною минувшиною, здеморалізованих прикладом фінансової буржуазії, його більшеземельних заможніщих »верхах«.

Гетьманщина впала не тому, що інтеліґенти зробили проти неї »повстання« і повставши опинились за кордоном. Гетьманщина, сама її суть, її історична роля, була захитана від того дня, коли ті, що тоді правили, розігнавши зїзд селянських спілок, стали одночасно балакати з демократичними балакунами. Фатальним для істнування Гетьманщини було те, що стара наша земельна аристократія замість, по прикладу своїх батьків, дідів і прадідів, самій пійти до хліборобського народу; самій поговорити зі своїм рідним хоч і меншеземельним братом-хліборобом; самій взятися до його орґанізації, ставши в один ряд з його-ж власними авторітетними і сильними провідниками, — стала, по прикладу трусливих представників інтернаціонального капіталу, шукати собі поміж тими чи иншими інтеліґентами таких »популярних« комісіонерів, які-б своєю зручною політикою її од »народу« захищали.

Або не треба було чіпати Центральної Ради і — признавши, що сидячі в ній інтеліґентські державні мужі своєю »популярностю« здатні правити »народом« і здатні здержувати його од руїни і грабунків — просто фінансувати та піддержувати цих державних мужів і самім сидіти спокійно по своїх кутках, ось так, як це робить приміром зі своїми Сеймами »побуржуазнена« стара земельна аристократія польська. Або-ж, признавши зовсім слушно, що здеклясована інтеліґенція нездатна Україною правити, самім взяти владу в свої руки. Але тоді вже самім піти до »народу« і говорити іменно з »народом«, а не балакати — як з його »представниками« — з зібраними в ріжних українських і російських »демократичних« партіях тими самими, інтеліґентськими державними мужами.

Замість далі орґанізувати хліборобів, що почали вже було обєднуватись в перших часах Гетьманства, замість всіма силами творити одиноку підставу Української Держави: озброєну хліборобську силу, хліборобську армію — і підставу для тієї армії: класову хліборобську політичну і економічну орґанізацію — ми займались балачками з інтеліґентськими діячами, з яких одні верещали про помсту над нами сорокаміліонного українського народу, а другі про помсту над нами ста сорока міліонної »единой и недѣлимой Россіи«. В дійсности однім і другим було так само близько до українського і »єдіно нєдєлімого« російського народу, як близько до України і Росії з Відня, Варшави, Букарешту чи Берліна, де ми разом тепер з тими ріжними демократичними »представниками народа« сидимо.

Бо єдиним в дійсности нашим серйозним ворогом і ворогом достойним того, щоб з ним силою помірятись, був і єсть прекрасно своєю схлократичною большовицькою аристократією зорґанізований всеросійський кочовник. І що ми під впливом суґестії інтеліґентсько-демократичної брехні не сотворили досі власної залізної класової хліборобської орґанізації; що ми не витворили досі з нашого хліборобського класу власної сильної і здатної до проводу верстви — в цьому винні не тільки демократичні інтеліґенти, що говорили, а винні в цьому ще більше ми самі, що їх слухали.

Полуду на наші очі навіяла оця загально европейська демократична зараза, якої суть, на мою думку, прекрасно схарактеризував Арколео. Чуючи той гамір і ґвалт, який іде тепер по цілому світі од діяній інтеліґентських правителів сучасних демократій, »звичайно тремтять — пише він — перед цими людьми, бо думають, що з ними йде навала якихось рознузданих зголоднілих бестій. Але як приглянутись уважно, то видко, що це безладна купа молюсків, дуже жадна на здобич, але по суті безобидна«.

І трагедія України не в тім, що нею хочуть правити ці по суті безобидні крикуни і разлагателі, які, не володіючи засобами продукції і війни, не мають власної матеріяльної сили на те, щоб правити. А трагедія її в тому, що нею не правлять ті, що, володіючи засобами продукції і маючи власну силу, могли-б правити, коли-б тільки хотіли і вміли правити. Перша Гетьманщина доказала, що таке хотіння єсть. А уміння здобувається навіть тими помилками, яких наробили ми самі за першої Гетьманщини....

Великий кризіс національної аристократії, що його переживає тепер ціла Европа, у нас на Україні придбав особливо гострі і складні форми, тому, бо прийшов на одну пору з процесом формування нації.

Без матеріяльної сили: без володіння засобами продукції (землею, фабриками), без володіння засобами війни (державою, армією), і без морального авторітету не може бути національної аристократії.

У нас в дійсности править большовицька охлократія, яка володіє засобами війни — державним апаратом і армією — але не володіє засобами продукції — землею і фабриками. При тім, як кочовники-чужинці, як аристократія юрби, вона не має морального авторітету в очах нашої здиференційованої вже на класи, інтензивно працюючої та інтензивно продукуючої, переважно хліборобської нації.

Хочуть правити нами інтеліґентські демократи, які, маючи колись моральний авторітет в очах принаймні свідомої частини нації, тепер своєю політикою цей авторітет знищили, і які, не володіючи ані засобами війни, ані засобами продукції, не мають власної матеріяльної сили для влади.

Врешті могли-б правити в нашій хліборобській Україні ті, що володіючи засобами нашої хліборобської продукції — землею і хліборобською технікою — і маючи власну матеріяльну силу, мають основну реальну підставу для влади. Але для цього вони мусіли-б заволодіти ще засобами війни (державним апаратом і армією) і придбати в очах цілої нації моральний авторітет для своєї влади.

Про методи орґанізації, що одна тільки може дати силу потрібну для заволодіння державним апаратом і армією, тим, хто володіє вже засобами продукції — буду говорити далі. Тепер перехожу до другого питання: як повстає і від чого залежить моральний авторітет всякої національної аристократії.

Писано в літі 1921 р.

Продовженя в слідуючій книжці.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОҐИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

Дмитро Дорошенко.

Замітки до історії 1918 року на Україні.

Історія української революції і звязаної з нею відбудови української державности та скорого її потому занепаду діждалася вже двох трьохтомових праць: одна, це »Відродження нації« В. Винниченка (Відень, 1920), друга — »Українська Революція, розвідки і матеріяли« П. Христюка (Відень, 1921). Можна, здавалось би, тільки радіти, що такі важні в історії нашого народу події, як революція 1917 р. і все, що по ній діялось, знайшли вже своїх істориків. Покійний Драгоманов писав колись, що »історія тим нікого й не вчить, що її дуже запізно дають людям«. Тепер подано її саме по гарячих слідах подій, тоді, коли ще, можна сказати, в ушах наших стоїть гомін, викликаний тими подіями; до того сама історія списана рукою людей, що брали дуже жваву участь в діях, стояли в самому їх осередку, так би мовити, були творцями історії. Це, з одного боку, збільшує інтерес їхніх праць, але з другого вже наперед викликає певні сумніви що-до безсторонности, обєктивности і критичного відношення до подій з боку авторів, учасників і самовидців. Як би ще вони поставили собі метою дати мемуари, записати лише те, що діялось в їхній притомности та з їхньою участю: це надало б їх праці значіння записок історичних діячів; це зробило б їх дуже цінними як для історичної науки, так і для сучасного читача, що тепер хотів би розглянутись і розібратись в подіях недавнього-минулого, знайти ключ для розгадки певних фактів та явищ, що не знаходять собі повного зясування і освітленя в сухих офіціяльних документах. Обидва автори поставили собі завдання значно ширше: вони намагаються дати загальну картину великого руху 1917—1919 років, зясувати його пружини, виявнити причини його розвитку й упадку; але роблять вони це кожний з свого партійного становища; д. Винниченко трактує всі події з погляду ідей комунізму; хоч сам він якраз у своїй політичній діяльности 1917—1919 років стояв на чолі течії ворожої до комунізму (чи лучше сказати »большовизму«), але тепер, перемінивши погляди, вважає свою діяльність і своїх колишніх товаришів та спільників за глибоко помилкову, шкідливу, і тому вся його трьох-томова праця носить, до певної міри, характер покаянний. Автор другої праці, д. Христюк, стоїть на ґрунті поглядів »лівої (революційної) частини української демократії«. Обидва автори стоять на ріжних і доволі ворожих взаємно позиціях: д. Христюк на сторінках видання групи українських ес-ерів »Борітеся-поборете« вмістив статтю, в якій намагається спростувати висновки д. Винниченка в його »Відродженні нації«, а »Нова Доба«, орґан д. Винниченка, у відповідь на це висміює д. Христюка і називає його, разом з його однодумцями »переодягнутими хуторянами«, »українським хуторянським міщанством« (»Нова Доба«, 1921, № 10). Уже

з цього одного можна бачити, як далекі обидва автори від безсторонности і як субєктивно трактують події.

І справді: коли перечитати обидві трьох-томові праці, то навіть читач зовсім чужий українським інтересам і українській »злобі дня« мусів би признати, що кожна з них не є історичним твором, а всього тільки політичним памфлєтом: надто бо виразно свідчить про це навіть самий тон обох праць. З огляду на це я не вважав би потрібним озиватись з приводу праць дд. Винниченка і Христюка, переконаний в безцільности якоїсь полєміки з їх думками, тим більше, що результат діяльности »лівої, революційної української демократії« що-до нашого краю — у всіх, так би мовити, перед очима і говорить сам за себе. Але обидві книги являються досі одинокими працями, які трактують події недавнього минулого в їх цілому, одинокими, що доступні для широкої громади; при чому одна з них, видана під фірмою »Institut Sociologique Ukrainienne«, ніби тим самим претендує на якусь науковість; дехто може справді подумати, що це якась публікація наукового характеру. На ділі книга крім претенсіозного заголовного титулу нічого спільного з наукою не має. Єдине, що в ній має певний, коли хочете, науковий інтерес, це виписки й передруки з старих часописів, текстів офіціяльних документів і т. п. Як би автор обмежився тільки зібранням до купи і оголошенням усього цього матеріялу, то справді прислужився б історичній науці і мав би цілком право видати те під фірмою »Соціольоґічного Інституту«, до речи, ще дуже мало відомого своєю науковою діяльностю серед широкого громадянства.

В своїх замітках я не збіраюсь торкатися цілого періоду 1917 до 1920 років, обговореного в працях д. Винниченка і д. Христюка, бо це вимагало б дуже багато місця й часу. Я поки що думаю зупинитись на тих розділах їх праць, де говориться про часи існування Української Держави в 1918 році, в так званому Гетьманському її періоді. Роблю це тому, що мені особисто довелося брати участь в будуванні цієї Держави. Цей період і для д. Винниченка, і для д. Христюка являється сам по собі одіозним: вони обидва ставляться непримиримо вороже до самої ідеї Гетьманщини. Не диво, що обидва трактують увесь цей період надто субєктивно, вишукуючи в ньому самі лишень темні сторони, згущуючи фарби, а часом таки допускаючись і грубих фактичних помилок. Особа Гетьмана, його Уряд, — Рада Міністрів — являються для них метою дуже різких нападів, знущань і глузування. Сама вже форма цих нападів, цей специфічний тон, вирахований на дуже примітивний літературний смак, звільняють мене від потреби полємізувати з писаннями дд. Винниченка й Христюка: що стосується кріпких слів, соковитих виразів та дуже вже яскравих художніх образів, я наперед уступаю обом їм поле; вони в цьому ділі майстри, і змагатися з ними дуже тяжко. Я хочу спробувати лише спростувати по сути фактичні помилки й неточности, помічені мною в їхніх писаннях, по скільки мова йде про справи, мені, як свідкові або учасникові відомі.

Думаю проте, що для майбутнього історика короткого періоду відновленої української державности мої замітки, як близького

учасника і свідка подій, матимуть якусь вагу, а для сучасного читача може вияснять не один з тих моментів, що досі або дуже мало зясовані, або свідомо затемнюються і перекручуються. Я маю тут на увазі не тільки названих мною авторів, д. Винниченка і д. Христюка, але взагалі більшість публіцистів з табору демократичної інтеліґенції, яка й досі витрачає значну частину свого хисту й своєї енергії на те, аби представити Гетьманщину та її діячів в як найчорнішому світлі — і перед своїми, і перед чужими, вважаючи очевидно, що спокійне, обєктивне порівнання двох однаково вже минулих періодів нашої недавньої історії — Гетьманщини й доби правління революційно-соціялістичної української демократії — вийшло б не на користь останньої!

Найбільше гніву з боку авторів обох історій Гетьманщини випало на долю кабінету міністрів Української Держави під головуванням Ф. А. Лизогуба. Це була »банда розбійників«, каже В. Винниченко, »кумпанія наймитів буржуазії, що припала всією жадною мордою до смашного пирога — влади« (ст. 38, III-го тому), це були »як на вибір, відомі реакціонери, монархісти, і украіножери«, каже д. Христюк (т. III, ст. 11). Але найбільше обвинувачення Гетьманських міністрів полягає в тому, що вони — не Українці, що це все були »руські поміщики, ґенерали і фабриканти« (В. Винниченко, »Відродження нації«, т. III, ст. 36).

Я мушу сказати, що кабінетові Ф. А. Лизогуба з самого початку його сформування робилися закиди, що він — не національний, що в ньому нема, або зовсім мало Українців. Вважали, що в такому своїому складі він не може задовольнити українське громадянство, а через те, мовляв, не може утворитися ґрунту для »примирення« цього громадянства з новим Гетьманським ладом. Тим більше здавалося мені помилкою, що деякі громадські українські діячі ухилилися від участи в Уряді; мені здавалось, що вони, вступивши до кабінету, могли коли не взяти стерно правління цілком в свої руки, то принаймні впливати на нього так, щоб не було підстави для побоювань за національний курс, за державну самостійність України і т. и. Коли десь коло 8—10-го травня Ф. А. Лизогуб викликав мене до себе в Гетьманський Будинок і предложив вступити до його кабінету, я, між иншим, заявив йому, що мій вступ матиме якесь політичне значіння тільки тоді, коли до кабінету вступить принаймні ще кілька українських діячів, відомих українському громадянству. Ф. А. Лизогуб відповів мені, що пропозиції українським громадським діячам уже було роблено, але всі відмовляються. Я справді пригадав, як сам А. В. Ніковський розповідав мені, що до нього приходив ще перший тимчасовий голова ради міністрів, М. Устимович, і пропонував йому і иншим Українцям вступити до кабінету, але він, »з обуреням« відкинув цю пропозицію. Все ж таки я порадив Ф. А. Лизогубу звернутися ще до декого, і назвав, між иншим, Ол. Гн. Лотоцького й К. А. Мацієвича. Ф. А. Лизогуб зараз же взяв у мене адресу Ол. Гн. Лотоцького (він виїхав був з Київа на Полтавщину) і двічі йому телєґрафував, а мене попрохав написати Лотоцькому від себе. Але той відмовився, так само як відмовився й К. А. Мацієвич; останнього я стрів після його розмови з Ф. А. Лизогубом, і він сказав мені, що умовою свого вступу він

поставив прийняття певних законів що-до аґрарної справи; але цих умов Ф. А. Лизогуб прийняти не схотів, тоді й К. А. Мацієвич зрікся вступити до кабінету міністрів. Я навожу ці деталі для того, щоб пригадати, що коли, на думку декого, кабінет був »не український«, то в тім була певна вина і з боку самих »Українців«.

Після ріжних періпетій я вступив до кабінету на посаду керуючого міністерством закордонних справ (а з липня був призначений уже звичайним міністром). Кого я побачив в цьому кабінеті Українців, чи не-Українців? Перше ніж одповісти на це питання я вважаю потрібним зупинитись на питанні більш загальному: кого властиво можна вважати за Українця, а кого ні? В українських ґеоґрафічних підручниках говориться про сорока-мільонну українську націю. Цим аргументом »від 40 мільонів« найбільше люблять послуговуватись деякі теперішні дипльомати, добиваючись на цій підставі визнання незалежности України великими й малими державами світа. Отже ці 40 мільонів мусять з когось складатись. Мусять в їх склад увійти всі ті, хто з діда-прадіда походить з українського роду, родився й виріс на Україні (беру самі звичайні, сказати б вульґарні прикмети національної приналежности), при статистичних переписах означав себе як »Малоросса« або (рідше) »Украинца«. І ще єсть одна важна прикмета: вживання мови; але її треба прикладати до людей хоч трохи освічених чи навіть просто грамотних — з дуже великими застереженями, як що не хочемо дуже понизити число отих мільонів.

До революції всі Українці, (говорячи це, маю весь час на увазі самих лише Українців з бувшої Росії) поділялись на дві дуже нерівні ґрупи: »свідомих« і »несвідомих«. Перших було небагато: одні казали, що всі вони, разом з їхніми адресами, зазначені в »катальозі українофілів« або, инакше кажучи, в спискові членів »Благотворительнаго Общества изданія общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ« в Петербурзі; другі казали, що число »свідомих« покривається числом передплатників »Ради«. Так або инакше це число не переходило кількох тисяч. Це одна ґрупа. Друга ґрупа: сорок мільонів мінус цих кілька тисячів. Такий поділ мав якийсь резон до революції, але тепер, після 1917 року, він мусів втратити абсолютно всяку рацію, бо инакше треба було би признати, що »Українці« — це якась секта, партія (як їх звичайно й хочуть представити вороги українства), а не нація. Великий рух 1917—1918 років був по справедливости національним відродженням, тому, що тисячі, десятки, сотні тисячів, нарешті мільони людей уперше довідались, що вони всі — члени одної Української Нації, уперше почули це ім'я, уперше його зрозуміли. Певна річ, що й перед тим, обективно, вони ні на хвилину не переставали бути Українцями, хоч і не знали свого імени. Отже після всього цього дивно, що єсть іще люде, які вважають звичайних, природжених Українців за не-Українців. Так, наприклад, В. К. Винниченко, говорячи в своїм »Відродженні нації« про кабінет міністрів Ф. А. Лизогуба, не визнає його членів за Українців; в моїй присутности проф. М. С. Грушевський публічно на зборах чеських учених і політиків у Празі, в початку літа 1919 р. заявив, що в цьому кабінеті »не було ані одного Українця« (забувши, очевидно, що тим »одним Українцем« міг бути принаймні я,

з яким проф. Грушевський знайомий як з »Українцем« з 1904 року).

Я передчуваю, що тут мені можуть зауважити: »не можна ж уважати за Українців тих, хто належить до російської кадетської або октябристської партії!« Але, в такому разі, я запитаю: як же ж бути з тими сотнями й тисячами безперечних Українців, що тепер і в війську Української Народньої Республіки служать і взагалі для України працюють, які колись до найбільш численної »народньої« партії на Україні, до »Союза русскаго народа«, належали? Адже справді це була найчисленніша, правильно орґанізована, з внесками, з відзнаками, своїми власними будинками, пресою і т. д. партія на Україні, до якої належали десятки тисячів селян, попів, дрібної інтеліґенції, міщан — виключно православних Українців. Знов же таки, як бути з тими безперечними »свідомими« Українцями, що колись до російських ес-децької, ес-еровської партії належали, а тепер належать до російської комуністичної партії, проти самостійности української виступали й виступають і в тій чи иншій формі, таким чи иншим способом »общерусское единство« обороняють?

Я думаю, що арґументом для заперечення належности до української нації приналежність до якоїсь російської політичної партії (особливо перед відбудовою Української Держави) служити не може. Тим більше не може служити таким арґументом колишня служба в російській армії або взагалі в російських державних установах. Справді, чому, наприклад, ґенерал Рогоза, Гетьманський міністр, або ґенерал Дашкевич, начальник Гетьманського штабу, уважаються за »російських« ґенералів, а приміром »українство« ґенералів Ґрекова, Юнакова, Петрова не викликає сумніву? Чому присутність на службі демократичної Української Народньої Республіки ґрафа Тишкевича або барона Василька, або князя Трубецького, не викликала ніяких сумнівів наших демократично-республіканських і національних пуристів, а от служба барона Штейнґеля Гетьманському Урядові муляла їм очі? Де критерій, щоб ставити на карб Гетьманському Урядові службу при ньому д. Лєрхе або сенатора Рейнбота, і мовчки збувати службу Українській Народній Республіці дд. Зархі або Іеронімуса? Та не буду більше ставити питанні — їх можна продовжувати без кінця і все ж не вирішити сумнівів — а вернусь до моєї безпосередньої теми.

Щоб зясувати, чи були в кабінеті Ф. А. Лизогуба Українці, чи не були, не зостається иншого способу, як перебрати всіх його членів по імени і зробити »провірку« їх національної приналежности на підставі зазначених мною вище »вульгарних« прикмет: походженя й наймення, додаючи ще (з погляду вимог »свідомости«) дещо з їх власної діяльности як перед вступом до кабінету, так і в ньому самому.

Отже починаю з голови кабінету, самого Федора Андрієвича Лизогуба, »старого царського бюрократа, реакціонера«, по атестації одного з компетентних істориків Української Революції (не буду згадувати инших атестацій того самого автора, що свідчать більше про його дотепність у висміюванні українських прізвищ, ніж про ознайом-

лення з тим, про що він пише). Чи вважати його за Українця? Походженням він — потомок стародавнього козацького роду, дуже заслуженого колись у »Війську Запорожському«, син Андрія Лизогуба, сердешного Шевченкового приятеля (див. його портрет і згадки про нього в Шевченковій біографії Конишського), брат відомого »народовольця« Дмитра Лизогуба, страченого царським правительством р. 1879 в Одесі. Сам Федор Андрієвич ніколи на царській службі не був, а служив увесь свій вік по виборах в земстві, і тільки в 1916 р. вступив був на урядову службу на Кавказі (в канцелярію Намістника Кавказу). Відомий, як голова Полтавського Губерніяльного Земства, тим, що дуже сприяв розвиткові народнього українського мистецтва; його заходами заведено було по земських школах і майстернях обовязкове уживання національних мотивів у виробах. Його заходами збудовано Полтавський Земський Дім, цю чудову памятку національного українського стилю в будівництві; його стараннями Полтавське Губерніяльне Земство взяло на себе почин у збіранні жертов на памятник Шевченкові в Київі. Коли літом 1909 року Царь Микола II приїхав у Полтаву на ювилейні свята (Полтавського бою 1709 року) і оглядаючи Земський Дім, здивувався українським в ньому написам і взагалі його стилю та внутрішнім оздобам, Ф. А. Лизогуб, на велике огірченя всіх оточуваших царя міністрів і придворних, по-над офіціяльну програму привітань, пояснив йому в довгій промові, що він, царь, перебуває зараз в національному українському будинкові, поставленому в серці України, що Українці люблять і дорожать своєю культурою, як дорогоцінною спадщиною по своїх дідах, люблять і шанують свою мову, і через те в цьому будинкові скрізь українські написи. Царь мовчки вислухав слова Федора Андрієвича, міністри накинулись на нього, коли царь вийшов, — як він зважився говорити те, що зовсім не входило в програму церемоніялу царської зустрічи, а історик української революції назвав його »старим бюрократичним льокаєм« (»Відродження нації«, т. III, ст. 55).

Одним з головних діячів кабінету, спочатку міністр закордонних справ, а потім, після мого вступу до кабінету, міністр народньої освіти, був Микола Прокопович Василенко, родом з Глухівського повіту на Чернігівщині, член »Старої Громади«, товариш голови Українського Наукового Товариства в Київі, відомий український історіограф і давній співробітник »Кіевской Старины« і львівських »Записок«.

Міністр юстиції, професор харківського університету, Михайло Павлович Чубинський, син відомого українського етнографа й діяча Павла Чубинського, співробітник »Украинской Жизни«.

Міністр шляхів, Борис Анолонович Бутенко, перед тим будівничий і управитель Подільської залізниці. Російська преса в Київі закидала йому »занадто поспішну й насильну українізацію«; »Кіевская Мысль«, характеризуючи його діяльність, писала, що він в кабінеті міністрів »являлся наиболѣе ярымъ сторонникомъ немедленной украинизации, и въ своемъ вѣдомствѣ проводилъ ее съ исключительной стремительностью« (»Кіевская Мысль«, № 193, 22 жовтня 1918 р.).

Міністр здоровля, др. В. Ю. Любинський. Про нього та сама »Кіевская Мысль« писала, що він »всегда поддерживалъ министровъ-украинизаторовъ; украинизаторская политика проводилась имъ и въ министерствѣ здравоохраненія«. І справді, коли явилась Директорія, то їй нікого було викидати з міністерства здоровля, і всі урядовці, починаючи з товариша міністра д-ра Яковенка, залишились на своїх посадах.

Міністр продовольчих справ, Юрій Ю. Соколовський, давній український громадянин у Полтаві. Його »українство« видко також не викликало сумнівів, коли він на початку Директорії їздив з дипльоматичним дорученям до Румунії та Сербії разом з К. А. Мацієвичем та В. К. Прокоповичем.

Міністр ісповідань, професор Київського університету св. Володимира й нового Українського Державного Університету, родом з Проскурівського повіту на Поділлі, Василь Васильович Зіньківський; в своїм міністерстві він переводив національний український курс (головними його помішниками були д. Мирович, що потім був тов. міністра за часів Директорії, і В. М. Чеховський). Він був поставлений в дуже тяжке становище вибором на митрополита відомого гонителя українства арх. Антонія Храповицького, і я мушу признати, що в цілій цій історії він поводився з надзвичайним тактом і льояльностю що-до настроїв і бажанн українського громадянства.

Військовий міністр, А. Ф. Рогоза, бойовий ґенерал, з великими військовими заслугами, походив з старого українського роду і прослужив цілий вік на Україні. Це була людина абсолютно аполітична, тип справжнього вояка. Він завжди підпирав усі справи національного характеру, і з окрема всі мої пропозиції та призначеня.

Державним секретарем, а потім міністром внутрішних справ був Ігорь Ол. Кістяковський, син відомого українського вченого, професора Київського університету, Олександра Кістяковського, брат також відомого українського вченого й громадського діяча, професора Українського Державного Університета в Київі, Богдана Кістяковського; сам у свій час піддержував матеріяльно »Украинскую Жизнь«, видавану в Москві С. В. Петлюрою.

З половини літа замість М. Чубинського міністром юстиції став Ів. Ф. Романов, син української письменниці Одарки Романової. Це був, так би мовити, переконаний »русофіл« і обороняв російську мову в своїм відомстві »не за страх, а за совість«. Виходив що-до цього з перекопання, що російська культура пустила на Україні таке глибоке коріння, що радикальна українізація повела б до великої ломки, обнизила б рівень судової справи й викликала б опір та неохоту серед широких кругів зросійщеної інтеліґенції на Україні.

Міністром фінансів від самого початку й до кінця був Ан. К. Ржепецький, з старої київської української шляхти, банковий і міський діяч у Київі, людина мішаної польсько- російської культури. До національних українських стремлінь ставився він байдуже, але Україну любив і працював для неї чесно. Я в початку війни мав з ним багато прикрих сутичок на ґрунті орґанізації комітетів допомоги

біженцям у Київі, де він виступав проти окремого українського допомогового товариства. Особисто для мене він був крайнє одіозною фігурою ще перед 1918 роком, і в самому кабінеті довелось мені багато з ним змагатись. Але я мушу віддати йому, як своїому супротивникові, справедливість: він був добрим і вірним слугою Української Держави.

З решти членів кабінету зостається назвати: міністра земельних справ, В. Колокольцова, земського діяча з Харьківщини, міністра торгу й промисловости С. М. Гутника, одеського біржового й банкового діяча, родом Жида; міністра праці, професора Київського політехнікума Ю. В. Ваґнера (належав до партії народніх соціялістів) і державного контрольора А. Г. Афанасьєва, відомого в Київі лектора по історії. Пізніше, по виході в липні місяці з кабінету Ю. Ю. Соколовського, міністром продовольчих справ зробився С. Н. Гербель, херсонський дідич і колишній харьківський ґубернатор, дуже добрий орґанізатор і знавець свого діла. Він був прихильником обєднання з Росією в майбутньому і з його іменем звязаний останній, »федеративний« кабінет Гетьманщини.*)

Оттак перебравши в своїй памяти всіх міністрів кабінету А. Ф. Ліизогуба, знову кажу, що трудно погодитись з твердженям, ніби в ньому »не було ні одного Українця« та що він складався виключно з »руських поміщиків, ґенералів і фабрикантів«. Инша річ, розуміється, політичні переконання кожного з міністрів, їх відношеня до національного питання, що було таким дражливим моментом при оцінці їхньої діяльности, як міністрів Української Держави. Я не ставлю собі метою якогось виправдування, апольоґії їх діяльности, тим більше, що ніхто з них того не потрібує і мене на те не уповажнив. Але я вважаю потрібним засвідчити те, що я знаю і думаю про них, пригадати важніщі моменти з діяльности кабінету й його окремих членів і цим подати з свого боку деякі причинки для майбутнього історика 1918 року на Україні. Не знаю, який буде присуд безстороннього історика, а з ним і потомних поколіннь, але гадаю, що в усякому разі, це буде в його очах ґрупа політичних діячів України, що так або инакше, добре чи погано, вірно чи помиляючись — згодом це буде видніще — але чесно, як уміли, працювали для добра Української Держави, хоч може і не так уявляли собі форму й межі української державности, як ті, що їх тепер обвинувачують в зраді або в злісному цієї Держави руйнуванні.

Малюючи картину політичного життя на Україні і характеризуючи діяльність Гетьманського Уряду, і д. Винниченко, і д. Христюк уживають дуже різких, але на жаль зовсім загальних, а часто і голословних висловів; картина, правда, виграє що-до своєї барвности,

*) Скільки пригадую собі, то й товариші міністрів, що складали т. зв. Малу Раду Міністрів, де обмірковувалися дрібніщі справи державного урядування, були також або природні Українці, або люде, що виросли на Україні, працювали в ній і були запрошені, як знавці рїжних галузів державного господарства; до першої категорії належали, між ин., В П. Мазуренко (теперішній комуніст), тов. мін. фінансів; С. В. Бородаєвський, тов. мін. торгу; тов мін. праці В. А. Косинський; д-р Яковенко, тов. мін здоровля, В. Чубинський та Лукашевич, товариші мін. шляхів; П. І. Холодний, тов. мін. освіти; Д. Кулябко Корецький, тов. мін. вн. справ, та ин.; до другої категорії належали дд. В. Ауербах, В. Брунст, А. Лінау та инші.

але фарби ці дуже дешеві; вони ще були б на місті в якихось проклямаціях або передовицях популярних соціялістично-революційних газеток, але в книгах, що претендують на назву історії української революції, вони роблять дуже вбоге враження: »гетьманщина хотіла привернути на Україні старі, цілком царські або ще й гірші порядки« (Христюк, ст. 8); Гетьманський Уряд хотів »здерти останню шкіру з народу, щоб утопити українського робітника і селянина в морі крови, щоб протоптати стежку до єдиної-неділимої царської, реакційно-поміщицької Росії« (там-же, ст. 36); українські капіталісти »на робітничих кістках будували свій добробут« (там-же, ст. 49); поміщики »намагались знищити селянство фізично і морально, вживаючи нечуваних ображуючих людську гідність середньовічних кар, ґвалтуючи жіноче населення« (там-же, ст. 59). Нема де правди діти це все висловлено дуже мальовниче, але для історика було би далеко цікавіше, як би автор підкрішив свої твердження фактами, довів, що це все було дійсно так, щоб читач і сам міг зробити той висновок, що його висловлює автор. Іще більш виразно та яскраво, з властивим йому талаком, змальовує д. Винниченко »сласну лють аґрарних паразітів«, наче сам смакує, вимальовуючи, як то поміщики »закопували людей по шию в землю й тримали так до смерти, а пані й панночки в елеґантських убраннях з прутиками в руках забавлялись тим, що лють остервеніло били таких закопаних по голові, по лиці, по очах« (Відродження нації«, т. III, ст. 48); на жаль, він не подає ніяких даних, що свідчили б, що такі варварські факти мали місце, та що це, навіть як що де й було, являлось не окремим актом якогось дикого, нелюдського ексцесу, а системою, типовим явищем. В такій же загальній формі воно не має ніякої ваги, бо невідомо, чи це дійсний факт, чи плід багатої уяви художника-автора.

Для того, щоб дати більш реальний образ того, що виявляв собою Гетьманський Уряд і вияснити, чи був він справді таким людожерним, як його малюють наші історики-демократи, треба просто пригадати, хоча б у загальних рисах, його діяльність і обставини його праці. Це я й спробую тут зробити, оговорюючись наперед, що не маючи на еміґрації під рукою документальних даних (закони, циркуляри, накази, роспорядженя, протоколи засідань і т. д.), мусітиму більше покладатись на власну память і на мої враження, — отже трактуючи минуле в характері споминів. Розуміється, для того, щоб скласти хоча б побіжну, загальну історію 1918 року, треба зібрати попереду й видати відповідний документальний матеріял. Всякі спомини, записки сучасників ґратимуть для майбутнього історика лише помішну ролю, і ділом історичної критики буде оцінити цей помішний матеріял що-до його ймовірности. Коли мої замітки дадуть хоч якінебудь причинки, хоч в чому-небудь освітлять правдиво певні моменти з історії відновленої 1918 р. Гетьманщини, та спростують її вільне й невільне фальшування, я буду вважати своє завдання виконаним.

Говорячи про діяльність кабінету міністрів Української Держави з Ф. А. Лизогубом на чолі, треба мати на увазі, що рідко коли якому урядові доводилось працювати серед таких тяжких і невдячних обставин, як цьому кабінетові. Країна тільки що пережила гро-

мадянську війну, за яку можна уважати боротьбу з большовиками з осени 1917 до весни 1918 року; ця громадянська війна припала як раз на закінченя великої світової війни (на східному фронті), і через те замість правильної ліквідації війни відбувалась стихійна демобілізація великого многомільонового фронту. Розбурхане демаґоґічними ґаслами »соціялізації« народнє море ще хвилювалося. Задумавши цю соціялізацію, провідники української демократії ґадали, що таким способом підірвано буде в корні вплив чужого земельного панства, але забували, чи не хотіли знати, що значна частина цього панства зовсім не »чужа«, а що це єсть свої ж таки українські культурні класи, лише зросійщені або зпольщені. Завданням національного відродження мало би бути притягненя цих класів на службу своєї нації, політики ж Центральної Ради робили все, щоб цих людей відштохнути та загнати їх силоміць в російський або польський табор. Одна частина селянства була роздратована й озлоблена соціялістичними експериментами і бачила в них для себе лише руїну та загибель. Друга частина, під впливом демаґоґії та під вражінням загального розстрою громадського життя, прийняла ґасла цієї соціялізації зовсім буквально й елементарно, заходившись спочатку розбивати винокурні та сахарні, а потім руйнувати й палити панські економії, рубати ліси, грабувати всяке майно й худобу. У нас на Україні така стихійна соціялізація почалася вже в жовтні 1917 року. Ґенеральний Секретаріят, занятий високою політикою і менше всього упорядкуванням внутрішніх відносин в краю, не спромігся навіть навязати реґулярних зносин з своїми ж губерніяльними комісарами (памятаю, як я, тоді губерніяльний комісар Чернігівщини, тільки з великими труднощами, і так би мовити, через особливу протекцію особистого секретаря при особі голови Ґенерального Секретаріяту міг добитись пяти-хвилинної аудієнції у п. голови, а на моїх очах комісар Волині, не маючи цієї змоги, мусів повернутись до Житомира, не добившись аудієнції; нема що й казати, що одержати відповідь на телеґрами не було чого й думати: українському урядові було не до таких дрібниць! Він і не мав ніякого впливу на місцеве життя. Бачучи сам своє безсилля, він обмежувався відозвами та закликами до населеня. А тимчасом уже відбувалася самочинна стихійна демобілізація фронту і запілля; з північного сходу насували большовики, і полумя загальної пожежи та руїни обхопило наш край з двох боків: на заході, з фронту насували збольшовичені московські дивізії (між иншим знамениті ґвардейські дивізії під проводом »корпусного командира« пані Бош) і вогнем та мечем нищили й плюндрували Поділля. Завдяки українізованому ще влітку 34-му корпусу ґенерала П. Скоропадського (пізнішого Гетьмана) вдалося задержати цю лявину, обеззброїти большовицькі частини і направити рух демобілізованих Москалів по-за Україну, через Полісся й Білорусь на їх батьківщину. Я памятаю, з якою радостю повідомляв мене по прямому дроту з Київа (я перебував у Чернігові) військовий ґенеральний секретарь Петлюра про те, що ґенерал Скоропадський заняв лінію Жмеринка—Фастів і одбив большовицький рух на Київ. Але завдяки політиці деяких проводирів Центральної Ради й Ґенерального Секретаріяту розпався й цей український корпус, що числив уже тоді коло 60.000 людей і був одинокою орґанізованою на

той час українською армією.*) Правобережна Україна залишилась безборонною.

Не краще стояли справи і на Лівобережжу, де большовики потоптом пройшли до самого Київа, знищивши кинуту на убій українським Військовим Секретаріятом горстку героїчної молоді під Крутами, і після десятиденного дикого бомбардування міліонового міста захопили Київ та вирізали в ньому коло 5000 людей. Увесь край обернувся в одне безкрає море анархії, де йшла кривава усобиця й нищеня одної частини населеня другою. Соціялісти й революціонери Центральної Ради, що посіяли своєю демагогічною політикою зерна цієї анархії, мусіли втікати, як утікали й обидва теперішні історики революції, слухаючи по дорозі, як лаяв і проклинав їх народ (див. 2-й т. Христюка, ст. 128; Винниченко, 2-й т., ст. 260). Хто залишився, забутий чи покинутий своїми товаришами, того хапали й розстрілювали большовики, як »контр-революціонера« й »буржуя«. Сам провідник Центральної Ради й ідейний керманич українських ес-ерів з їх соціялізацією, стягнув на себе найбільшу зненависть українських і московських большовиків, і його гарний шестиповерховий в українському стилі будинок, що пишався на горі над усім Київом, був спеціяльно зруйнований до тла вогнем большовицьких гармат Юрка Коцюбинського.

Коли в марті 1918 р., наслідком Берестейського договору пішли по Україні на поміч Уряду Центральної Ради, запрохані ним на допомогу, Німці й Австро-Мадяри та пройшли всю Україну від Збруча до Дону, маючи в своїм авангарді жменю українського війська, червоних та чорних »гайдамаків«, то цей похід позначився трупами не тільки московських або жидівських комуністів, що попадали під руку, але й своїх же Українців-большовиків (от як Неронович, розстріляний коло Миргорода). І в той час як одні Українці з ентузіязмом вітали Петлюру та його гайдамаків на Софійській площі й радісно прислухались до все завмираючого гуку гармат за Дніпром, то инші Українці в той же день писали, що »ці гармати б'ють не по большовиках, а по українській революції« (так писав В. Єланський в »Боротьбі«, що її вийшло два числа по повороті української влади до Київа і зараз же потому ґазету закрито).

Уряд Української Народньої Республіки дожидали в ті дні у Київі з великою нетерплячкою та з великими надіями; всі сподівались, що він повернеться обновленим і збагаченим пережитим досвідом. Тим більше було розчарування, коли всі побачили »знакомыя все лица« і почули »ті самі пісні«. Досить було поглянути на характерну фіґуру премієра, — що двічі потому чистосердешно каявся,

*) В половині падолиста я приїхав з Чернігова прохати якоїсь військової сили для збереженя величезного майна (сотні гармат, тисячі коней, десятки тисячів штук усякої военної амуніції), покинутого на призволяще Москалями, що розбрелися до-дому. Я не міг добитись нічого ні у Військовому Секретаріяті, ні в уряді. Один тільки тодішній начальник київської військової округи Шинкарь признався мені по щирости, що вони не можуть дати ні одного козака, бо самі не мають. „А як же з к рпусом Скоропадського?“ питався я. „Скоропадського кликати ми боїмось, щоб він іще чого д брого не зробився Гетьманом“, — почув я відповідь. Такі самі побоювання чув я в тих же кругах і трохи пізніще, в січні 1918 року.

один раз перед Німцями, а другий раз тепер перед большовиками, — щоб стратити надію на те, що тепер щось зміниться на краще і на розумніще. Можна собі уявити, як повинні були при близчому ознайомлені розчаруватися й Німці в таких нових »союзниках« і якої думки набратися взагалі про українську державність і політику, репрезентовану таким дівчами!

Отже, повернувшися до Київа, уряд український не приніс для краю ні жаданого спокою, ні задоволення. Елєменти руїнницькі затаїли злобу, принишкли і тільки дожидали слушного часу, щоб знову підняти голову і зверху сісти. З селянами-хліборобами Центральна Рада та її міністри навіть говорити не хотіли, нову соціялізацію виготовляючи та змагаючись між собою за те, кому більше міністерських портфелів припаде: ес-декам, чи ес-ерам. А тимчасом безладдя й хаос панували по всьому краю і не виявлялися на зверх в формі нової різанини тільки тому, що тепер на Україні стояло кілька сот тисяч німецького й австро-угорського війська.

Я пригадую ці всім відомі й памятні факти тільки для того, щоб нагадати, які настрої панували в нашому краю, як глибоко був він розворушений з глибини до верху, скільки обопільної соціяльної, національної й політичної зненависти накопичилося у взаємних відносинах ріжних кругів його населеня між собою. Для того, щоб без болючих потрясень перейти до нормального, мирного життя, треба було знайти таку лінію порядкування краєм, яка вела б як до найскоршого полагодженя загострених соціяльних відносин, дала би змогу вернутись до спокійної праці в промислі й сільському господарстві, не давала б місця для зводженя класових рахунків, не дратувала б, а втихомирювала. Твердість і суворість мусіли бути виявлені в боротьбі з проявами анархії, розбою та грабунку.

Як відомо, цим вимогам життя не зумів відповісти ес-ерівський Уряд Центральної Ради. Не зумів він дати собі ради й з новими союзниками та оборонцями, а навпаки попсував і загострив відносини. Наслідком того всього влада перейшла до инших рук і прибрала иншу форму, більше відповідну вимогам історичного моменту. Я не буду торкатись питання про те, як повстала у нас Гетьманщина, тим більше, що саме в часи перевороту мене не було на Україні і про всі його обставини я довідався вже по-повороті. Не бувши причетним до орґанізації перевороту і не знавши фактично, що він підготовлюється, я мушу проте сказати, що сподівання якоїсь зміни у Київі протягом цілого квітня місяця було загальним; про це говорилося одверто, цього дожидали й думали, що це може змінити політичне становище на краще, принаймні вивести українську політику з якогось мертвого тупика. Тепер я можу тільки дивуватись, як тодішній український уряд не тільки не робив жадних спроб зворухнутись з мертвої точки, але навіть не вживав ніяких заходів для охорони себе і репрезентованого ним ладу. Це пояснити можу тільки крайнім його маразмом та нікчемністю. Я певен, що як би помірковані українські круги зуміли б збутися гіпнозу соціялістично-революційної фразеольоґії та виявили більше національно-політичної прозорливости, то не тільки б узяли цілком владу до своїх рук по перевороті, але й самий переворот було б проведено так, що він мав би характер національної ре-

акції проти соціялістичної демагогії. Не було б напевно тоді й таких непотрібних явищ, як роззброєння українських частин, або таких ексцесів, як грубий розгон німецькою військовою владою Центральної Ради. Коли хто й виявив в квітні-травні 1918 року ганебну слабодухість і нікчемну безсилість волі, так це помірковані українські круги, так звані соціялісти-федералісти. За ними тоді було слово й діло, але вони іспиту, зробленого їм історією, не склали. Дуже сумно й прикро мені це констатувати, але я певен, що більша частина з них по щирости признається в цьому принаймні перед самими собою. Та що було — минулося, і більше не повернеться.

Фатальною справою для українських відносин весною 1918 року була би аґрарна реакція в формі повної реставрації дореволюційного ладу, а тимчасом вона почала виявлятися зараз же по приході Німців та Австро-Угорців і то в дуже різкій і дражливій формі (див. про се у Христюка, т. II, ст. 163—165). Коли ж настала Гетьманщина, то багато земельних власників, як великих, так і середніх, зрозуміли її як свого роду гасло для подібної реставрації. Гетьманський Уряд досить довго не міг справитися з ріжними самочинними »карними відділами«, що повстали ще за часів Центральної Ради і складались з ріжних пройдисвітів. Треба було йому самому впорядкуватись і опанувати становищем на місцях, щоб припинити всякі самочинні та беззаконні виступи. Завдання його утруднювалося тим, що »ліва революційна демократія українська« з самого початку Гетьманського правління докладала всіх своїх сил, щоб роздмухати соціяльну усобицю й викликати селянські розрухи. В той час як права демократія, по словам д. Христюка, все ж таки цінила »збереження української державности« й спускалася аж до »пертрактацій з гетьманськими урядовими сферами« (ст. 25, т. III), ліва частина повела роботу »в напрямі свого світогляду і своїх переконань«, себ-то почала провокувати селянські повстання, підпали й грабування маєтків, мордування поміщиків і т. д. »Працюючі не мають за часів капіталізму батьківщини: вони мають її доперва завоювати і то не шляхом утворення єдиного національного фронту, а класовою боротьбою працюючих проти гнобителів в міжнародньому масштабі« (т. III, ст. 98). Такий був світогляд лівої демократії, як атестує його д. Христюк. В дусі цього світогляду й почала вона »працювати«. Майбутній історик українського »відродження« не буде дуже дивуватись характерові цього світогляду, коли довідається з книги д. Христюка, що такий світогляд виробився на зїздах, де »російсько-єврейська фракція була чисельно більшою як українська«, і де »в цій фракції були представлені російські большовики« (т. III, ст. 16).

Фактично утворювалося таке становище в краї: розбишацтва »карних відділів«, їхні здирства при стяганні »контрибуцій« озлоблювали селян і вносили ще більшу ріжнацію між середніх та дрібних хліборобів. Участь німецьких, а особливо австро-угорських військ в »карних експедиціях« дратувала селян іще дужче. Повстання і напади на відділи німецького та австро-угорського війська потягали за собою кривавi репресії, і так творилося свого роду зачароване коло: повстан-

ські банди нападали на Німців, ці карали за такі напади, знов нові банди виступали, щоб помститись, і так тяглося без краю. Українські соціялісти-революціонери і большовики вели енергійну пропаганду повстанської боротьби і самі в ній брали участь. В краю не можна було досягти справжнього внутрішнього спокою. Тепер же колишні вдохновителі цього українського самопожирання і принесеня української державности в жертву партійним і демагогічним інтересам, обвиновачують в орґанізації »карних відділів« і в їхніх ексцесах — Гетьманський Уряд, хоч самі признають, що заворушеня почались іще за Центральної Ради, та що вже в травні місяці, себ-то коли Гетьманський Уряд ледве ще встиг стати твердою ногою, »вся Україна горіла в огні повстанньо: горіли поміщицкі маєтки, підпалені селянством, горіли селянські села (?) підпалені німецькою артилерією« (Христюк, т. III, ст. 50—51).

До труднощів, які мав перед собою Уряд і сам Гетьман, треба додати ворогування не тільки з боку лівої української демократії, що не визнавала батьківщини й єдиного українського фронту, але і з боку лівої демократії російської, яка дивилась на Україну тільки як на базу, з якої можна було би відбудувати єдину-неділиму Росію, поваливши засобами України большовиків. Уже з кінця 1917 р. вся Україна, а особливо Київ, зробились притулком для втікачів з совітської Росії. Сюди повертались насамперед українські громадяне, а громадянином України міг бути всякий, хто там уродився, був звязаний матеріяльними чи родинними інтересами: треба було зареєструватись в українського консула й добути паспорт, а тоді сяк чи так можна було пробіратись на Україну. По друге тікало до нас багато Росіян, рятуючись від большовицького раю. Поруч звичайних обивателів, »буржуїв«, що линули на Україну, так як і тепер утікають з Росії до Польщи, Фінляндії та инших сусідніх держав, наїхало багато російської інтеліґенції всяких мастей, од октябристів і кадетів до есерів та ес-деків. Вони являлись сюди з своїми політичними плянами, комбінаціями й махінаціями. Вони не тільки скріплювали собою сили російського елєменту на Україні, але одверто виступали проти української державности. Ці люде зовсім не почували ніякої вдячности за те, що Україна давала їм притулок, вони скреготали зубами проти нашої Держави, готові були руйнувати її, аби тільки використати її сили й засоби для відбудови своєї »єдиної-неділимої«. І це не тільки праві ґрупи, на які звичайно звалюють усі обвинуваченя в коромолах проти української держави, але й ліві російські елєменти. Ось, приміром, В. Станкевич, колишній комісар при головній команді російської армії за часів Керенського, сам оповідає, як він, разом з членами »лівих орґанізацій«, робив змову проти Гетьмана ; метою цієї змови було, скинувши і вбивши Гетьмана, »передати владу кругам, що купчилися коло Союза Відродженя Росії, який мусів координувати свою діяльність з Уфімською Директорією«. Між иншими методами роботи цих російських патріотів в їх руйнуванні Української Держави, було орґанізуванння спеціяльного відділу саботажників, що мали всіми способами розвалювати рух на залізницях. Змовники були такі певні в успіху, що вже склали наперед кабінет міністрів з Одинцем на чолі, тим самим Одинцем, що за часів Центральної Ради фіґу-

рував як міністр по великоросійським справам, а тепер грає якусь ролю в комбінаціях відомого Савінкова у Варшаві. До змови було притягнуто багато військових, навіть таких, що належали до вищого командування української армії.*)

Так зрада звила собі кубло в кругах, що мусіли служити підпорою й обороною Української Держави. Я памятаю, як мені в Гетьманському Будинкові дуже часто оповідали, що ось, мовляв, викрито нову змову проти Гетьмана й цілого Уряду. Одного разу показували навіть цілий реєстр осіб, які мали впасти жертвами цієї змови в разі її успіху; там стояло моє прізвище, Б. А. Бутенка, С. П. Шелухина й ще кількох десятків Українців, що займали ріжні становища на урядовій службі. Цю змову вперто звязували з іменем ґенерала С., який займав один час високу посаду в найближчому оточені Гетьмана. Не знаю, на скільки цьому була правда, але одного дня ґенерал С. був раптово звільнений і усунутий зі служби. Я не надавав тоді особливої ваги цим оповіданням, які виходили від невеликої ґрупи старшин-Українців, близьких до особи Гетьмана і, признаюсь, дещо відносив на карб їхньої фантазії, але тепер, після оповідання Станкевича бачу, що вони мали рацію. Та проте атмосфера якоїсь непевности й постійної напружености завжди почувалася на верхах Гетьманського Уряду, а такі події, як замордування фельдмаршала Айхгорна або катастрофа порохових складів на Звіринці раз-у-раз нагадували, як сильно київська атмосфера була насичена горючою матерією.

Тому то я дуже піддержував думку про сформування бриґади Січових Стрільців, приходив до Гетьмана в цій справі разом з дд. Коновальцем та Мельником і упевняв Гетьмана, що Січові Стрільці будуть частиною, на яку можна буде завжди цілком покластися і яка, в разі потреби, готова буде за нього, Гетьмана, голови свої положити. Я певен і сьогодні, що так би й було, як би обставини склались инакше...

Всі згадані тут мною тяжкі, просто таки траґічні обставини роботи Українського Уряду, стали мені ясні вже в перші дні мого вступу до кабінету міністрів. Тільки що почав я брати участь в засіданнях кабінету, спочатку лиш прислухаючись та придивляючись до того, що там робилося, як до мене стали надходити вісти про безчинства та розбишацтва, які чинили ріжні »карні відділи«. До мене почали являтись знайомі мені особисто люде, яким я не мав жадних підстав не вірити, й оповідали про діяльність їйх відділів. Зібравши кілька таких фактів, я звернувся до Ф. А. Лизогуба. Він був страшенно обурений цим, що я йому розповів, і заявив мені, що він як міністр внутрішніх справ сам бореться проти цих відділів, що вони повстали цілком самочинно, користуючись з того, що на провінції взагалі не було ніякої орґанізованої державної сили; він казав мені, що Уряд, в міру того, як орґанізовує адміністраційний апарат на місцях, зараз же припиняє всякі самочинні виступи. Він обіцяв розглянути ті випадки, про які я його повідомив і просив мене наперед подавати йому

*) Див. „Воспоминанія" В. Б. Станкевича, Берлін, 1920, ст. 324—325. Там же про те, як В. Мякотин писав записку для держав Entente-и про потребу зробити з України російську базу для протибольшовицької боротьби.

всі відомости, які доходитимуть до мене про ріжні надужиття. З того часу, на кожному своїому черговому докладі Голові Ради Міністрів, я мав записаними в своїй нотатці окрім пунктів з закордонної політики ще по кілька пунктів з »политики внутрішньої«, себ-то ріжні скарги з місць про арешти, труси, заборони і т. п. З такими самими пунктами являвся я на доклади й до Гетьмана. Всі скарги й жалі на надужиття місцевої адміністрації, що надходили до мене, малювали одну й ту саму картину, як під претекстом боротьби з »большовизмом« адміністрація дуже часто вела боротьбу з свідомими українськими елєментами далекими від усякого большовизму; виглядало так, ніби справді нищено український національний рух під прапором і во імя української державности. Це був якийсь абсурд! Розуміється, і Гетьман, і Голова Ради Міністрів уважно ставились до представлюваних мною фактів і здавали собі справу в тому, як такі факти шкідливо відбивались на настроях громадянства. Памятаю, як був обурений Гетьман, коли довідався про арешт В. К. Винниченка 28 червня 1918 р. в Каневі і як зараз вислав свого начальника штабу з наказом негайно його увільнити. Але бувало так, що ні Гетьман, ні Голова Ради Міністрів не могли дати собі ради з самовільним поступованям адміністрації на місцях. Діло в тому, що провінціяльна адміністрація часто-густо складалася з елєментів, які в Українцях-соціялістах бачили таких же самих ворогів Держави, як і в московських большовиках. Ці люде мало рахувались з тим, що масовий національний рух український з початку революції прибрав собі форми й гасла соціяльно-революційні. То инша річ, що часто-густо цей соціялізм і революційність були лиш бутафорією, фразою, модою, і що багато людей, зовсім мирних і архі-буржуазних іменували себе »соціялістами-революціонерами« або »соціяль-демократами« і т. д. Цього попросту вимагав «добрий тон« і приклад начальства, починаючи з самого Петербурга. Так само не мала в собі нічого »страшного« й засвоєна з весни 1917 р. гучна фразеольогія, яка з часом губила свій зміст і вивітрювалась. Знов же з другого боку дуже часто в нових революційних установах, ріжних »исполкомах« та »совдепах« повиринали й верховодили ріжні пройдисвіти та демагоги, що дуже допекли обивателю, а особливо землевласнику — хліборобу. Отже тепер, коли місцева адміністрація, в особі губерніяльних та повітових старост і начальників державної варти опинилися в руках елєментів, що зазнали лиха за попереднього режиму, то спокуса віддячитись за свої недавні кривди та образи була дуже велика і ґрунт для зведеня порахунків на полі соціяльних відносин був готовий. Вибір адміністрації при таких обставинах треба було робити особливо обережно, іменуючи на посади людей тактовних, щоб не тільки не дратували нікого серед населеня, але навпаки, всіми силами й способами його заспокоювали. На жаль призначувані в посліху по перевороті агенти місцевої влади дуже часто не відповідали цим вимогам. Помилкою, на мою думку, було звільненя відразу, одним розчерком пера, так як це робила потім Директорія, всієї адміністрації від попереднього режиму. Уже був перед очима приклад, як російське »Временное Правительство« зруйнувало таким способом весь адміністраційний апарат на місцях, якого не могло потім нічим путнім замінити. Якою карикатурою на

адміністрацію являлись виборні повітові власти, це добре тямив кожний, хто мав з ними діло. Я, наприклад, скажу, по своїому досвіду, як губерніяльний комісар Чернігівщини попереду від »Временнаго Правительства«, а потім від Генерального Секретаріяту, що не знаю, якого Гоголя або Щедрина треба було би, щоб змалювати повітову адміністрацію, яку я застав там в осени 1917 р. Але треба було знати, що за рік часу і з нових людей виробилися подекуди діячі, які вповні відповідали своїому призначеню, які вже здобули досвід, навчились орієнтуватись в обставинах бурхливого часу. Може таких людей була й меншість, але як раз цю меншість треба було зберегти, тим більше що серед неї чимало було давніх українських діячів, відданих українській державности. Масове звільненя цих людей було помилкою Гетьманського Уряду. Ще більшою помилкою було призначеня на відповідальні посади людей, що в минулому виступали як активні вороги й переслідники українського національного руху.

Мені прийшлося дуже багато говорити на ці теми як з Головою Ради Міністрів, так і з самим Гетьманом. Обоє цілком розуміли мене й погожувалися зі мною; не раз вони згожувалися на те, щоб усунути людей, які на посадах відповідальних представників Української Держави служили, так би мовити, живими символами негації всякої тіні української державности. Але кожного разу мені було ставлено питання: а кого ж зі »справжніх Українців« я можу рекомендувати на посаду губерніяльних старост. От тут і був для мене перепят. Скільки я не умовляв людей, ніхто не згожувався йти на адміністративні посади; наприклад, на таку важну посаду, як губерніяльний староста Київщини, не згодився ні один з чотирьох кандидатів, з якими я вів розмову: один не хотів взагалі служити по адміністрації, хоч усе одно займав адміністраційну посаду в иншому міністерстві, другий не хотів іти на »неспокійну« посаду, хоч таку ж саму посаду мав за Центральної Ради; третій не хотів взагалі служити »Гетьманському Урядові«, четвертому не дозволяла партія. Так само не вдалось умовити нікого йти на губерніяльне староство й по других областях.*) Скільки я не доводив, на скільки важно фактично брати в свої руки державний апарат не тільки в центрі, але й на місцях, що маючи в руках цей апарат, можна не тільки добре його орґанізувати в бажаному для себе дусі, але й впливати потім на центральну владу, всі мої резони були ніщо перед страхом »заплямити« своє добре ім'я, порушити партійну дисципліну. Розуміється, партійні лідери й провідники, які вели політичну гру в широкому масштабі, сподіваючись, що їх таки знову покликано буде до влади, і цілячи не на якесь там староство чи радництво в міністерстві, а на міністерські портфелі, здержували своїх однопартійників од співпраці з Гетьманським Урядом, роблячи з цього свого роду засіб пресії на Уряд в справі зміни кабінету. Таке відношеня до справи будування Української Держави було цілком в дусі людей, що дивляться на

*) Один тільки О. Ф. Скоропис-Йолтуховський востався служити на Холмщині й Підляшшу, де встиг при дуже тяжких обставинах зробити багато добра для цього краю для української справи взагалі. Там же, на його посту, забрали його по упадку Української Держави Поляки і завдали в тяжку неволю.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

владу як на »смашний пиріг« (В. Винниченко, т. III, ст. 38) або взагалі як на »хліб« (П. Христюк, т. III, ст. 62).

Другий закид, який звичайно робився і досі робиться кабінетові Ф. А. Лизогуба в кругах української демократичної інтеліґенції, так це його »русофільство«, його »російська орієнтація«. Що всі міністри з цього кабінету були прихильниками Росії, це чиста правда; вони були прихильниками, звісно, не царської Росії з її централізаційно-бюрократичним режимом, а Росії обновленої, конституційної, децентралізованої; і це не диво, бо майже всі вони, за виїмком двох-трьох, що раніше в політиці участи не брали зовсім, були люде, що самі в тій чи иншій формі брали участь в боротьбі проти старого ладу, а Микола Василенко, наприклад, не далі як в 1907 році висидів цілий рік в тюрмі по суду, як редактор радикальних і українофільських »Киевскихъ Откликовъ«. Отже вони були настроєні за добре порозуміння з майбутньою відновленою Росією, за тісний союз з нею, навіть за державну спілку. Чи була це »зрада« Української Держави? Я думаю, що ні. Працюючи з цими людьми день-у-день шість місяців, я бачив, що вони щиро й сумлінно служать Українській Державі, так як дай Боже, щоб до віку служили їй найзавзятіщі наші самостійники із республіканців і демократів.

Але їхня »російська орієнтація« в зовнішній політиці, себ-то думка, що Україна мусить, наче з якого обовязку чи з глибокої внутрішньої потреби, за всяку ціну допомагати Росії скинути з себе большовицьке панування й завести демократичний лад, — здавалася мені тоді й тепер здається зовсім не обґрунтованою реальними інтересами самої України ; молода Українська Держава мусіла попереду сама сконсолідуватися, укріпитися, а тоді б може прийшов час думати про допомогу комусь иншому; та й сама »поміч« Росії — питання дуже сумнівне й спірне з ріжних поглядів: большовизм у Росії — зявище, що виросло орґанічно з природи російського духа і має певне коріння в історії й укладі російських соціяльно-економічних відносин; він відповідає й глибоким імперіялістичним, державницьким стремлінням російського народу. Недурно бо один з видатних большовицьких діячів Московщини, Д. Мануїльський, заявив репортерам київських ґазет на питання, в якій формі могла би відновитись давня російська держава: »я вважаю«, сказав він, »що взагалі Росія може відродитись або як єдина монархія, або як єдина федеративна республіка совітів. Жадної середньої форми я собі не уявляю«.*) Та й як би там не було, большовизм у Росії був для нас питанням її внутрішнього життя, до якого втручатись ми мали таке саме право, як і большовики втручались до наших внутрішніх справ. Пізніщий досвід показав, крім того, що всяка зовнішня інтервенція той большовизм тільки скріпляла, бо викликала національну російську реакцію. Ми вели з радянською Росією мирові переговори, і завданням нашим було як найшвидче і як найвигідніше для себе з цією Росією помиритись, щоб віддатись внутрішньому будуванню нашої молодої Держави.

Безумовно хибною й шкідливою здавалася мені також і »внутрішня« російська орієнтація декого з міністрів, їх постійне оглядання

*) Київський „Русскій Голосъ", 1918, ч 116, 23 жовтня.

на російсько-жидівську демократію й буржуазію в краю, якій вони надавали більшої ваги, ніж вона того в дійсности заслуговувала. Коли ж ріжні російські круги, одігрівшись на Україні, почали показувати свої зуби та снувати коромоли проти нашої молодої Держави, а міністри-кадети їм ще й потурали, як наприклад було в історії з Мілюковим, коли моя пропозиція вислати його з Київа викликала цілу бурю з боку кадетів, то для мене принаймні стало ясно, що нема иншого виходу, як тільки добиватись реорґанізації цілого кабінету й заміни »русофілів« представниками української демократії з її більш поміркованих і державно настроєних елєментів. Так, видко, думав і Гетьман, бо вже в липні говорив зі мною про потребу »українізації« кабінету й нових заходів, щоб притягти до участи в ньому національні українські круги.

Я мушу одначе зауважити, що »російська орієнтація« частини міністрів перші місяці не виявлялась в сфері практичної політики, та й взагалі не треба її уявляти собі стремлінням якось обмежити самостійність та суверенність Української Держави і силоміць спаяти з Росією, привести в залежність від неї. Це була певність в конечности й природности тісної спілки з Росією в ім'я самих же українських інтересів, тільки, певна річ, не з Росією большовицькою, а майбутньою, обновленою, правовою Росією. Поки такої Росії в дійсности не існувало, доти й »русофільство« мало ідеальний, платонічний характер. Коли ж під вражінням невдач Німців на західному фронті знов почали виявлятись перспективи реставрації Росії побідними державами Entente-и,тоді й російська орієнтація кадетської ґрупи міністрів, що відбивали собою загальні настрої зросійщеної інтеліґенції в краю, почала прибірати більш реальний характер і виявилась в їх політиці.

Що до цього дуже цікаво пригадати, як дивились на своє становище і на свої завдання в кабінеті міністрів М. Василенко і А. Ржепецький в початку своєї роботи, скоро по Гетьманському перевороті. Я маю на увазі їх промови, сказані на зїзді кадетської партії в Київі 8—11 травня. Ці промови говорені були перед кадетами, отже перед »своєю« партійною авдиторією, а не перед »чужою«, і тому можна думати, що промовці говорили, рахуючись саме з її поглядами, принціпами й настроями, а не з тими, що їх трималася демократична українська інтеліґенція того часу. Тим цікавіше пригадати їх, і я думаю, що наші читачі не будуть ремствувати, коли я наведу ці промови в найбільш характерних уступах.*)

М. П. Василенко сказав: »я прийняв обовязки міністра, уважаючи це своїм обовязком. Я не думаю виправдуватися. Я не зійду з позиції ,котра потрібна для добра Батьківщини, не дивлячись ні на які напади. Треба поставити межі революції яко руїні. Ідея нації на Україні поглибила ідею Держави. Національна ідея була сильнійша й Українська Республіка будувалася на національ'ім принціпі. Українська культура повинна вступити в боротьбу з російською культурою. Ся боротьба буде допомагати розвиткові української культури.

*) Цитую за „Вістником політики, літератури й життя", що виходив у Відні (1918 р., ч. 21, ст. 319—320).

Україна може й повинна творитися яко самостійна держава. Я не бачу в сім нічого небезпечного й неприродного для культури. Мені казали: як можна працювати, опираючися на чужоземну силу? Але ми вже маємо в історії такі приклади: Болгарія утворилася під охороною російських штиків... На питання, котре може викликати багато балачок — про наші відносини до центральних держав, — я скажу вам, панове, що я завжди мав переконання, що наші економічні інтереси нас звязують з Німеччиною. Всім ясно, що інтереси держави повинні будуватися на реальній політиці, а не на сантиментальних міркуваннях...«

А. К. Ржепецький в своїй позачерговій промові заявив: »Я не хочу каятися в утворенню гетьманства і в зближенню з новими союзниками, бо я був переконаний, що иншого виходу для 40-міліонового народу не було. Тут потрібна була сміливість, сміливість в свідомости й в переконанні. Фінансове становище нашого краю ви знаєте. Всюди руїна, а фінанси держави залежать від стану промислу, торговлі й сільського господарства... Я увійшов в міністерство тому, що обміркувавши питання про добробут країни, прийшов до переконання, що можемо істнувати тільки відокремившися від Росії. Кажуть, що коли потопають дві близькі особи, не можна відокремлюватися одному від другого, а погибати разом, але сього сказати про 40-міліоновий народ не можна... Росія випустила на 40 міліярдів паперових грошей, коли їх виплатить, вона мусить загинути. Ми випустили на 150 міліонів. Можемо випустити ще на 1—2 міліярди. Але коли ми не утворимо своєї грошевої системи, море російських грошей залле нас. Тому ми повинні цілком змінити весь апарат грошевої системи, утворивши власну грошеву систему і власне забезпечення сих грошей... Треба звернути особливу увагу на межі України. Сі межі повинні дати те, що необхідне для її економічного розвитку... Нам необхідне приєднання Криму, який нам дасть вино, садовину, купелеві місця, гавані й доки. Не можна навіть уявити собі, як наша держава може істнувати без Криму...«

Я не маю ніяких підстав думати, що все, що було сказано в цих промовах, говорилось нещиро. Своєю діяльністю в Уряді Української Держави д. Ржепецький довів, що в ньому Держава мала чесного, сумлінного міністра фінансів, який порівнюючи за короткий час зумів поставити фінанси України так, що можна було спокійно дивитись в будучність; він обстоював її економічні інтереси твердо й непохитно, чи то в умовах з Німцями, чи в розкладі внутрішніх або зовнішніх видатків. Але гіпноз »рятування близької потопаючої особи« тяжив і на ньому, так як і на инших українських міністрах-кадетах, і фатально помстився як над ними самими, так і над долею Української Держави, а також над самою ідеєю обновленої, вільної Росії, яку вони перед тим ціле своє життя обстоювали.

Фактично в кабінеті Ф. А. Лизогуба склались дві ґрупи: одна, що складалася з міністрів-кадетів з їх тільки що окресленою мною »російською« орієнтацією, і друга менша, яку я дозволив би собі назвати »самостійницькою« або »національною«, як би обидва терміни

відповідали дійсности того, що я хочу означити. Ця менша ґрупа робила спроби орґанізуватись і сконсолідуватись. Коли міністром внутрішніх справ призначено було Ігоря Ол. Кістяковського (здається, в середині червня місяця), то ця ґрупа міністрів зійшлася на нараду і умовилася держатися спільного курсу і взаємно себе піддержувати; курс мав бути строго національний український, ворожий кадетським тенденціям опертись в державній роботі на російську демократію та їх зітханням до єдиної Росії. До ґрупи пристали крім Кістяковського, Б. Бутенко, В. Любинський, ґенерал Рогоза і я. Ґрупа працювала солідарно якийсь місяць, поки внутрішня політика Кістяковського не відштовхнула від нього мене, а потім і инших. Але в справах чисто-національного характеру, наприклад, в справі мови, українських культурно-національних інституцій, просвіти, ми до кінця йшли всі разом.

Я вважаю до речі сказати тут кілька слів про розвиток українського культурно-національного життя за часів Ґетьманської Влади. Хоч і як теперішні демократичні історики намагаються змаловажити й зменшити те, що було зроблено за Ґетьмана для української культури (д-ій Винниченко, не можучи очевидно заперечити самих фактів, каже, ніби українська національна робота велась Ґетьманським Урядом по наказу з Берліну, — див. його »Відродження Нації«, III, ст. 62—67; прихильники теорії українського руху, яко »німецької інтриги« несподівано в особі д. Винниченка зустрічають собі союзника!), але факт зостається фактом, що зроблено було дуже багато. Державний апарат в цілому було українізовано; все діловодство в державних установах, починаючи від Ради Міністрів, велося на українській мові; всі закони, накази, розпорядженя, офіціяльні орґани міністерств друкувалися українською мовою. І як що часом мова якогось офіціяльного паперу різала вухо людини, вихованої на Коцюбинському й на Лесі Українці, то не треба забувати, що за один рік не можна удосконалити мову так, щоб вона була бездоганною в канцелярському діловодстві і досягла того рівеня, який уже придбала собі в літературі й деяких галузях науки; ще важче за такий короткий час навчитися як слід уживання цієї мови службовому персоналу 40-міліонової Держави. Але говорити, що все, що досягнуто на полі розвитку національної культури, себ-то мови, письменства, мистецтва, просвіти, в тому числі заснування Академії Наук, двох державних університетів, сотні середніх шкіл, державного театру, національного архіву, національної бібліотеки, говорити, що все це »мало в суті цілком декоративний характер« та що спеціяльно заходи на полі освіти »мали на оці не дійсну освіту народніх мас, а лише декорацію освіти« (Христюк, III, ст. 75), це значить свідомо дурити себе і других. Доволі поглянути на число періодичних виданнь, книжок, брошур, надрукованих за часів Ґетьманщини, на число заснованих »Просвіт« і всяких инших культурно-національних орґанізацій українських, щоб признати, що назвати цю добу »добою національної контр-революції«, як каже д. Винниченко, можна тільки в партійному засліпленю. Що на ґрунті боротьби двох культур, двох мов — української й російської — траплялися сутички й непорозуміння, це річ цілком природна: трудно було й сподіватися, щоб українська мова відразу здобула відповіда-

юче її значінню державної мови місце там, де що-найменьше $^{99}/_{100}$ освічених людей говорило по російськи, де не пройшло ще й року від заведеня навчання цієї мови по школах; зробити це одними декретами й наказами було тяжко, особливо при впертій українській вдачі*); йти пляхом »перемальовування вивісок«, як це зробила Директорія, значило дискредитувати й осмішувати саму ідею »українізації«. Цю українізацію (в школі і взагалі в культурному житті) ґрунтовно перевести тільки й можна було — постепенно, підготовивши кадри вчителів, виробивши термінольогію, видавши підручники і т. д. До всього цього були зроблені потрібні заходи і за якийсь недовгий час це все дало би свої наслідки, не вважаючи на те, як висловився про українську мову той або инший урядовець. І коли в жовтні місяці 1918 р. вищі чини Державної Канцелярії (в тому числі директор Департаменту Законодавчих справ Володковський, бувший юрисконсульт галицьких ґенерал-губернаторів Бобринського й Трепова, і секретарь Ради Міністрів Дітятін) подали так гарно зложену записку про здатність української мови для державного діловодства, то це свідчить не про занепад самої справи вживання української мови як державної, — як це хоче представити д. Христюк (III, ст. 72), а про великий поступ на цьому полі. І навіть такий факт, як постанова Сенату, щоб протоколи засіданнь Сенату складались на двох мовах: українській і московській, ледве чи дає підставу твердити, ніби тим самим »українську мову і культуру було загнано на задвірки державного і суспільного життя на Україні« (Христюк, III, ст. 77). Взагалі міряти українську державність міркою мови, переносити таку важну і складну справу на ґрунт язикових відносин при сучасному стані розвитку й поширеню знання української мови, річ дуже невдячна. Тут на кожному кроці можна впасти в суперечність з самим собою, так само як і в справі т. зв. »фаховців«. Відомо, що цих фаховців розмірно не менше служило й служить при Уряді Української Народньої Республіки, як за Гетьмана (я вже не кажу, скільки »фаховців« служить тепер на Україні радянський!), але тільки на карб Гетьманському Урядові ставлять службу »фаховців«.

З властивою йому рішучостю вислову д. Христюк каже, що першою справою Гетьманського Уряду було »задушеня по всій Україні всієї демократичної преси«. Що це його твердженя принаймні дуже неточне, про те свідчать його ж цитати з тієї самої демократичної преси і то доволі численні і з ріжних часописів. Виходить, преса не була »задушена«. Що ж стосується існування цензури і ріжних репресій проти преси, то це все зясовується тим самим, про що тепер одверто оповідає д. Христюк: енергійною боротьбою »лівої демократії« проти Української Держави. Уряд цієї Держави, як і кожний уряд, мусів боронитися. І нарікання на урядові репресії дивно чути з боку людей, що тепер ідеалізують »радянські порядки«, де, як відомо, державна система обороняється не цензурою, а способами далеко більш радикальними. Може нікому иншому не доводилося так багато і

*) Я думаю, багато кому відомий факт, що в деяких українських родинах діти „свідомих“ батьків уперто говорили з ними-же по російськи, яко протест проти примусу з боку батьків — уживати української мови! Хоч це й дивовижа, але факт!

вперто змагатися з практикою міністерства внутрішніх справ під керуванням І. Кістяковського, як авторові цих рядків. Я мушу зазначити також, що цілий ряд міністрів в самому кабінеті виступав раз-у-раз з гострою критикою системи Кістяковського, його безоглядних і часто безпідставних трусів та арештів. Але я вважаю, що ніякого морального права не мають ставити подібні докори люде, що осуджують такі способи боротьби не принціпіяльно, не в пристосуванні до кого б то не було, а тільки відносно певної кляси або певної партії. Це есть »готентотська« мораль: добре, коли я вкраду, а зле, коли в мене крадуть. Коли ж винуватити І. Кістяковського за українську кров, пролиту підчас втихомирювання розрухів, то треба в рівній мірі осудити й тих, хто на ці розрухи підбурював, хто їх сіяв своєю демагогією і отруйною пропагандою соціяльної зненависти й ворогування.*)

Про зовнішню політику кабінету Ф. А. Лизогуба я вже говорив у своїх споминах у кн. II—IV »Хліборобської України« і не маю що тут більше додати, хіба сказати ще кілька слів про тодішні українсько-німецькі відносини. Що присутність кількасоттисячного німецького війська на нашій території обумовлювала собою великий вплив Німців на нашу зовнішню і внутрішню політику, це ясно і зрозуміло само собою, і та іронія й злісне кепкування, з якими увесь час і д. Винниченко і д. Христюк про той вплив говорять, кладучи його на карб спеціяльно Гетьманського Уряду, може бути обернута проти них самих: бачили, мовляв, очі, що купували, — кликали Німців, то наперед мусіли знати, що вони прийдуть не для того, щоб дати панам Винниченкам і Христюкам змогу вільно робити свої соціяльно-політичні експерименти і в цих експериментах проходити науку суспільного життя на кошт українського народу. Дивитись на справу німецької допомоги так, як дивляться дд. Винниченко й Христюк, можна тільки з партійного погляду; з погляду ж державно-національних інтересів збройна поміч могучої ще тоді Німеччини була виїмково щасливою нагодою збудувати й укріпити Українську Державу, і цю нагоду, що ледве чи коли в такій формі більше повториться, треба було використати. Присутність Німців на Україні був факт, перед яким поставила Україну Центральна Рада, але не зуміла його використати. Завданням людей, що прийшли на зміну діячам Центральної Ради, було використати німецьку силу для скріпленя нашої Держави і потому яко мога швидче і спокійніще з-під опіки тої сили визволитись, втягнувши Україну в орбіту всесвітньої політики. Коли ж історики української революції і досі цього не зрозуміли, тим гірше для них самих.

Наївно, розуміється, думати, що Німці, які тоді вели не на життя, а на смерть героїчну боротьбу з цілим світом, прийшли до нас за-для

*) Обвиноваучуючи Гетьманський Уряд в репресіях проти робітничого руху, д. Христюк, одначе сам признає що цей Уряд підтримував „національні українські професійні робітничі організації“ і толерував соціяль-демократів меньшевиків (III, ст. 45), але бачучи, мабуть, що сам собі протирічить таким способом, поясняє таку політику Уряду його „лицемірством“.

прекрасних очей Грушевського й Голубовича. Вони робили й поводились так, як наказував їм власний їх інтерес. Інтереси німецького й українського народу на той час збіглися до-купи, і цю спільність інтересів кожна сторона повинна була використати для себе. Німці робили помилки — і не одну. З українського боку може роблено їх ще більше. В цьому був весь трагізм становища, трагізм не для дд. Винниченка та Христюка, з яких перший вже знайшов собі опору і потіху в московських большовиках, а другий до того ж самого хилиться, — трагізм був і є для великої справи української державности. І коли виявляти з приводу цього всього якісь емоціяльні почуття, то треба не сміятись, а плакати . . .

До одної з помилок німецької політики, помилок, що в останньому результаті, думаю, відбились некорисно на становищу самих Німців, я зараховую їх позицію в справі формування української армії. Ця справа, само собою зрозуміло, була особливо цікава й близька Гетьманові, яко військовій людині. Він ладен був узятися до цієї справи з самого початку свого правління, але, скільки мені відомо, на перешкоді тому стали Німці, які вважали, що формувати самостійну українську армію, »несвоєчасно« і що Українську Державу поки-що охоронить союзне військо. Отже крім дивізії ґенерала Натієва, що стояла на Харківщині, крім дивізії »Сірожупанників« ґенерала Сокири-Яхонтова, що прийшла на Україну в половині серпня, та крім корпусу кордонної охорони, наша Держава не мала власної оружної сили. В кінці літа Гетьман добув згоду союзників на формування бригади Січових Стрільців і ґвардейської »Сердюцької Дивізії«. Тільки коли військова фортуна на західньому фронті почала Німцям зраджувати, вони перестали противитись формуванню української армії. Тоді то був прийнятий в Раді Міністрів плян орґанізації української армії, вироблений начальником нашого ґенерального штабу полковником Сливинським. По цьому пляну армія мала складатись по територіяльному принципу з восьми корпусів усіх родів зброї; час служби в піхоті мав бути двохлітній, в артилєрії й кінноті трьохлітній. Перша бранка рекрутів мала відбутися по пляну в падолисті 1918 р. і дати 80.000 людей, друга в березні 1919 р. й дати 140.000, що разом з 60.000 людей, що вже були в існуючих частинах, дало би на весну 1919 р. континґент в 280.000 людей. Був прийнятий Радою Міністрів обрахунок видатків на цю армію і приступлено до формування старшинських кадрів, до заготовленя континґенту коней, запасів харчу й фуражу, до опорядженя казарм.

Що до флоту, то справа й тут залежала від політики Німеччини, що все хиталася сюди й туди, і знов же таки аж в осени, в жовтні можна було вважати, що питання про передачу нам усього чорноморського флоту й берегових укріплень остаточно вирішена в нашу користь. Багато вплинули на таке вирішеня особисті заходи Гетьмана перед імператором Вільґельмом II. Тимчасом у нас уже було зорґанізовано цілком морське міністерство, наладжена берегова охорона, портова служба, почалися роботи, щоб витягти з моря затоплені дредноути і т. ин. Як відомо, на чорноморський флот заявляв свої претензії уряд совітської Росії.

Я навів ці загально відомі факти головне тому, що сучасний історик української революції твердить, ніби »гетьманський уряд нічого не зробив для створення української армії« (Христюк, III, ст. 118). Щоб зясувати також історію т. зв. »українізації« кабінету міністрів, тенденційно перекрученої тим же самим істориком, я вважаю потрібним коротко переказати її тут на основі моїх особистих споминів та вражінь.

Справа реорганізації кабінету виникла вже в перших днях червня. Я вже згадував, що Гетьман з самого початку старався притягти до участи в Уряді діячів національного українського напрямку. Коли це не повелось і кабінет почав роботу в тому складі, як я вище зазначив, міняти його склад хоча частково було вже значно трудніще, бо доводилось порушати систематичність праці, розстроювати налагоджену роботу, як це завжди буває при таких змінах. Я мушу зазначити, що Гетьман ані одної хвилини не був принціпіяльно проти не тільки часткової зміни, але й повної українізації кабінету. Але на практиці він бачив перед собою ряд труднощів, що здавалися йому трудно поборимими. Йому хотілося мати перш за все уряд, що він би ділову працю відновленя спокійного господарського життя України, піднесеня її матеріяльного добробуту і ставився б обережно і тактовно до ріжних національних і соціяльних ґруп нашого краю, не загострюючи болючих питань і ладнаючи також з нашими союзниками, присутність військ яких на Україні та економічно-господарську заінтересованість треба було брати як факт. З боку національних українських партій, йому здавалось, не видко було стільки обережного, розважливого відношеня до всіх цих питань, як те було необхідно для кермування такою великою Державою як Україна і в таких складних і тяжких умовинах . Українські політичні партії всі майже без виїмку були соціялістичні і саму форму Гетьманщини як державного ладу приймали мов неминуче зло, якого не було поки-що змоги усунути. Отже зрозуміло, що віддати представникам цих партій, хоча б і так званим »ес-ефам« (соціялістам-федералістам), що на своїм зїзді 10—12 травня в Київі признали Гетьманський Уряд не тільки »абсолютистичним і антідемократичним, але й реакційним та протидержавним«, не здавалося так простою річчю. Само собою розуміється, що й думка Урядів Центральних Держав і їх погляд на склад Українського Уряду грали не останню ролю. Цим Державам дуже залежало на тім, щоб Україною кермував Уряд, який би льояльно додержувався всіх прийнятих умов та зобовязань.

Одначе вже в початку липня Гетьман заявив мені, що готовий на »українізацію« кабінету, аби тільки знайдено було людину, що ставши на чолі його, могла б служити порукою збереженя всіх вищезазначених умов строго державного відношеня до своїх обовязків Голови Українського Уряду і не викликала б гострої опозиції з боку ніякої впливової політичної ґрупи. Кандидатів було намічено троє: І. Л. Шрага, П. Я. Дорошенка і пр. Д. І. Багалія. Мені було доручено по черзі вести з цими особами переговори. Я поїхав до Чернігова і говорив там з І. Л. Шрагом. На жаль, здоровля І. Л. Шрага було вже в такому стані, що, як заявила мені його дружина, везти

його в Київ на кермування кабінетом міністрів значило свідомо везти його на смерть в 2—3 тижневий строк. При такому стані було ясно, що настоювати на згоді Іллі Л-ча і звалити йому на плечи хоча б саме формування кабінету було річчю неможливою. П. Я. Дорошенка я привіз з собою до Київа, але він рішуче відмовився і цим разом, і кілька разів пізніше; окрім старого віку й підтоптаного здоровля, надломленого ще важкими родинними втратами, він мотивував своє зречення незвичкою до роботи в такому широкому масштабі та при таких бурхливих обставинах . . . Він залишився в Київі на посаді Головноуправляючого справами мистецтва і Національної культури.

Проф. Д. І. Багалія (тоді ректора Харківського університету, раніще міського голову в Харькові й члена російської Державної Ради) я викликав телєґрамою до Київа. Він приїхав, але на всі мої умовляння рішуче відмовився, мотивуючи головно тим, що остаток свого віку він присвятив написанню великої 6-ти томової історії України і ніякі резони, що робити історію більша громадська заслуга, ніж її писати, не помогли.

Відмова всіх трьох кандидатів затягла справу. Було рішено, що Головою кабінету зостанеться Ф. А. Лизогуб, але до кабінету буде запрошено трьох-чотирьох Українців (малося на увазі запросити П. Я. Стебницького, Ол. Гн. Лотоцького, Е. Х. Чикаленка і Д. І. Багалія). Так стояла справа в другій половині липня. Вона попала на мертву точку, з якої зійшла аж на початку жовтня. Трохи не кожну свою розмову з Гетьманом кінчав я пригадкою про потребу скоріщої зміни кабінету, але мені говорено, що треба ще трошки зачекати, що ось зясується те або друге, наприклад, наслідки подорожі за кордон Голови Ради Міністрів, або самого Гетьмана. Тимчасом мною велася деяка підготовча робота: за моїм посередництвом Гетьман особисто знайомився де з ким з намічених кандидатів, а я зі свого боку провадив розвідку, хто б з наших політичних діячів при певних умовах згодився на вступ. Моє становище в кабінеті зробилося двохзначним і прикрим: працюючи разом з людьми, яких я особисто поважав і цінив як діячів і як людей, я примушений був робити те, що в простомові зветься »внутрішнім підкопом«. Але я чим далі, то все більше переконувався сам, що далі кабінет в такому складі який був, існувати не може, що він уже своє діло для переходового часу зробив і тепер конче мусять прийти люде твердого українського національно-державного напряму. Ясно було, що війна близиться до свого кінця, що скоро доля України має рішатися вже не односторонньою ґрупою світових держав, а цілим спільним їх концертом (так уявлялося в серпні-вересні 1918 року), отже український Уряд мусів складатися з людей, що при всякій міжнародній конюнктурі й ускладненях на Заході та на Сході могли відстояти твердо й непорушно ідею повної державної самостійности й суверенности України в усій чистоті й повноті. Само собою розуміється, що разом зі зміною кабінету мала піяти земельна реформа на основі примусової парцеляції, себ-то викупу у землевласників і парцеляції між малоземельними хліборобами, амністія, переміна місцевої адміністрації, скріпленя національного курсу, скликаня в можливо скорому часі Сойму. Так воно все й було

в замірах Гетьмана. До цього також робилися приготовленя. Все це, певна річ, не могло бути секретом для цілого кабінету міністрів, і ті його члени, що в своїх політичних концепціях стояли за майбутній державний союз, унію з Росією, рішили дати на питанні про закордонну політику нашу і відносини до Росії ґенеральний бій прихильникам національно-самостійницького курсу. Це почало виявлятися вже заздалегідь в збільшеню уваги членів кабінету до діяльности міністерства закордонних справ, до його персонального складу, орґанізації зносин з нейтральними державами й державами Entente-и. Становище в кабінеті почало робитися напруженим і для мене особисто дуже неприємним. На початку жовтня вже почалися переговори з Українським Національним Союзом, на першій порі за моїм формальним посередництвом (я перший раз запросив од імени Гетьмана і привіз до нього В. К. Винниченка, А. В. Ніковського й Ф. П. Шевця). Тоді члени кабінету кадети поспішилися з своєю відомою запискою в справі бажання федерації з Росією (її підписало девять міністрів і державний секретарь Завадський, одні зразу, инші після оголошеня її на засіданні Ради Міністрів). Записка ця заскочила инших членів кабінету, в тому числі й мене, несподівано. Як тільки М. П. Василенко прочитав її, взявши голос для позачергової заяви, зараз вихопився міністр Гутник і сказав: »та що тут, панове, думати довго: взяти всім та й підписати без дебатів!« Але Б. А. Бутенко перший, а за ним і инші, запротестували, кажучи, що взагалі не можуть підписуватись під чимсь, не ознайомившись добре зі змістом (справді, після першого прочитання і не можна було докладно схопити зміст тієї записки), а по-друге, в записці порушено такі питанця, що їх не можна вирішати не обміркувавши. Більшість Ради Міністрів заявила, що вона підписалась уже під запискою, або тут же прилучається до неї. Але меншість (в тім числі міністри Лизогуб, Кістяковський, Бутенко, Любинський, Рогоза і я) настояла, щоб записку було попереду надруковано й роздано всім членам кабінету для ознайомленя, як це робилося з усіма законопроєктами і важніщими внесенями. Так і ухвалили. Але д-ій Гутник поспішив передати записку до »Кіевской Мысли«, і вона на другий же день там появилась. Замість обміркування записки по суті, у вечорі на Раді Міністрів довелося говорити про некоректність цього вчинку д. Гутника. Та й взагалі уже дебатувати не було чого! Стало відомо, що Гетьман розпускає старий кабінет, і це останнє засідання старого кабінету обернулося, так би мовити, в імпровізований суд над політикою міністерства закордонних справ і моїм особистим поводженям що-до кабінету. М. П. Василенко, І. Ф. Романов, А. К. Ржепецький в ряді промов осудили цю політику й це поводженя, першу як згубну для Держави, друге як некоректне з мого боку що-до товаришів по спільній роботі. »Я знаю«, закінчив М. П. Василенко, »після нас прийдуть сюди ес-ефи, але чи принесе це користь Українській Державі і Українському Народові, чи не поведе це скоро до великих заколотів і потрясень, це покаже будучність«. Це був останній раз, коли я бачився з своїми товаришами по кабінету Ф. А. Лизогуба.

22 жовтня вже був сформований новий кабінет, до якого з українських громадських діячів увійшли: П. Я. Стебницький, Ол. Гн. Ло-

тоцький, М. А. Славинський, В. М. Леонтович, А. Г. Вязлов. З старих членів кабінету зостались, окрім Ф. А. Лизогуба, що залишився яко Голова Ради Міністрів, іще: Б. А. Бутенко, В. Ю. Любинський, А. Ф. Рогоза, С. Н. Гербель, А. К. Ржепецький і я. З по-за національних українських кругів увійшов С. Ф. Мерінґ, промисловий та сільсько-господарський діяч з Київщини, — на пост міністра торгу й промисловости. Пост міністра внутрішніх справ зостався незанятий, і обовязки міністра виконував тимчасово товариш міністра В. Рейнбот. Та мені не довелось ні разу прийняти участь в його засіданнях, бо того ж 22-го жовтня я виїхав в службову подорож за-кордон.

Так закінчилось істнування першого кабінету Української Держави і разом моя в ньому участь. Підводячи підрахунок його праці, треба мати на увазі не тільки обективні умови, серед яких довелося йому працювати і які я зазначив уже вище, але також і завдання, які він сам собі ставив. Вже в першій заяві кабінету від 10 травня було зазначено, що він уважає себе за уряд чисто діловий, тимчасовий і переходовий та що головне завдання його було: »зміцнити на Україні державний лад і в умовах повного спокою та справжньої волі довести країну до хвилі скликаня народнього представництва, яке висловить справжню, ніяким напором з ніякого боку непофальшовану волю українського народа що до будучого державного ладу на Україні«.

Довести Україну до скликаня народнього представництва не судилось ні першому кабінетові Ф. А. Лизогуба, ні другому, »українізованому«, як не судилось це жадному з потомних урядів українських. Уже в той час як »Національний Союз« вів переговори про вступ своїх представників до кабінету, його провідники з В. К. Винниченком на чолі вирішили робити повстання проти Гетьманського Уряду. С. О. Єфремову коштувало великих зусилль, як він мені оповідав пізніше, умовити В. К. Винниченка не починати повстання, доки в кабінеті сиділи представники українських національних партій, а виждати хоч поки виясниться ,як їм там поведеться. Отже мирним полагодженям відносин навіть тоді, коли влада переходила конституційним способом до »справжніх« українських рук, Національний Союз не вдовольнився. Йому треба було нових потрясень, повстання, збройної боротьби; він не зупинився перед тим, щоб почати переговори з представниками держави, яка була в стані війни з Україною. Що з того всього могло вийти, не трудно було наперед догадатись. Ось приміром д. Станкевич так просто і каже: »ни для кого не представлялось сомнѣнія, что вслѣдъ за украинцами (себ-то Директорією) въ Кіевъ войдутъ большевики«.*) Коли так, то ясно, чому тепер усі

*) Воспоминанія, ст. 329.

Про те як привідці повстання старалися втягти в змову проти Української Держави членів російської большовицької мирової делегації, оповідає нам, як про одну з своїх заслуг перед рідним краєм, сам д. Винниченко (III, ст. 158—159). Ці таємні переговори між представниками Укр. Нац. Союза з одного боку і представниками чужої держави, яка тільки ще вела з нами переговори про замирення — з другого, відбувалися в помешканні одного з найвищих урядовців Укгаїнської Держави. Що, на мою думку, в цілій цій історії найбільше дивовижне, так це те, що ті самі українські діячі, яких московські большовики потім просто одурили й вигнали з України, мають наївність дорікати большовикам в їх так би мовити некоректности й недодержанні слова. (Відр. нації, III, ст. 159).

привідці повстання й творці сучасної української руїни мусять виливати потоки наклепу, знущання, лайки і всяких обвинувачень проти Гетьманського Уряду: вони стараються цією дорогою знайти хоч яке-небудь виправдання для того, що вони самі зробили з своєю країною і з своїм народом.

Не досягнувши своєї головної мети, яку він сам собі ставив, кабінет Ф. А. Лизогуба проте виконав дуже солідну роботу що-до встановленя державного ладу й орґанізації України в упорядкованих, з усіми формами державного апарату Державу. Те, що він зробив на цьому полі, треба було тільки далі розвивати й удосконалювати. Можна сперечатися за той чи инший характер окремих, вироблених кабінетом і прийнятих законопроектів, досконалости тої чи иншої галузі наладженого ним державного апарату, але не можна легковажити виконаної ним ділової роботи: коло 300 прийнятих законопроєктів, серед яких бачимо такі поважні, як закон про право продажу та купівлі землі по-за міськими оселями (14 червня 1918 р.), про українське підданство (2 липня 1918 р.), закони про мийське й земське самоврядування (5-го й 23-го вересня), про орґанізацію Державного Сенату, Земельного Банку, про орґанізацію української армії (11 жовтня), Академії Наук, університетів і т. д. Було принято штати для міністерств і всіх місцевих установ, принято орґанізацію цілого ряду нових вищих інституцій та урядів, взагалі переведено за малий порівнюючи час велитенську законодавчо-орґанізаційну роботу, що мусіла би послужити підставою для дальшої праці над виробленям і удосконаленям державного українського апарату, вже при співробітництві народнього представництва, державного українського Сойму, про близьке скликаня якого заповідав лист Гетьмана на імя Голови Ради Міністрів 15 жовтня 1918 р. Україна дістала свою певну валюту, забезпечену між иншими 400 міліонами валюти німецької й австро-угорської, наладився транспорт, морська й сухопутна комунікація, почав знову працювати промисел; хліб і цукор, згромаджені в руках Уряду, служили солідним еквівалентом для одержаня закордоном потрібних виробів, орґанізовано було прикордонну охорону й митні збори, приступлено до орґанізації армії, для якої вже в жовтні були готові кадри й рахувалося 63.000 кадрового континґенту, установлено дипльоматичні й консульські зносини з цілим рядом нейтральних держав і приступлено до підготовленя таких же зносин з державами Entente-и. У внутрішньому житті заслуговує уваги блискучий розвиток культурно-національного життя на полі просвіти, школи, видавництва. Взагалі за пів-року було нагромаджено стільки матеріяльних і духовних цінностей, що не вважаючи на всю послідуючу руїну, недобитки української державности в формі уряду Української Народньої Республіки і досі живуть відсотками з надбаного тоді капіталу тих чи инших цінностей. Розуміється, діяльність Уряду мала свої тіневі боки, які я тут і позазначував; було нароблено чимало помилок, часами фатальних; але не помиляється тільки той, хто нічого не робить, і вся наша історія останніх років — один безперервний ланцюг помилок . . . .

У всякому разі називати кабінет міністрів під головуванням Ф. А. Лизогуба »бандою розбійників« або »кумпанією наймитів бур-

якуазії«, як це робить д. Винниченко в своїй історії (III, ст. 38) — це не значить допомагати читачеві зясувати собі історичну правду.

На цьому поки я й закінчу свої замітки та спомини. Думаю, що багато з того, що пишуть тепер про наше недавнє-минуле історики української революції, такі як д. Винниченко або д. Христюк, спростується й виявиться в дійсному світлі тоді, коли буде оголошено більше документального матеріялу: осуджувати й обвинувачувати своїх політичних супротивників легко, доки такі історики оперують на порожньому місті. Коли ж факти, зясовані документами, промовлятимуть самі за себе, тоді нінащо не придадуться ні апльомб, ні лайка, ні тенденційне перекручування: »правда, як олива, на верх вийде«.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"